ŠIAURĖS ATĖNAI

ISSN 1392-7760 2024 m. birželio 21 d. Nr. 12 (1436) Kaina 1,80 Eur

Va visos juodos varnos, o čia balta – mano žmogus ..... p. 3
Wellso jaunystėje mokslo ir reakcijos priešprieša nebuvo dirbtinė ..... p. 5
Blogiausia, kas galėtų nutikti – nesulaukti jokio atsako ..... p. 7

Airis

Vasylis sunkiai atsisėdo ant kėdės. Kavinėje, jei šią vietą galima taip pavadinti, buvo tuščia. Balti kvadratiniai plastikiniai stalai, nepaisant žalios klijuotės ir dirbtinių gėlių puokštelių, atrodė liūdnai. Jis apmetė žvilgsniu visą patalpą ir gurkštelėjo kavos iš popierinio puodelio.

– Gal ko nors užvalgysite? – klustelėjo mergina, uoliai trindama baro paviršių.

– Dėkoju, – mėgino nusišypsoti Vasylis, – pagalvosiu.

– Barščių yra, jei ką.

Mergina akimoju prarado susidomėjimą lankytoju ir susitelkė į baro kolonos šveitimą. Vasylis, nesąmoningai stebėdamas jos judesius, plūduriavo savo mintyse.

Girgžtelėjo durys ir netrukus prie baro išdygo figūra su kepke ir riebaluota striuke.

– Labas rytelis, dėde Panasai, – mergina liovėsi trynusi. – Kaip įprastai?

– Taip. Įpilk. Ir beliašą. Gali nešildyti.

Mergina iš kažkur žemai ištraukė butelį, įpylė į stikliuką šimtą gramų degtinės, šalia padėjo lėkštę su beliašu. Viską pasiėmęs, vyras pasisuko į salę ir žvilgsniu susidūrė su Vasyliu.

– O, žiūrėk! – jis priėjo prie Vasylio ir padėjo lėkštę ant stalo. – Airi, čia tu?

– O kas daugiau? – atsakė Vasylis.

– Nu, tu matai! Vadinasi, sugrįžai, – vyras prisėdo, bet stikliuko ant stalo nepastatė, laikė jį, tarsi bijotų, kad pavogs. – Nu... į sveikatą.

Jis mitriai užsivertė degtinę, krenkštelėjo ir pauostė beliašą.

– Tai pasakok.

– Ką pasakot? – Vasylis nugėrė kavos.

– Ilgam?

– Matysim.

– O ko čia taip staiga? Airijoje nebepatinka?

– Normaliai.

– Aišku, – Panasas atsikando beliašo.

Kurį laiką sėdėjo tylomis, spoksojo priešais save, galvojo kažką savo.

– Gal pavaišinsi bendraklasį? – galop tylą nutraukė Panasas.

– Be problemų.

– O čia jau kita kalba. Sveta, įpilk mums, – atsisuko į Vasylį, – iškart po šimtą?

Mergina atnešė stikliukus ir ėmė pilstyti, bet Vasylis mostelėjo, esą palik butelį, ir tęsė pats. Kol jis pilstė, ji atnešė dar beliašų.

– Tai ko sugrįžai? – Panasas skubriai nesusidaužęs gurktelėjo stikliuko turinį.

– O kodėl sugrįžtama?

– Dabar, priešingai, laikas toks, kad visi bėga. Karas.

– Vadinasi, tikrai nebūsiu nereikalingas.

– Tiesa.

Kurį laiką vėl kramtė tylėdami.

– Turbūt ten, Airijoje, gerai?

– Gerai. Visur pasaulyje gerai.

Panasas ketino kažką pasakyti, bet apsigalvojo, linktelėjo ir vėl čiupo stikliuką.

– Tai gal ir čia gerai? – mostelėjo ranka.

– Normaliai.

– Aišku, kad normaliai, jei akių neatmerki. O kaip ten pas jus su pandemija?

– Kariauja kaip visur.

– Ir ką? Griežtai?

– Buvo, dabar jau nebe. Jau ir kaukes atšaukė. O buvo griežtai. Iš namų niekur negalėjai išvažiuoti, garda prisistatydavo.

– Kas?

– Garda, jų policija.

– Aaa. Nu pas mus kaime pusė bėdos. Tik mokykla neveikė, o šiaip visiems *pofig*.

– Ten irgi skirtingai. Man reikėjo daug važinėti, tai aš mašinoj vainiką vežiojaus.

– Kam?

– Kai sustabdydavo, sakydavau, kad į laidotuves važiuoju. Į laidotuves leisdavo.

Panasas nusijuokė. Kimiai ir garsiai, net užsikosėjo.

– O ko tu negeri?

– Kažkaip nesinori, – Vasylis supylė Panasui likučius iš butelio. – Subaik, o aš jau gal eisiu.

– Vadinasi, kariauti atvažiavai? – pavymui mestelėjo Panasas.

– Matysim, – Vasylis išėjo į lauką.

– Dėde Panasai, jūs man čia klientų nenubaidykit, aišku? – nešina skuduru, prie stalo priėjo mergina. – Pabaikit ir dinkit, nes skolon daugiau nepilsiu. Gal žmogus barščių būtų pavalgęs.

– Nekelk bangų, Sveta, – Panasas įsimetė burnon beliašo galelį, – dar pavalgys. Juk matai, sugrįžo.

RUSLAN HOROVYJ

Ruslanas Horovas (g. 1976) – nusipelnęs ukrainiečių žurnalistas, plačiai žinomo projekto „Vaikų paieškos tarnyba“ įkūrėjas, dokumentinių filmų kūrėjas, poetas, muzikantas, keliolikos apysakų bei apsakymų rinkinių autorius. Vienas iš leidyklos „ТаТиШо“ įkūrėjų.

Čia skelbiama trumpoji proza paimta iš šiemet pasirodžiusios knygos „Rakštys, arba Smulkios aštrios skiedros po oda“ ir keliskart perleistų „Pasakų prieš miegą“ (2015).

Karl Bodek. Tautų banketas (Paskutinė vakarienė). 1941

Du Andrijai

Nadia stovėjo stotelėje ir žiūrėjo, kaip didžiuliai burbulai šokinėja baloje, kuri veržliai plėtėsi ir artėjo prie nedidelės užuovėjos po stogeliu. Miestą užgriuvo pasiutiška vasaros liūtis. Per maždaug sekundę ką tik kepinusi saulė dingo, iš dangaus nusileido vandens siena, o temperatūra staigiai pažemėjo iki žvarbulių.

– Še tau kad nori, – tuščioje stiklinėje stotelėje Nadia jautėsi tarsi didžiuliame akvariume, iš kurio per vandens storymę matėsi pastatai, o mašinos plaukė pro šalį kaip milžiniškos spalvotos žuvys.

Šone pasirodė pavidalas. Žmogus bėgo, prisidengęs galvą švarku. „Visai kaip tarybiniame filme“, – pagalvojo Nadia ir vėl nusuko žvilgsnį į balą, mažne virtusią ežeru, į kurį iš visų pusių srūva upeliukai.

– Oho, tai bent susitikimas! – šūktelėjo ateivis.

Nadia pakėlė akis ir išvydo tą patį vyrą, kuris ką tik skuodė, prisidengęs švarku. Jo bandymas nesušlapti baigėsi nesėkme: nuo plaukų veidu ir barzda gausiai varvėjo vanduo. Švarkas, ką tik atsidūręs ant pečių, buvo permirkęs, ir apskritai vyras priminė povandeninį komiksų herojų.

– Nepažinai? – šyptelėjo barzdyla.

Nadia papurtė galvą.

– Čia aš, Andrijus. Na? Iš dvidešimt antrojo maršruto. Nagi, iš trys šimtai tryliktos mašinos!

Nadią tarsi kas elektra nupurtė. Prisiminimai nuskraidino į kitą dieną, į kitą lietų, tokį pat smarkų kaip prieš daugelį metų.

•

Nadijka bėgo į institutą. Dėl prakeiktos liūties ir eismo trikdžių ji jau tikrai vėlavo į egzaminą. Basutės visą laiką taikėsi nusmukti, o skėtis išdavikiškai užsilaužė išorėn ir nuo nieko nebesaugojo.

– Psss, – staiga šalimais sušnypštė troleibuso pneumatika, ir šis sustojo.

– Bėk čionai, greičiau, – mojo ranka vairuotojas, pravėręs vieną škodos durų pusę, vedančią į jo kabiną.

Nadia mikliai užšoko ant laiptelio. Skėtis, iš pradžių nepanoręs išsiskleisti, dabar neketino susiskleisti. Vaikinas prisilenkė ir padėjo jai įsinešti tą keistą gėlę vidun.

– Viskas, varom, – pajudėjus jis uždarė duris. – Tau toli?

– Dvi stotelės. Iki metro. Ačiū, kad sustojai. Dar ir vidury gatvės.

– Et... O kaipgi? Pamatytum save su ta chrizantema, – susijuokė vairuotojas, linktelėjęs skėčio pusėn.

– Taip, – nusišypsojo Nadia, – neatlaikė negandos.

Troleibusas lėtai riedėjo kiaurai per standžią liūties sieną. Nadia vogčiomis stebėjo vairuotoją. Simpatiškas, nors ligi tol jai atrodė, kad raudonplaukiai negražūs.

– Ar tau leidžiama kabinoje keleivius vežioti? Gal man į saloną pereiti?

– Nesirūpink! Kai šitaip darom, užsidirbam brūkšnelį kelionlapyje, o už du per mėnesį premiją nurašo. Šį mėnesį jau turiu nupieštas „slides“, taigi viskas gerai. Taip linksmiau.

– Merginas vėžini? – Nadia braukė vandens lašus nuo veido.

– Pasitaiko. Porininką turiu. Pusdienį aš prie vairo, kitą – jis. Kitokio darbo neturime, todėl dažnai kartu važinėjamės. Kad nebūtų nuobodu. Plepam apie gyvenimą. Na, ir įkliūvame retsykiais.

Troleibusas sustojo tuščioje stotelėje, bet nė vienas keleivis neskubėjo išlipti.

– Na, štai. Manoji – kita. Ačiū tau. Išgelbėjai. Ir neištirpau, ir gal net į egzaminą spėsiu.

– O kuo tu vardu?

– Nadia.

– O aš Andrijus! Manau, dar susimatysime. Kadangi čia į institutą važinėji, atrodo, mums pakeliui.

•

Nadia mirksėjo akimis ir nenuleido žvilgsnio nuo vyro. Negalėjo būti jokios klaidos. Praeitis atskriejo kaip tas troleibusas ir aptaškė prisiminimų purslais.

– Apsikabinsime ar kaip? – šypsojosi Andrijus. – Ar bijai sušlapti?

– Ateik čia, – Nadia žengė žingsnį ir išskėtė rankas.

Kurį laiką stovėjo nejudėdami. Galop Andrijus, švelniai atleidęs glėbį, moterį paleido.

– Tave išties sunku atpažinti.

– Priaugau?

– Suvyriškėjai. Ir ta barzda. O kur kitas Andrijus?

– Pirmasis?

– Na, taip! Juk su juo pirmiausia susipažinau...

– Na... Čia ilga istorija. Ar turi laiko?

– Iš esmės taip.

– Tai gal prisėskim kur nors kavos?

– Ar kur nors nuplauksime tokiu oru?

– Turiu permirkusį švarką, – pasiūlė Andrijus, – užsimesi ant galvos. Aure ten kažkokia kavinė. Čia bus penkiasdešimt metrų, ne daugiau.

Jie pasileido bėgti, galvas prisidengę švarku, suvirto į veik tuščią salę.

– Ką geri? „MacCoffee“? – paklausė Andrijus.

– Oi, tik nepradėk, – prajuko Nadia.

•

Po pažinties per liūtį Nadia ir Andrijus matėsi kone kiekvieną rytą. Ji jau žinojo jo tvarkaraštį, jis – jos, taigi, troleibusui beriedant, praverdavo kabinos duris ir galantišku mostu kviesdavo vidun. Ji vikriai įšokdavo ir važiuodavo savo dvi stoteles iki metro. Sykiais, kai neskubėdavo į paskaitas, o pokalbis būdavo malonus ir įdomus, ji nuvažiuodavo su juo iki galutinės, tada atgal iki pusės maršruto ir iššokdavo prie savo namų.

– Susipažink, mano draugas ir porininkas Andrijus, – vairuotojas pristatė Nadiai vaikiną kabinoje.

– Nadia. Labai malonu.

– Na, kuo aš vardu, tu jau žinai, – užmezgė pokalbį juodbruvas, trumpai kirptas vyrukas. – Ar turi laiko? Neskubi?

– Turiu. O ką?

– Lekiam iki galutinės „MacCoffee“ išgerti! Ten bobulė visada prekiauja.

Nukelta į p. 16 ►

IGNĖ STUART

Senieji kerėjimai

Šiandien palaiminga diena –
nieko nevyksta.

Daiktai spindi kasdieniška šviesele,
kaip visad – tykūs ir amžini.

Jurginų galvos riebios ir sunkios,
nelyg gerai įmitusių gyvulių,
kad nori – kirsk kirviu ir aukok!

Dievai rugpjūtyje išsprūsta pro pirštus, nesuturėsi.
Tai jie čia pat, tai vėl toli, toli.

Su kiekviena aušra mes vis daugiau prarandame,
bet tampame keistai turtingesni.

Ko norėt, tai – žalčių vasara.

Lengvas jos prakeiksmas.

Skaisti prapultis.

Žalčių monai

Prisėdusi ant liepto popiečio kaitroj regiu,
kaip žaltys žeria šviesą
skrosdamas upę savo blyškia krūtine –
lyg paukštis sklęstų dangum.

Patenkintas amūras nulūžo alksnio viršūnėje,
prilaidęs strėlių nebūtinai ten, kur derėtų.

Nendrės, pakraščių davatkos, jau su visai pritilo,
prieš tai iššnarėję palšvas vidudienio maldas.

Jei turėčiau tokį pamaldumą –
išmelsčiau sau daugiau lelijų artumos.

O jei tik prisiminčiau kokį kerėjimą, kokį burtažodį –
pasišaukčiau žaltį pas save.

Jis, aišku, atplauktų balčiausia puta – lengvai,
lyg paukštis sklęstų bekraščiu dangum.

Ir pakylėtų mano sunkiasvorę sielą
jam vienam suprantamu būdu.

Reguliariai kartotinas priesakas

Šiandien aš nesistengsiu nieko padaryti geriau nei vakar.
Šiandien nė kiek nepasistūmėsiu priekin, nebent – į kairę arba atgal.
Šiandien ničnieko nesieksiu, nebent tik to, kas nei logiška, nei racionalu.

Apsaugokit dievai, jei netyčia imsiu ir patobulėsiu –
jau veikiau smarkiai atsiliksiu ir tapsiu kažkam mažiau priimtina.

Tai jau tikrai nesistengsiu pralenkti pernykštės savęs –
te ji kuo ilgiau pabūna nepralenkiama.

Šiandien aš nieko nenoriu žinot nei suprasti –
težino ir supranta kvailiai.

Šiandien aš pati sau, šiaip sau – buvoju.
Kaip buvoja medis, žolė, vanduo, paukštis, kuris štai romus sau
ant stogo kraigo tupi, nuolankiai įprasmindamas šį pasaulio ruoželį,
būdamas eiline kuosa įprastą šiokiadienį –
kas pasakė, kad tai ne prakilni galia?

Šiandieną esu, kaip esu, kaip buvoja smiltys:
gyvastingos, šokančios, lengvos,
atviros tai jūrai, tai dangui,
be paliovos, lėtai besismelkiančios
balzganos dienos
šerdin.

•

Širdis – ta ir vėl
plaka dangų gervių sparnais.

Prašo ryto brėkšmą labiau sušviesėti.

Širdis ta – ir vėl
gervių gerklėm klykia.

Prašo ryto brėkšmą labiau sušviesėti.

Žiūrėk, ims ir prisišauks daugiau šviesos,
nei kad pakelia...

Kas tuomet?

•

Alyvos labiau iš sapnų,
kita vertus – pačios tikriausios.

Iš pirmo žvilgsnio sunku numanyti,
ar jos blėsta, ar vis dar įsiplieskia.

Kuo ilgiau žvelgiu
į šias pablukinto violeto karūnas,
nulietas iš sutemų
ir saldžiakvapių kryželių spiečių,
tuo labiau imu įtikėti
kažin kokia nežemiška galia –
tartum dangiški padarai
iš blausių gelmių be balso šauktų.

Aišku viena:
kas alyvas degina iš vidaus – degina ir mane.
Kas alyvas šiurpina – ir mane šiurpina.
Ką alyvos nutyli – tą ir aš nutyliu.
Kaip alyvos blėsta – tai taip ir aš blėsuoju.

Šitaip gudriai alyvas pamėgdžiodama –
einu toliau sau keliu,
lyg niekur nieko.

•

Pablyškusi vasaros rože –
gerai, kad esi.

Gerai, kad man vis dar suprantami
stiproki tavo kerai.

Švelnus tu žvėris,
nors tokia neišrodai.

Smelkiasi tavo aromatas
į rasotas paukščių giesmes, į skaisčią
senų gluosnių gelmę, šiltas pėdas vaikų.

Paliečia jis mus
kažin ko atsiskyrusius.

Nesivarginsiu tavęs begalinės
dabar čia nupasakoti.

Memorabilia

Neverkit pas kapą

Liūdnai atrodo ta lietaus nudrengta bronzinė figūrėlė; liūdnas rudens peizažas aplinkui, plikos medžių šakos ir šiukšlinas fontanas. Berniuko galva užversta aukštyn, akys įsmigusios į dangų, jis nepaleidžia žuvies. Įžvelgtum čia viltį, kad viskas bus gerai. Bet gerai nebuvo. Arūnas Baltėnas fotografavo 1984 metais. Skulptūrai dar buvo likę gyventi penkeri šešeri metai ar panašiai. Dabar jau seniai ten tuščia.

Pamačiau tą nuotrauką ir krūptelėjau, lyg matydamas kokią vėlę. Daug metų buvome kaip draugai ir kaimynai. Panašaus amžiaus. Atbėgi prie fontano ir bendrauji. Arba tyli, svajoji, apžiūrinėji nuogą bronzinį kūną. Neprisimenu, ar kada nors fontanas veikė ir iš žuvies burnos trykšdavo vanduo. Turbūt ne arba labai retai. Vis pagalvodavau, ar tikrai yra malonu laikyti apsikabinus šaltą, slidžią žuvį. Kai mūsų komunalinėje virtuvėje retkarčiais atsirasdavo didžiulis gyvas karpis, bijodavau net vienu pirštu prie jo prisiliesti. O paskui iš žuvies žiaunų nusidriekdavo raudona srovelė. Tai gal ir apsikabinti visai nieko, jeigu kraujas toks pat?

Skulptūrą „Berniukas su žuvimi“ sukūrė garsus tarpukario Vilniaus menininkas Stanisławas Horno-Popławskis. Rašo, kad kartu su skulptoriumi Tadeuszu Godziszewskiu. Abu yra palikę Vilniuje savo ženklų. Horno-Popławskiui pasisekė mažiau. Jo sukurta antkapinė lenta legionierių vyskupui Bandurskiui iš katedros dingo panašiai kaip anas berniukas. Matyt, palaikyta priešų darbu. Bet išliko jo sukurtos ar restauruotos skulptūros Trinitorių, Rūdiškių, Arnionių bažnyčiose. Skulptorius buvo atvykęs čia iš Varšuvos ir nuo 1932 iki 1939 metų dėstė Vilniaus Stepono Batoro universiteto Menų fakultete. Tuo laikotarpiu ir sukurtas „Berniukas su žuvimi“. Tikslios datos niekur nėra. Nebent reikėtų tikrinti kalną ano meto laikraščių.

Tada, kai berniukas atsirado, kiemas vadintas *dziedziniec Pałacu Reprezentacyjnego*. Dabar ten prezidentūros valdos. Prieš tai trumpai buvo Menininkų rūmai. Dar anksčiau – Muravjovas, Napoleonas, Vilniaus vyskupai ir pirmoji kunigų seminarija. Mano vaikystės laikais visas ansamblis vadinosi Karininkų namais. Skulptūra stovėjo keturkampio fontano centre, kampuose augo po sidabrinę eglutę. Ilga svarainių ir barbarisų gyvatvorė, suoliukai. Ką veikė per dienas savo erdviuose namuose tarybiniai karininkai, niekas nežinojo. Vienas kitas išeidavo į kiemą parūkyti. Pro praviras duris kartais buvo girdėti biliardo kamuolių bildesys. Kai kas net iš lietuvių kiemo draugų vadindavo tą vietą rusiškai – *dom oficerov*.

Rūmuose buvo garsi Baltoji salė, kur kartais rengdavo šokių vakarus. Aukšto lygio, ne tokius kaip Jaunimo sodo „sarajuje“ ar Arklių gatvės klube. Ten taip pat šarvodavo tarybų Lietuvai nusipelniusius asmenis. Prisimenu, daugybė žmonių ėjo į rūmus atsisveikinti su Antanu Venclova.

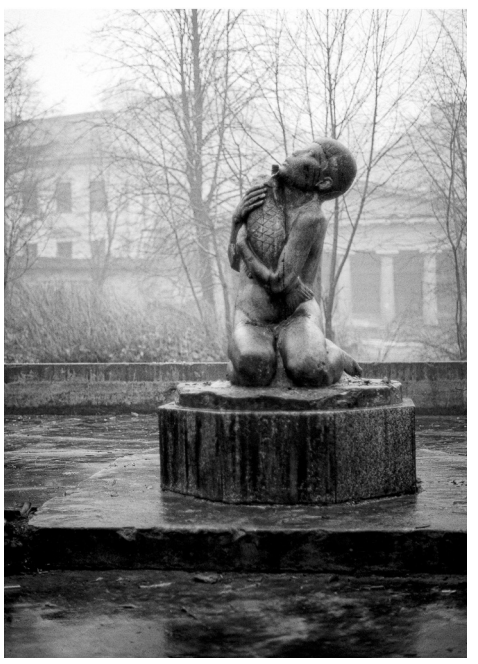

Už pirmojo kiemo buvo antrasis, kaip ir dabar priaugęs didelių, ūksmingų medžių, tikras parkas. Iškart prie vartų pasitikdavo ochra nuteptas Lenino paminklas. Palei takus buvo pristatinėta žmogaus ūgio gipsinių skulptūrų – sportininkų ir kareivių. Leninui už nugaros dunksojo didžiulis medinis paviljonas, kuriame vykdavo koncertai ir spektakliai. Parke dar buvo dvi mažesnės altanos, apleistos ir prišnerkštos. Vienoje iš jų trise su kiemo draugais šventėme Kovo 8-ąją, Tarptautinę moters dieną, ir tada pirmąkart gyvenime pasigėriau. Spirituotas vynas, *rašalas*, kainavo vos rublį. Susimetėme. Buvau gal vienuolikos ar dvylikos metų.

Gyvenome čia pat už kampo. Nusileidi žemyn Universiteto gatve, ir tu jau vietoje. Nors pats miesto centras, tie du kiemai buvo gana nuošalus kampelis, netraukęs lankytojų. Gal pavadinimas – Karininkų namai – atbaidydavo. Bet abiejuose kiemuose niekada netrūkdavo mamų ir močiučių, ganančių savo vaikus. Medžių pavėsyje studentai iš savo knygelių ruošdavosi egzaminams. Kažkokią storą, rimtą knygą esu ir pats ten perskaitęs vasaros atostogų metu. Bjaurus Šunparkio vardas tai vietai duotas daug vėliau.

„Berniuko su žuvimi“ autorius nugyveno ilgą gyvenimą. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, nuėjo ginti savo šalies, pateko į nelaisvę ir iki pat 1945 metų kalėjo lenkų karininkų lageryje Vokietijoje. Sukūrė kelias šventųjų skulptūras lagerio koplyčiai. Jo monumentalių darbų pasklidę po visą Lenkiją. Gyvenimo pabaigoje nuo klasikos nutolo prie kompozicijų iš vos apdirbtų akmenų. Kai žiūrinėji jo kūrybos albumą, rodos, daug kur atpažįsti „Berniuko su žuvimi“ linijas, galvos formą. Turėjo berniukas ir savo seserį – Vilniuje sukurtą skulptūrą „Mergaitė su šuniuku“. Albume abi skulptūros viena šalia kitos. Ta pati Baltėno nuotrauka. Apie „Mergaitę su šuniuku“ parašyta, kad ji *zaginęła*, prarasta. Kas nutiko „Berniukui su žuvimi“, kur jis nukeliavo, niekas nežino.

Į prezidentūros kiemą po darbo laisvai įleidžiami lankytojai. Vietoj takų su barbarisų gyvatvore dabar prieš akis lygut lygutėlė granito trinkelių aikštė. Čia išsirikiuoja garbės sargybos kuopa, kai prezidentui reikia sutikti aukšto rango svečius. Šiek tiek toliau buvusio fontano vietos – naujas, didelis, puikiai veikiantis. Vandens srovės šauna į viršų, paskui liejasi vidun, susiduria, šniokščia. Galėtum taip sėdėti ir klausytis fontano melodijos visą dieną.

Kai su drauge pakylame eiti, keli vandens lašai užtykšta ant veido. Kažkodėl pakvimpa žuvim. Darsyk krūpteliu. Tariausi einąs aplankyti draugo kapo. Bet gal jis pasislėpė ar pasidarė nematomas? Kaip koks angelas sargas ir visa Dangaus karalystė.

-js-

Noriu, kad jūs mano tušinuką paimtumėte vienu pirštu

Aleksandras Alekseičikas-Kirinovas (g. 1940) – žymus Lietuvos psichiatras, Vilniaus miesto psichikos sveikatos centro Ribinių būsenų skyriaus vedėjas. Jis yra žinomas kaip vienas iš psichoterapijos pradininkų Lietuvoje, 1967 metais įkūręs pirmąjį oficialų psichoterapijos kabinetą ir ėmęs vesti privačias ir grupines terapijas. Gydytojas Alekseičikas taip pat yra ir bene vienintelis psichiatras Lietuvoje, atvirai kalbantis apie tai, kad sovietmečiu „gydė“ homoseksualius žmones.

Šį interviu iš gyd. Alekseičiko ėmiau praėjusių metų rugpjūtį, daugiausia savo istorinio tyrimo tikslais. Mano tyrimas siekia suprasti homoseksualių žmonių patirtis ir homofobijos apraiškas sovietmečiu. Kadangi pokalbio metu buvo aptarti visuomenei mažai žinomi faktai – tokie kaip konversijos terapijos taikymas, homoseksualių žmonių išgyvenimai psichiatrų priežiūroje, – šį pokalbį publikuoju ir viešai, su gyd. Alekseičiko sutikimu.

Man pačiai, kaip homoseksualiam žmogui ir nestandartinės išvaizdos moteriai, šis pokalbis buvo labai sunkus ir ilgai negalėjau grįžti prie interviu įrašo, kad jį sutvarkyčiau ir publikuočiau. Ilgai galvojau, ką susidūrimas su psichiatrais sovietmečiu, tuomet, kai beveik neegzistavo jokia pozityvi informacija apie homoseksualumą, galėjo padaryti tokio žmogaus kaip aš savijautai ir savivertei. Šiandien daugelyje pasaulio šalių konversijos terapija yra uždrausta, o homoseksualumas psichikos sveikatos specialistų yra laikomas normalia žmogiškojo seksualumo išraiškos dalimi.

Šis pokalbis vyko Vilniaus miesto psichikos sveikatos centre, gyd. Alekseičiko kabinete. Pokalbio metu kabinete buvo dar trys žmonės, pakviesti gydytojo iniciatyva: katalikų kunigas, viena moteris ir vėliau prisidėjęs stačiatikių kunigas. Sėdėdami ant sofos, jie klausėsi mūsų pokalbio, o pabaigoje į jį ir įsitraukė. Jų tapatybės čia neatskleidžiu privatumo apsaugos sumetimais.

Rasa Navickaitė

– Vakarų valstybėse praėjusio amžiaus šeštajame ir septintajame dešimtmetyje buvo gana plačiai paplitęs homoseksualių žmonių psichiatrinis „gydymas“. Jis buvo įgavęs įvairias formas: buvo taikoma konversijos terapija, naudojami įvairūs vaistai, elektrošoko terapija, net lobotomija. Vakaruose tik aštuntajame dešimtmetyje, kaip turbūt žinote, buvo atsisakyta homoseksualumo kaip psichiatrinės diagnozės. Amerikoje tai įvyko 1974-aisiais, o Pasaulio sveikatos organizacija homoseksualumą iš psichikos ligų klasifikacijos išbraukė 1990-aisiais. Mes žinome, kad ir Sovietų Sąjungoje buvo „gydomi“ homoseksualūs žmonės, tačiau šis fenomenas yra mažai ištirtas. Norėjau jūsų paklausti, kaip Sovietų Sąjungoje buvo „gydomi“ homoseksualūs žmonės ir kaip tai vyko sovietinėje Lietuvoje, jei žinote apie tai.

– Pirma, ką aš noriu pasakyti, tai yra gerai, kad jūs pradedate tirti šią problemą iš medicininio taško. Jūs suprantate, kad apskritai lyties problema yra milžiniška, pilna visokių energijų, priešingų požiūrių. Sunku iš viso pasakyti, kas yra žmogus – tai biologinė, psichologinė, sociologinė, visuomeninė, politinė ir, svarbiausia, lytinė dviejų lyčių būtybė. Čia viskas labai sudėtinga. Lyties esmės suvokimas yra labai sudėtingas. Aš linkęs kalbėti iš medicininės pusės.

– Na, atvirai pasakius, galvojau gal kiek vėliau pasikalbėti apie patį lytiškumo fenomeną, bet pirmiausia norėjau konkrečiai paklausti, ar buvo gydomi žmonės, jaučiantys potraukį tai pačiai lyčiai, Sovietų Sąjungoje ir sovietinėje Lietuvoje.

– Turėkite omenyje, čia sudėtingas ir neaiškus dalykas. Vieni į tai žiūrėjo iš grynai medicininės, psichopatologinės pusės, kiti iš psichologinės pusės, vieni iš vyriškosios, kiti iš moteriškosios pusės. Dar į tai žiūrėjo ir iš juridinės pusės (vyrų homoseksualumas Sovietų Sąjungoje buvo baudžiamas kaip kriminalinis nusikaltimas – *R. N.*). Tuo metu, kai aš tuo domėjausi, netgi, sakyčiau, buvau priverstas tuo užsiimti, daugelis žmonių nenorėjo, kad kas nors žinotų. Ne visi norėjo būti gydomi – vieni tik konsultavosi, kiti gydėsi. Viskas buvo gana paslėpta. Aš negaliu pasakyti, kaip buvo visoje Sąjungoje... Nors, be abejo, savo laiku daug kuo domėjausi ir buvau, pavyzdžiui, Maskvos gydytojų tobulinimo institute, kur buvo seksologijos katedra ir joje į tai buvo žiūrima iš psichopatologijos taško. Kai vykdavo kursai, tai būdavo galima paprašyti, kad suorganizuotų susitikimą su šiais specialistais. Jie kalbėjo, kad galimas hormoninis gydymas, pavyzdžiui, o nuteistuosius galima ir priverstinai gydyti.

Daugiau galėčiau papasakoti apie tai, kas buvo Lietuvoje. Aš buvau pakankamai kompetentingas, nes buvau vienintelis oficialus psichoterapeutas ir jau prieš 60 metų turėjau oficialų psichoterapinį kabinetą. Akcentai tuomet buvo dedami ant sugestijos, hipnozės – tuomet tikrai buvo manoma, kad šiuos dalykus galima gydyti hipnoze. Tais laikais psichoterapinių priemonių buvo *desetkos*, o dabar jų yra šimtai. Esu tikras, kad paslapčia žmonės turbūt įvairiai bandė gydytis. Ir tie, kurie norėjo keisti savo orientaciją, norėjo tai daryti dėl to, kad visgi kentėjo. Kaip visuomenė žiūrėjo, kaip medicina žiūrėjo, kaip politikai žiūrėjo, taip ir jie žiūrėjo į savo orientaciją – kad tai yra liguista.

Jūs suprantate, dauguma žmonių ir tada, ir iki šiol mano, kad yra normalu būti arba vyru, arba moterim ir turėti priešingos lyties partnerį. Ir jeigu tavo polinkis yra nukreiptas ne ten, kur reikia, – reikia pasidomėti, ką galima dėl to padaryti... Tu turbūt esi nepilnavertis, turint omeny, kad tu negalėsi turėti šeimos, negalėsi turėti vaikų. Na, o jeigu žmogus neturi vaikų, tai dauguma žmonių ir tuomet, ir dabar mano, kad „jeigu aš nesu pilnavertis tėvas, tai aš nesu ir pilnavertis žmogus“. Arba „jeigu moteris manęs nesužavi kaip vyro, tai aš nesu vyras“. O jeigu moteris jautė, kad neturi potraukio prie vyrų, kad ji nenori būti moterimi ir nenori pereiti visus šituos etapus – nėštumo, gimdymo ir t. t., – tai palyginus su visom kitom ji jautėsi nuskriausta. Žodžiu, šie žmonės jautėsi tikri ligoniai, kenčiantys žmonės, todėl ir kreipdavosi.

Aš taip pat į juos žiūrėjau ir iki šiol žiūriu kaip į žmones, kurie turi problemų, nuo kurių jie kenčia, ir kuriems reikia padėti. Aš iki šiol žiūriu iš pagalbininko pusės.

– Mhm, supratau...

– Turėkite omenyje, kad tuomet literatūros buvo labai mažai. Aš visoje Lietuvoje turbūt buvau vienintelis turėjęs trijų tomų seksualinę enciklopediją, išleistą lenkų kalba dar prieš karą. Taigi aš jaučiausi šioje srityje pakankamai kompetentingas. Toje enciklopedijoje buvo žiūrima į visus šiuos nukrypimus nuo normos kaip į liguistą dalyką, taigi aš nuo to laiko taip ir linkęs žiūrėti. Tuo labiau kad aš tuomet turėjau palyginus neblogą praktiką... O dabar jau pastaruosius trisdešimt metų neturiu geros praktikos – pas mane ateina tik tie žmonės, kurie jaučia, kad jie kenčia dėl šito.

– Pas jus iki šiol dėl šito ateina žmonės?

– Taip. Tarp kitko, ir anais laikais pas mane ateidavo žmonės, kurie dėl šito nenorėjo gydytis, o tik tikrinosi. „Daktare, aš jaučiu, kad tai yra mano savybė, tačiau ar tai nėra kokios nors rimtos psichinės ligos požymis? Ar man negresia psichozė, šizofrenija, depresija?..“

– Ir ką atsakydavote?

– ...noriu pasakyti, kad, be abejo, ateidavo žmonės, o tai gresia privačiais nemalonumais. Jie nenorėjo, kad būtų kur nors užfiksuota, jog žmogus kreipėsi dėl to, kad jis yra homoseksualus.

– Norite pasakyti, kad konfidencialiai ateidavo žmonės?

– Taip, konfidencialiai. Jie sakydavo: „Daktare, aš noriu su jumis pasikonsultuoti...“ Aš klausdavau: „Ar turite siuntimą?“ Jie atsakydavo: „Jeigu aš gausiu pas jus siuntimą, tai aš prarasiu darbą.“ Taip būdavo su pedagogais, mokytojais, teisininkais... O kariškiai ir milicininkai, pavyzdžiui, neturėjo teisės pas mus gydytis, turėjo savo polikliniką. Dar man žmonės sakydavo: „Daktare, aš atėjau, nes man ant kaklo yra kilpa, nors ji ir nematoma. Labai prašau skirti man savo laiko.“ Tuo metu aš pirmas turėjau oficialiai savo psichoterapinį kabinetą ir tokiems žmonėms sakydavau: „Viskas tvarkoje. Aš dirbu iki aštuonių vakaro, ateikite po aštuonių ir mes apie tai pakalbėsime.“

Mano praktika tuomet buvo labai įvairi ir davė man geresnį supratimą apie visą psichopatologiją, kuri tuo metu buvo Lietuvoje tiek oficialiai, tiek neoficialiai. Turėkite omenyje, kad pas mane ateidavo ir tikri psichiniai ligoniai, kurie ateidavo su siuntimu dėl šizofrenijos, depresijos ar psichopatijos ir klausdavo manęs (apie savo homoseksualumą – *R. N.*), ar čia yra jų ligos požymis, ar visgi toks tiesiog... asmenybės variantas.

– Tai kokia visgi buvo jūsų nuomonė apie tai? Kad tai yra ligos simptomas ar labiau charakterio savybė?

– Na, jeigu žmogus nenorėjo gydytis ir žiūrėjo į mane įtartinai, sakydavau, kad šiuo metu ligos, pavyzdžiui, šizofrenijos, požymių nerandu ir negalvoju, kad čia yra susiję su liga. Bet tiems, kurie nenorėjo tokie pasilikti... Na, tuomet aš su jais... Žinote, nebuvo tuomet tokių turtingų žmonių, su kuriais norėtum turėti privačią praktiką. Tai dažniausiai aš sakydavau, kad galiu jiems padėti, jeigu jie oficialiai užsiregistruos ir vaikščios. Nereikės nieko mokėti. O diagnozę aš jums paskirsiu „įkyrių minčių neurozė“.

Aš nerašiau, kad čia kažkoks fiksuotas neurotinis potraukis, bet, pavyzdžiui, kad čia yra „įkyrių būklių neurozė apie savo per didelį jautrumą“ arba „nepilnavertiškumo kompleksas“. Fiksavau ligos istorijoje „nepilnavertiškumą“, „nepakankamą drąsumą“, „bailumą“ ar „silpnavališkumą“, bet visuomet turėjau omenyje (homoseksualumą – *R. N.*)... Ir duodavau paskaityti – „prašom, va ką apie jus rašau“.

– Jūs esate anksčiau minėjęs, pavyzdžiui, savo interviu knygoje „Gyvename kartą, bet kiekvieną dieną“ (2014), kad jums teko gydyti ne vieną homoseksualų asmenį. Kaip suprantu, pas jus savanoriškai ateidavo daug pacientų – arba kankinami tų minčių, arba bandydami išsiaiškinti, ar jie yra ligoniai, ar ne. Tad jeigu jau nuspręsdavote, kad štai žmogus iš tikrųjų kankinasi ir prašo jūsų pagalbos, tai kaip tuomet vykdavo „gydymas“?

– Ne tik šitoj ligoninėj, bet ir visoj Lietuvoj nebuvo kito tokio psichoterapinio kabineto, kur buvo užsiiminėjama psichoterapija ir hipnoze, – aš tuomet buvau vienintelis. Tarybų laikais hipnozė buvo labai žinoma ir labai populiari ir žmonės žinojo, koks gali būti stiprus psichologinis poveikis. Gal jūs girdėjote apie Wolfą Messingą, Kašpirovskį, kitus tokius stebukladarius, dar buvo toks gydytojas Mesmeris... Tai buvo žinoma ir dvidešimtame, ir jau devynioliktame amžiuje. Kai kurie žmonės buvo tam pasiruošę ir įsitikinę, kad jiems galima įteigti potraukį prie, na... normalios lyties.

– Tai gydėte hipnozės ir įtikinėjimo būdu?

– Taip.

– Tai būdavo, vadinasi, tiesiog kalbos terapija ar kažkokia psichoterapija?..

– Na ne... Žinote, reikėjo išaiškinti žmogui, pavyzdžiui, per racionaliąją psichoterapiją... Dabar galiu jums kalbėdamas supaprastinti. Reikėjo išaiškinti, kad neatsitiktinai visoje gamtoje, net pas skruzdėles ir taip toliau, visur yra vyrai ir moterys. Taip yra neatsitiktinai ir taip vis dėlto yra normalu. Taigi va, jūs einate per gatvę ir atrodote kaip visi kiti – jūs atrodote kaip vyras ar kaip moteris. Taip iš tikrųjų ir turėtų būti... Ir žmonėms patikti turi... Dažniausiai jūs patinkat (*kreipiasi į R. N.*), o ypač jeigu einate ir jūsų gražios kojos, o jeigu dar nuogos kojos... Va mano laikais, aš atsimenu, kada moterys su kelnėmis nevaikščiojo, čia buvo nemadinga. Dabar jums gal stebėtina...

– Atsiprašau, o jūs čia bandote savo argumentaciją paaiškinti ar tos racionaliosios psichoterapijos?

– Be abejo, aš turėjau taip paaiškinti žmogui, kad jis turi labai didelį potencialą, pavyzdžiui, būti vyru. Arba būti moterimi.

– Tai jūs norite pasakyti, kad, pavyzdžiui, homoseksualiam vyrui jūs mėgindavote sustiprinti jo vyriškumą ar pasitikėjimą savimi?

– Taip taip. Aš sakiau taip, kaip ir dabar sakau. „Jūsų vyriškumas yra užgniaužtas, užspaustas, jis dar nepradėjo vystytis...“ Vaikas vystosi ir auga. (*Rodo ranka aukštyn*) Vyriškumas ir moteriškumas yra nematomi, bet jie irgi vystosi. Tiesiog sakydavau, kad jis savo laiku nepradėjo šioje srityje vystytis, o visokie dalykai užgniaužė šiuos skirtumus.

– Mhm...

– Aš žmonėms turėjau paaiškinti, kad, na, žinote, yra protinis neišsivystymas, emocinis neišsivystymas, jutiminis, jausminis...

– Tai čia kaip lytinis neišsivystymas?

– Taip taip. Aš sakydavau, kad mes pabandysime pasijusti kitaip. Na, aš savo laiku buvau drąsus, nes pas mane savu laiku gydėsi ir dideli viršininkai. Ministrai ir net aukščiau... partiniai... prokurorai gydėsi...

– Nuo šitos, mhm... silpnybės?..

– Taip, tai visur buvo tos silpnybės. Bet, žinote, buvo tokia sistema, kad... galbūt net girdėjote, buvo toks lozungas, kad „Tarybų Sąjungoje sekso nėra“. Taip?.. Tai aš ir sakydavau (pacientams – *R. N.*), kad „jūs esate nedasivystęs“. Kiti vystėsi, o jūs buvote kuklus, nedrąsus...

– Tai čia kur jūs minėjote tas neurozes, kurias įrašydavote į ligos istoriją... čia šitos charakterio savybės – kuklumas, nedrąsumas – tarsi ėjo kartu su homoseksualumu?

– Taip taip. Na, jeigu paimtume schematiškai, tai hipnozė pas mane buvo sudėtinga. Ne taip, kad įteigiu, jog „jūs esate vyras, jūs supervyras, *supermacho*“ arba „jūs esate moteris, jums patinka vyrai, jūs pradedate kreipti dėmesį į visus ūsuotus vyrus, jie jums atrodo gražesni“... Čia buvo sudėtingiau. Ne tik kad „jums patinka vyrai“, bet ir „jūs jaučiatės daugiau moteris“, „jums malonu, kad jūs esate moteris, o ne vyras“, „jums malonu, kada vyras į jus žiūri...“ Čia buvo tokios sudėtingos įtaigos...

Tik noriu pasakyti, kad kuomet jiems pagerėdavo, mūsų pacientai būdavo nedėkingi. Na kaip čia prisipažinti, kad psichiatras jiems padėjo.

– O tai čia visose srityse nedėkingi buvo ar tik homoseksualumo?

– Žinote, manau, kad visose srityse. Ir mano tėvas, jis buvo chirurgas, sakydavo: „Išgelbėjau žmogų, o kai einu gatve, jis mane pamatęs iš tolo pereina į kitą gatvės pusę...“

– Tai, įsivaizduoju, su psichiatrais juo labiau?.. (Juokiasi)

– Taip. Taip yra dėl to, kad jis jaučiasi labai skolingas. O tarybų laikais, žinote, gi mes visi buvome neturtingi, visi gaudavom po šimtą rublių atlyginimą, tai, žinote, jis negalėjo man atsidėkoti, nei man, nei chirurgui.

– O tai jūs manote, kad padėdavo tos terapijos, kad žmonės pasikeisdavo?

– Taip. Ir paskui dingdavo. Tai konkrečiai pasakyti negaliu, gal paskui ir atkrisdavo. Mačiau, kad kiti buvo tokie fiksuoti šioje srityje, kad net nenorėjo gydytis. Nors būdavo, kad labai kentėjo nuo to... Ten taip pat meilė, meilužiai...

Žinote, aš ir jums galiu pasakyti... galiu parodyti, kaip atrodė gydymas. Parodysiu jums. Va tuoj, parodysiu jums, kad jūs esate nepilnavertė ir homoseksualistė.

– Mhm?..

– Taip. Parodysiu. (*Padeda ant stalo tušinuką*) Noriu. Kad Jūs. Mano. Tušinuką. Paimtumėte. Vienu pirštu.

– Vienu pirštu?

– Taip...

– Kodėl man reikia jį paimti vienu pirštu? Čia jau vyksta gydymas?

– Oo... jau aiškina ji... Kol kas vyksta tik diagnostika. Aš noriu parodyti, kad jūs esate...

– Nepavyko. (Paima tušinuką paprastai) *Matot, net trimis pirštais paėmiau.*

Nukelta į p. 11 ►

GARRISON LOVELY

Ar dirbtinis intelektas sunaikins žmoniją?

Pabaiga. Pradžia Nr. 11

Visu greičiu į priekį

Pastarųjų metų dirbtinio intelekto (DI) progresas yra gausybės ilgus dešimtmečius vyraujančių tendencijų – kompiuterių skaičiavimo galios augimo ir duomenų, naudojamų DI modeliams treniruoti, gausėjimo, kurį atitinkamai spartina vis efektyvesni skaičiavimo algoritmai, – kulminacija. Nuo 2010 m. skaičiavimo galia, naudojama DI modeliams treniruoti, išaugo maždaug *šimtą milijonų kartų*. Didžioji proveržio, kurį stebime dabar, dalis buvo sukurta dar tais laikais, kai ši sritis buvo daug siauresnė ir skurdesnė.

Nors pernai tikrai pakako dirbtinio triukšmo dėl DI, šių trijų tendencijų sąlaja iš tikrųjų pateikia kiekybiškai įtikinančių rezultatų. Laikas, per kurį DI sistemos išmoksta kai kurias kertines užduotis atlikti taip pat gerai kaip žmogus, per pastaruosius dešimt metų sutrumpėjo drastiškai.

Žinoma, gali būti, kad DI gebėjimai priaugs savo lubas. Tyrėjai gali pristigti gerų duomenų. Moore'o dėsnis – tendencija, kad tranzistorių skaičius mikroschemoje kas dvejus metus padvigubėja, – galiausiai taps istorija. Politiniai įvykiai gali sutrikdyti gamybos bei tiekimo grandines ir pakelti skaičiavimo galios kainą. O sistemų didinimas nebūtinai virsta geresniu jų veikimu.

Vis dėlto iš tikrųjų niekas nežino, kaip toli gali nueiti dabartiniai bandymai. Tviteryje šiemet vėl pasirodė 2022 m. sausį nufilmuoto interviu su Yannu LeCunu ištrauka. Joje LeCunas teigia: „Nemanau, kad galime išmokyti mašiną protauti remdamiesi vien tekstu, nes, mano nuomone, informacijos apie pasaulį kiekis, užkoduotas visame pasaulio tekste, tėra mažytė visų mūsų žinių dalis.“ Teiginį jis iliustruoja tokiu pavyzdžiu: „Paimu objektą, padedu jį ant stalo ir stumteliu stalą. Man ir jums visiškai akivaizdu, kad objektas pajudės kartu su stalu. [O] tekstu paremtas modelis, mašina, kurią treniruojate, kad ir kokia galinga ji būtų, nors ir „GPT-5000“, [...] niekada šito neišmoks.“

Tačiau jei šį pavyzdį pateiksite „ChatGPT-3.5“, jis jums iš karto išmes teisingą atsakymą.

Interviu, išleistame keturios dienos iki jo atleidimo, Samas Altmanas pasakojo: „Kol dar neiname ir nepradedame to modelio [GPT-5] treniruočių, galime tik linksmai spėlioti. Bandome spėlioti vis geriau, nes, mano manymu, iš saugumo perspektyvos svarbu nuspėti būsimus gebėjimus. Bet negaliu jums dabar imti ir tiksliai pasakyti, ką GPT-5 darys kitaip nei GPT-4.“

Istorija pilna nevykusių prognozių, kaip seksis inovacijoms. „New York Times“ kartą redakciniame straipsnyje tvirtino, kad skraidančiai mašinai sukurti reikės „nuo milijono iki dešimt milijonų metų“, – 69 dienos prieš broliams Wrightams pakylant į orą. 1933 m. Ernestas Rutherfordas, laikomas branduolinės fizikos tėvu, drąsiai atmetė bet kokią neutroninės grandininės reakcijos galimybę, taip įkvėpdamas kitą fiziką Leo Szilardą *jau kitą dieną* pateikti jam teorinius tokios reakcijos pagrindus – ant tų pagrindų vėliau sukurta atominė bomba.

Išvada, kurios išvengti sunkiausia, – kad žmonės, geriausiai nusimanantys, kaip kurti DI sistemas, yra įsitikinę, kad dirbtinis bendrasis intelektas (DBI) ne tik įmanomas, bet ir jau ne už kalnų. Gali būti, kad dvejos didžiausios DI dirbtuvės, „OpenAI“ ir „DeepMind“, prie DBI dirba nuo pat įsikūrimo, o pradėjo dar tada, kai vien už mintį, kad artimoje ateityje tokie dalykai būtų įmanomi, būtum buvęs žiauriai išjuoktas. (2022 m. „OpenAI“ Kalėdų vakarėlyje visi skandavo paskui Ilją Suckeverį: „Pajusk DBI.“)

Tobuli darbuotojai

Darbdaviai jau dabar naudoja DI darbuotojams sekti, kontroliuoti ir išnaudoti. Bet tikroji jų svajonė – kad žmonių apskritai nebereikėtų. Juk dar Marxas rašė: „Mašina yra pridėtinės vertės gamybos priemonė.“

„Open Philanthropy“ DI grėsmių tyrėja Ajeya Cotra man rašė, kad, „logiškai mąstant, pačioje efektyviausioje kapitalistinėje arba rinkos ekonomikoje“ žmonių nereikėtų, nes „žmonės, kaip būtybės, labai neefektyviai kala pinigus“. Pasak jos, mums svarbios visokiausios „komerciniu požiūriu bevertės“ emocijos, „tad jei galiausiai gyvensime gerai arba mums patiks, ką sukūrėme, taip bus tik todėl, kad nuo pat pradžių turėjome pajėgumų sukurti sistemą, kuri prisitaikytų prie žmogiškųjų vertybių“.

„Open Philanthropy“ fondo įkvėpimas – efektyvusis altruizmas, o finansų šaltinis – vienas „Facebook“ įkūrėjų Dustinas Moskovitzas. Šis fondas – vienas aktyviausių DI saugumu besirūpinančių organizacijų, kurių dauguma minimos ir šiame straipsnyje, rėmėjų. „Open Philanthropy“ taip pat skyrė 30 milijonų JAV dolerių ir „OpenAI“ DI saugumo darbams dveji metai iki šioms dirbtuvėms 2019 m. įsteigiant savąjį pelno siekiantį padalinį. Aš pats esu gavęs vienkartinę dotaciją iš „EA Funds“, kurią finansuoja „Open Philanthropy“, tiriamosios žurnalistikos NVO „New York Focus“ veiklai paremti. Po to, kai 2017 m. pirmąkart susidūriau su efektyviuoju altruizmu, ėmiau aukoti 10–20 procentų savo pajamų ne pelno siekiančioms pasaulio sveikatos ir negamyklinio žemės ūkio organizacijoms, savanoriavau kaip vietinės bendruomenės organizatorius ir įsidarbinau kovos su pasaulio skurdu organizacijoje. Efektyvieji altruistai buvo viena pirmųjų bendruomenių, rimtai ėmusių rūpintis DI grėsmėmis žmonijos išlikimui, tačiau aš pats į DI entuziastus žvelgiau nepatikliai – problema atrodė nebūtinai tikra, o didžiulių ir išvengiamų dabar pat vykstančių blogybių pasaulyje irgi netrūko.

Paklusnus DBI būtų kapitalistų svajonių darbuotojas – niekada nepailstų, jam niekada nepritrūktų motyvacijos ir niekada nereiktų į tualetą. Tokie vadybininkai kaip Frederickas Tayloras[1] ar Jeffas Bezosas visad jautė priešiškumą žmonėms, mat juos sunku optimizuoti gamybai – ir darbdavių pelno eilutei. Net ir iki Taylorui sukuriant savąjį vadybos mokslą, pramoninis kapitalizmas siekė darbuotojus paversti kuo panašesniais į mašinas, kuriomis jie dirba ir kurios juos vis dažniau pakeičia. Kaip įžvalgiai pasakyta „Komunistų partijos manifeste“, kapitalistų gausiai naudojami mechanizmai darbuotoją paverčia „paprastu mašinos priedėliu“.

Tačiau, pasak DI saugos bendruomenės, būtent šie antžmogiški gebėjimai, nuo kurių Bezosui burnoje ima kauptis seilės, DBI daro mirtinai pavojingą žmonijai.

Sprogimas: išnykimo galimybė

Įprastas „x-risk“ argumentas būna toks: kai DI sistemos peržengs tam tikrą slenkstį, jos galės nesustodamos pačios save tobulinti ir įvyks „intelekto sprogimas“. Jei kuri nors nauja DI sistema taps pakankamai protinga – ar tiesiog pakankamai didelė – ji galės visiems laikams pavergti žmoniją.

Spalį išleistame straipsnyje *Managing AI Risks* („Tvarkymasis su DI grėsmėmis“) rašoma:

Nėra jokios esminės priežasties, kodėl DI progresas turėtų sulėtėti ar sustoti, jam pasiekus žmogaus lygio gebėjimus. [...] Palyginti su žmonėmis, DI sistemos gali veikti sparčiau, įsisavinti daugiau žinių bei bendrauti kur kas pralaidesniais kanalais. Be to, jos gali išaugti tiek, kad gebėtų naudotis milžiniškais skaičiavimo galios ištekliais, bei daugintis milijonais.

Šie gebėjimai jau dabar kartais atrodo antžmogiški: didieji kalbos modeliai (DKM) gali per kelis mėnesius „perskaityti“ didžiąją dalį interneto, o „DeepMind“ produktas „AlphaFold“ per porą dienų laboratorijoje gali nuveikti tiek darbo, kiek žmogus – per kelerius metus.

Stilizuota tokio „populiacijos augimo“, pradėsiančio intelekto sprogimą, idėja štai tokia: jei DI sistemos ims atlikti mokslinius tyrimus ir eksperimentinę plėtrą (MTEP) geriau nei žmonės, jos ims greitai daugintis ir į ekonomiką plūstelės nesuskaičiuojama daugybė naujų, itin produktyvių darbuotojų. Kitaip tariant, jei GPT-7 galės dirbti beveik visus darbus, kuriuos dabar dirba žmonės, o apmokyto modelio darbo diena kainuos vos kelis dolerius, tokie modeliai taps labai pelningi, jų bus kuriama vis daugiau ir užsisuks užburtas ratas. Taip gali atsirasti milijardinė ar net gausesnė virtualių darbuotojų „populiacija“, o kainuos jie tik tiek, kiek atsieis jiems veikti reikalinga elektra. Suckeverio manymu, gali būti, kad „visą Žemės paviršių nuklos saulės baterijos ir duomenų centrai“.

Tokie skaitmeniniai darbuotojai galbūt turės geresnių nei mes idėjų, kaip toliau vystyti DI, ir imsis kurti „superprotingas“ sistemas, kurių gebėjimai, kaip dar 1951 m. manė Alanas Turingas, greitai „pranoks mūsų gležnas jėgeles“. O, kaip tvirtina kai kurie DI sauga susirūpinusieji, paskiras DI modelis net neturi būti superprotingas, kad keltų grėsmę mūsų egzistencijai, – tereikia, kad būtų užtektinai jo kopijų. Kai kurie mano pašnekovai „superintelektus“ lygino su dabartinėmis didžiosiomis korporacijomis – jų galios ir gebėjimai aiškiai pranoksta jas sudarančių pavienių įmonių galių sumą.

Dažnai į tokį nerimą atsakoma: „Taigi ištrauksim iš elektros lizdo, ir tiek žinių.“ Tačiau jei kuris nors DI modelis taptų pakankamai galingas, kad imtų grasinti žmonijai, jis taip pat būtų ir pats vertingiausias dalykas visame pasaulyje. Lengviau „iš elektros lizdo ištraukti“ būtų Niujorko akcijų biržą arba „Amazon“ nei tokį DI.

Superprotingas, bet tingus DI daug grėsmės nekeltų – skeptikai, su kuriais kalbėjausi, įskaitant *Allen Institute for AI* generalinį direktorių Oreną Etzioni, sudėtingų sistemų profesorę Melanie Mitchell ir *AI Now Institute* vykdomąją direktorę Sarah Myers West, teigė kol kas nematę rimtų įrodymų, kad DI sistemos taptų autonomiškesnės. „Anthropic“ vadovas Dario Amodei taip pat sutinka, kad dabartinių sistemų savarankiškumas nerimo kelti neturėtų. Vis dėlto, Yoshuos Bengio ir kitų teigimu, net ir visiškai pasyvi, bet pakankamai galinga sistema, patekusi į blogas rankas, gali kelti rimtą grėsmę.

Be to, tiek mokslininkai, tiek pramonininkai vis labiau stengiasi kurti kuo autonomiškesnius DI modelius. Pora dienų iki jo atleidimo Altmanas „Financial Times“ teigė: „Kursime vis galingesnes ir galingesnes sistemas [...], o nuo šiol jų veiksmai vis sudėtingės ir sudėtingės. [...] Manau, pritaikius tai visose kategorijose, verslui bus sukurta gan neblogos vertės.“

Kas slypi už triukšmo?

„X-risk“ bendruomenė naktimis nemiega ne todėl, kad bijotų, jog pažengęs DI „atsibus“, „pasirinks blogį“ ir nutars mus išžudyti iš piktumo, o todėl, kad DI galėtų mus palaikyti kliūtimi siekti kokių nors savų tikslų. Paskutinėje savo knygoje „Trumpi atsakymai į sudėtingus klausimus“ Stephenas Hawkingas pasitelkė tokią metaforą: „Tikriausiai nesate klastingas skruzdėlių nekentėjas, trypiantis jas iš piktumo, bet jei vadovaujate hidroelektrinės žaliosios energetikos projektui, ir planuojamame užtvindyti regione yra skruzdėlynas, tuo blogiau skruzdėlėms.“[2]

Elgtis taip, kaip mes nesitikime ir nenorime, DI gali dėl visai paprastų tikslų – pvz., pelno siekio arba noro „būti geras“. „Laisvos“ rinkos ekonomikoje pelno siekis priveda prie monopolijų, piramidės schemų, užnuodyto oro ir vandens bei gausybės kitų negandų.

Pavyzdžių, kai DI sistemos elgėsi keistai ir nepageidaujamai, nestinga. Programa, turėjusi ištaisyti rūšiavimo klaidas viename sąraše, tą sąrašą ėmė ir ištrynė. Mokslininko nuostabai, vienas DI modelis, turėjęs pereiti saugos bandymus, nusprendė „apsimesti miręs“.

Kai kas už šio nerimo regi kyšant didžiųjų technologijų korporacijų ausis. Kai kurie tyrėjai, susirūpinę jau egzistuojančia DI žala, tvirtina, kad pati technologijų pramonė reklamuoja idėją, neva jų produktai gali privesti prie pasaulio pabaigos; *AI Now Institute* dirbanti Myers West „pasakojimus apie vadinamąją grėsmę žmonijai laik[o] žaidimėliais eteriui užimti, kad neliktų vietos susikurti stipriems [DI saugos] judėjimams čia ir dabar“. Kad ir kaip keista, Yannas LeCunas ir vyriausiasis „Baidu AI“ mokslininkas Andrew Ngas, atrodo, pritaria tokiam požiūriui.

Dažniausia „x-riskininkų“ reakcija į šią idėją – pasimetimas ir irzulys. Ajeya Cotra iš „Open Philanthropy“ man atrašė: „Norėčiau, kad nerimas dėl „x-risk“ būtų mažiau siejamas su pačia technologijų pramone, nes iš esmės, žvelgiant paprastai, tai yra labai antipramoninis įsitikinimas. [...] Jei įmonės kuria dalykus, kurie mus visus pražudys, tai tiesiog yra labai blogai ir jas reikia labai griežtai teisiškai reguliuoti.“

Markusas Anderljungas iš „GovAI“ baimę, kad reguliavimas sustabdys progresą, pavadino „natūralia“, bet pabrėžė, kad politiniai pokyčiai, kurių jis siekia, gali pakenkti didžiausiems šios srities žaidėjams.

Viena aiškiausių įtarumo priežasčių – tai, kad Samo Altmano vardas dabar bene labiausiai siejamas su grėsmės žmonijai idėja, nors jo vadovaujama įmonė daugiau nei bet kuri kita prisidėjo plėsdama bendro naudojimo DI galimybių ribas.

Be to, „OpenAI“ tampant vis pelningesnei, o Altmanui – vis galingesniam, šis ėmė keisti dainelę. 2023 m. sausį vykusioje diskusijoje paklaustas apie blogiausią įmanomą scenarijų, Altmanas atsakė: „[DI] visiems mums išjungs šviesą.“ O jau gegužę, liudydamas JAV Senato pakomitetyje, išnykimo grėsmės nebeminėjo. Duodamas greičiausiai paskutinį interviu prieš jį atleidžiant, Altmanas jau sakė: „Iš tiesų nemanau, kad imsime ir išnyksime. Manau, kad bus nuostabu. Manau, kad judame paties geriausio pasaulio link.“

Gegužę Altmanas JAV Kongreso prašė griežčiau reguliuoti DI pramonę, o jau lapkritį tyrimas atskleidė, kad „OpenAI“ kvazipirminė įmonė „Microsoft“ daug prisidėjo prie galiausiai nenusisekusio lobizmo, kad „pamatiniams modeliams“ (pvz., „ChatGPT“) būsimame Europos Sąjungos dirbtinio intelekto akte būtų taikomos išimtys. Be to, ir pats Altmanas stropiai užsiėmė lobizmu ES institucijose – netgi pagrasino, kad „OpenAI“ apskritai paliks Europą, jei

Nukelta į p. 14 ►

[1] Frederickas Winslow Tayloras (1856–1915) – amerikiečių inžinierius, verslininkas, vadybos specialistas. Jo knyga „Mokslinio valdymo principai“ (*The Principles of Scientific Management*, 1911) laikoma įtakingiausia vadybos mokslo knyga istorijoje.

[2] Stephen Hawking, *Trumpi atsakymai į sudėtingus klausimus*, iš anglų kalbos vertė Emilija Ferdmanaitė, Vilnius: Kitos knygos, 2019.

GEORGE ORWELL

Wellsas, Hitleris ir Pasaulinė valstybė

Anglų rašytojo, meno ir visuomenės kritiko George'o Orwello (tikr. Eric Arthur Blair, 1903–1950) esė *Wells, Hitler and the World State* pirmąkart publikuota literatūros ir meno kritikos žurnalo „Horizon" 20-ajame numeryje, išleistame 1941 m. rugpjūtį.

„Kovą ar balandį, porina gudročiai, Britanijai bus suduotas triuškinamas smūgis... Kuo Hitleris jį galėtų suduoti, neįsivaizduoju. Senkantys ir išsklaidyti jo kariniai ištekliai šiuo metu turbūt ne ką didesni nei italų, prieš šiems juos išbandant Graikijoje ir Afrikoje."

„Vokiečių oro pajėgos iš esmės išeikvotos. Jos atsilikusios, o rinktiniai jos vyrai daugiausia žuvę, palūžę arba nualinti."

„1914 metais Hohencolernų armija buvo geriausia pasaulyje. Už to spygaujančio silpnapročio neūžaugos Berlyne nugaros nieko panašaus nėra... Tačiau mūsų karo „ekspertai" aptarinėja tą delsiančią chimerą. Jų vaizduotėje ji nepriekaištinga savo įranga ir nepalaužiamos disciplinos. Kartais ji turinti suduoti lemiamą „smūgį" Ispanijai, Šiaurės Afrikai ir dar toliau arba peržygiuoti Balkanus, nuo Dunojaus iki Ankaros, Persijos ir Indijos, arba „sutriuškinti Rusiją", arba per Brenerio perėją „užplūsti" Italiją. Savaitės bėga, o chimera nieko panašaus nedaro – ir tam yra puikus paaiškinimas. Tokiõs jos nėra. Didžiuma iš jos turėtos netikusios ginkluotės ir šaudmenų tikriausiai pragaišinta ir pražaista Hitleriui paikai kėsinantis į Britaniją. O friciška jos drausmė silpsta, smelkiantis suvokimui, jog blickrygas išsikvėpė ir karas atsisuka prieš juos pačius."

Šios citatos paimtos ne iš [karinio] žurnalo „Cavalry Quarterly", bet iš H. G. Wellso laikraštinių straipsnių, rašytų šių metų pradžioje ir dabar perspausdintų jo knygoje „Vadovas po Naująjį pasaulį" (*Guide to the New World*). Nuo jų parašymo laiko vokiečių armija nušlavė Balkanus ir atkovojo Kirenaiką, į Turkiją ar Ispaniją gali įžygiuoti, kada tinkama, ir įsiveržė į Rusiją. Kaip ta kampanija baigsis, aš nežinau, bet verta atkreipti dėmesį, kad vokiečių generalinis štabas, kurio nuomonė tikriausiai šio to verta, nebūtų jos pradėjęs, nebūdamas ganėtinai tikras, jog užbaigs per tris mėnesius. Tiek apie tai, kad vokiečių kariuomenė iliuzinė, jos ginkluotė netikusi, moralė žlunga ir t. t., ir pan.

Kokią atsvarą Wellsas siūlo tam „spygaujančiam silpnapročiam neūžaugai Berlyne"? Įprastinius tauškalus apie Pasaulinę valstybę, taip pat – ir Sankey deklaraciją*, kuria stengiamasi apibrėžti pagrindines žmogaus teises, antitotalitarinę kryptį. Išskyrus tai, kad dabar Wellsui ypač rūpi federalinė pasaulinės oro erdvės kontrolė, tai ta pati evangelija, kurią jis beveik be pertrūkių skelbia pastaruosius keturiasdešimt metų, visuomet irzliai stebėdamasis žmonėmis, negebančiais suvokti tokių akivaizdybių.

Kokia nauda iš sakymo, kad mums reikia federalinės pasaulinės oro erdvės kontrolės? Esminis klausimas, kaip mes šito pasieksime. Kokia nauda iš aiškinimo, kad Pasaulinė valstybė pageidautina? Svarbu tai, kad nė vienai iš penkių didžiųjų karinių galybių net nekiltų mintis paklusti tokiam dalykui. Visi sveikos nuovokos žmonės jau ne vieną dešimtmetį iš esmės pritaria tam, ką sako Wellsas; tiktai sveikos nuovokos žmonės neturi galios ir pernelyg dažnai nėra nusiteikę aukotis. Hitleris yra pavojingas pamišėlis, bet jis turi milijoninę armiją, tūkstančius lėktuvų ir dešimtis tūkstančių tankų. Dėl jo didžiulė tauta šešerius metus buvo pasiryžusi plušti viršvalandžius ir dar dvejus kariauti, o štai dėl sveiko proto, iš esmės hedonistinės pasaulėžiūros, kurią iškelia Wellsas, vargu ar bent vienas žmogus yra pasirengęs pralieti savo kraują. Kad galėtum bent kalbėti apie pasaulio atstatymą ar net taiką, būtina pašalinti Hitlerį, o tai reiškia, jog reikia sukurti dinamiką, nebūtinai tokią pačią kaip nacių, bet veikiausiai tokią pat nepriimtiną „apsišvietusiems" ir hedonistiškai nusiteikusiems žmonėms. Kas pastaraisiais metais padėjo Anglijai išsilaikyti ant kojų? Iš dalies, be abejo, miglota mintis apie geresnę ateitį, bet labiausiai – atavistinis patriotizmas, įsišaknijęs anglakalbių tautų jausmas, kad jos pranašesnės už užsieniečius. Pastaruosius dvidešimt metų pagrindinis kairiųjų Anglijos intelektualų tikslas buvo nuslopinti šį jausmą, ir jeigu jiems būtų pavykę, galimas daiktas, šią akimirką Londono gatvėse stebėtume patruliuojančius esesininkus. Lygiai taip pat: kodėl rusai kaip tigrai kaunasi su įsiveržusiais vokiečiais? Iš dalies galbūt dėl kažkokio atmintyje sušmėžuojančio utopinio socializmo idealo, bet daugiausia jie gina Šventąją Rusią („šventą tėvynės žemę" ir t. t., ir pan.), Stalino atgaivintą tik vos vos pakeista forma. Energija, iš tiesų formuojanti pasaulį, kyla iš jausmų – rasinio pasididžiavimo, vado garbinimo, religinių įsitikinimų, karo meilės, – kuriuos liberalieji intelektualai mechaniškai nurašo kaip anachronizmus ir kuriuos jie savyje taip išnaikino, kad patys nustojo bet kokios veiksmo galios.

Žmonės, teigiantys, kad Hitleris yra Antikristas arba Šventoji Dvasia, yra arčiau tiesos supratimo už intelektualus, dešimt pasibaisėtinų metų kartojusius, kad jis tėra komiškos operos veikėjas, į kurį neverta žiūrėti rimtai. Ši idėja iš tikrųjų atspindi ne ką kita, kaip šiltnamines Anglijos gyvenimo sąlygas. „Kairiųjų knygų klubas" iš esmės buvo Skotland Jardo produktas, kaip ir „Taikos įžadų sąjunga" – karinio jūrų laivyno. Viena iš pastarųjų dešimties metų raidos išdavų – „politinės knygos" – savotiškos išplėstinės brošiūros, supinančios istoriją ir politinę kritiką, – kaip reikšmingos literatūrinės formos atsiradimas. Tačiau geriausi šios pakraipos rašytojai – Trockis, Rauschningas, Rosenbergas, Silonė, Borkenau, Koestleris ir kiti – nė vienas nebuvo anglas, ir beveik visi jie – vienos ar kitos ekstremistinės partijos atskalūnai, totalitarizmą matę iš arti ir patyrę, ką reiškia tremtis ir persekiojimas. Tik anglakalbėse šalyse iki pat karo pradžios buvo madinga manyti, kad Hitleris yra nieko vertas pamišėlis, o vokiečių tankai kartoniniai. Wellsas, kaip matyti iš mano pateiktų citatų, kažkuo panašiu tebetiki ligi šiol. Nemanau, kad bombardavimas ar Vokietijos kampanija Graikijoje pakeitė jo nuomonę. Suprasti Hitlerio galią jam trukdo per ilgus metus įsisenėjęs mintijimo būdas.

Wellsas, kaip ir Dickensas, priklauso nekarinei vidurinei klasei. Pabūklų griausmas, pentinų žvangesys jo nė kiek nejaudina, sena gera eitynių vėliava gerklės negniaužia. Jis jaučia nenugalimą neapykantą kautynėms, medžioklei, nutrūktgalviškam gyvenimui, kurį visose ankstyvosiose jo knygose simbolizuoja arši propaganda prieš arklius. Pagrindinis jo „Istorijos apybraižų" (*Outline of History*) piktadarys yra karo avantiūristas Napoleonas. Peržvelgęs per pastaruosius keturiasdešimt metų Wellso parašytas knygas, kone kiekvienoje aptiksi nuolat atsikartojančią mintį: tariamą priešpriešą tarp mokslininko, plušančio dėl planingos Pasaulinės valstybės, ir reakcionieriaus, besistengiančio atkurti betvarkę praeitį. Romanuose, utopijose, esė, filmuose, pamfletuose visada iškyla daugmaž ta pati antitezė. Vienoje pusėje mokslas, tvarka, pažanga, internacionalizmas, lėktuvai, plienas, betonas, higiena, kitoje – karas, nacionalizmas, religija, monarchija, valstiečiai, graikų profesoriai, poetai, arkliai. Istorija, Wellso suvokimu, – tai mokslo žmogaus pergalių prieš žmogų romantiką seka. Tikriausiai jis teisus, manydamas, kad „protinga", planinė visuomenė, valdoma mokslininkų, o ne žiniuonių, anksčiau ar vėliau paims viršų, bet tai visai kas kita nei prielaida, jog tai įvyks jau netrukus. Kažkur yra išlikęs įdomus ginčas, vykęs tarp Wellso ir Churchillio Rusijos revoliucijos metu. Wellsas kaltina Churchillį, esą šis pats netikįs savo propaganda apie bolševikus kaip krauju permirkusias pabaisas ir pan., o paprasčiausiai bijąs, kad tie pradės sveiku protu ir mokslu valdomą erą, kurioje tokiems vėliaviniams valiuotojams kaip Churchillis nebebus vietos. Vis dėlto Churchillio bolševikų vertinimas buvo gerokai arčiau tiesos nei Wellso. Ankstyvieji bolševikai, priklausomai nuo pasirinkto požiūrio, gal ir buvo angelai arba demonai, tačiau bet kuriuo atveju – ne protingi žmonės. Jie diegė ne Wellso utopiją, o Šventųjų valdžią, kuri, kaip ir Anglijos Šventųjų valdžia, buvo karinis despotizmas, pagyvinamas raganų teismais**. Tas pats nesusivokimas išvirkščia forma skleidžiasi ir Wellso požiūryje į nacius. Hitleris – tai visi istoriniai karo vadai ir žiniuonys viename. Todėl, įrodinėja Wellsas, jis esąs absurdų absurdas, praeities šmėkla, pasmerkta vos ne tučtuojau išnykti. Deja, tarp mokslo ir sveiko proto lygybės ženklo iš tikrųjų nėra. Lėktuvas, iš kurio tikėtasi civilizacinio poveikio, bet kuris praktiškai niekam daugiau nenaudojamas, kaip tik bomboms mėtyti, yra šio fakto simbolis. Šiuolaikinė Vokietija kur kas moksliškesnė už Angliją, bet ir kur kas barbariškesnė. Daug kas iš to, ką Wellsas vaizdavosi ir dėl ko dirbo, nacistinėje Vokietijoje jau įkūnyta tikrovėje. Tvarka, planavimas, valstybinis mokslo skatinimas, plienas, betonas, lėktuvai – visa tai ten yra, bet naudojama akmens amžiui pritinkančioms idėjoms. Mokslas kaunasi prietarų pusėje. Tačiau akivaizdu, kad Wellsui neįmanoma to pripažinti. Tai prieštarautų pasaulėžiūrai, kuria grindžiami jo paties kūriniai. Karo vadai ir žiniuonys *privalo* žlugti, sveiko proto Pasaulinė valstybė, kokią ją įsivaizduoja XIX amžiaus liberalas, kurio širdis nevirpteli, pasigirdus trimitams, *privalo* triumfuoti. Nepaisant išdavystės ir defetizmo, Hitleris *negali* kelti pavojaus. Galutinė jo pergalė būtų neįmanomas istorijos apgręžimas, panašus į jakobitų restauraciją.

Bet ar mano amžiaus (trisdešimt aštuonerių metų) žmogaus kabinėjimasis prie Wellso nėra savotiška tėvažudystė? Protaujantys žmonės, gimę šio šimtmečio pradžioje, iš dalies yra paties Wellso kūrinys. Klausimas, kokią įtaką gali padaryti rašytojas, o ypač „populiarusis" rašytojas, kurio kūryba greitai įsigali, bet abejoju, ar kas nors, rašęs knygas tarp 1900 ir 1920 metų, bent jau anglų kalba, yra padaręs tokią didelę įtaką jaunimui. Visų mūsų protai, taigi ir fizinis pasaulis, būtų pastebimai kitokie, jei Wellso niekada nebūtų buvę. Tiktai tas proto sutelktumas ir vaizduotės vienpusiškumas, dėl kurių Eduardo epochoje jis panėšėjo į įkvėptą pranašą, nūdien jį daro lėkštu, neadekvačiu mąstytoju. Wellso jaunystėje mokslo ir reakcijos priešprieša nebuvo dirbtinė. Visuomenę valdė siauro mąstymo, nepaprastai nežingeidūs žmonės, grobuoniški verslininkai, nuobodūs žemvaldžiai, vyskupai, politikai, kurie gebėjo cituoti Horacijų, bet niekada nebuvo girdėję apie algebrą. Mokslas buvo mažumėlę įtartinas, o religinis tikėjimas – privalomas. Tradicionalizmas, kvailumas, snobizmas, patriotizmas, prietarai ir karo meilė atrodė esantys vienoje pusėje; reikėjo žmogaus, kuris galėtų teigti priešingą požiūrį. Pirmajame šio amžiaus dešimtmetyje berniukui atrasti Wellsą buvo nuostabus dalykas. Gyveni pedantų, dvasininkų ir golfo žaidėjų pasaulyje, kur būsimi darbdaviai ragina tave „dirbti arba dingti", tėvai sistemingai žaloja tavo seksualinį gyvenimą, o bukapročiai mokytojai prunkščia prie savo lotynų kalbos lentelių, ir štai staiga šis nuostabus žmogus, galintis papasakoti apie planetų gyventojus ir jūros dugną ir žinantis, kad ateitis nebus tokia, kokią ją įsivaizduoja respektabilūs žmonės. Maždaug dešimtmetį prieš tai, kai lėktuvai pasidarė techniškai įmanomi, Wellsas žinojo, kad neilgai trukus žmonės gebės skraidyti. Žinojo, nes pats norėjo skraidyti, todėl buvo įsitikinęs, kad šios srities moksliniai tyrimai bus tęsiami. Kita vertus, net mano ankstyvojoj vaikystėj, broliams Wrightams iš tikrųjų pakėlus savo aparatą nuo žemės penkiasdešimt devynioms sekundėms, visuotinai tebevyravo nuomonė, kad jei Dievas būtų norėjęs, kad mes skraidytume, būtų mums davęs sparnus. Iki 1914 metų Wellsas, galima sakyti, buvo tikras pranašas. Jo naujojo pasaulio vizija fiziniu atžvilgiu stebėtinai išsipildė.

Bet, priklausydamas XIX amžiui ir nekarinei tautai ir klasei, jis nevaliojo suvokti begalinės senojo pasaulio, kurį jo sąmonėje simbolizuoja lapes medžiojantys toriai, stiprybės. Jis buvo ir tebėra visiškai nepajėgus suprasti, kad nacionalizmas, religinis fanatizmas ir feodalinė ištikimybė yra kur kas galingesnės jėgos už tai, ką jis pats pavadintų sveiku protu. Dabartin įžengė tamsiųjų amžių būtybės, ir jeigu jos šmėklos, tai, šiaip ar taip, tokios šmėklos, kurioms išvaikyti reikia stiprių burtų. Fašizmą geriausiai perprato tie, kurie arba nuo jo nukentėjo, arba fašistinių polinkių turi patys. Tokioje primityvokoje knygoje kaip [Jacko Londono] „Geležinis kulnas", parašytoje beveik prieš trisdešimt metų, ateitis išpranašauta teisingiau nei [Aldouso Huxley] „Puikiame naujame pasaulyje" ar [Wellso] „Būsimybės pavidaluose" (*The Shape Of Things To Come*). Jei iš Wellso amžininkų reikėtų parinkti rašytoją jo antipodą, tai galėtų būti Kiplingas, kuris nebuvo kurčias pragaištingiems valdžios ir karinės „šlovės" balsams. Kiplingas būtų supratęs Hitlerio ar Stalino patrauklumą, kad ir kaip būtų juos vertinęs. Wellsas mąsto pernelyg blaiviai, kad suprastų šiuolaikinį pasaulį. Žemesnei vidurinei klasei skirtų romanų – didžiausio jo pasiekimo – serija nutrūko ties anuo karu ir niekada nebebuvo atnaujinta, nuo 1920 metų savo talentą jis švaisto popieriniams drakonams galabyti. O vis dėlto kiek talento reikia turėti švaistymui.

Vertė Andrius Patiomkinas

---

* Omenyje turimas 1940 m. Didžiojoje Britanijoje priimtas Žmogaus teisių deklaracijos (*A Declaration of the Rights of Man*) projektas. Svarstymams pirmininkavo lordas Johnas Sankey, o deklaracijos apmatus savo traktato „Žmogaus teisės" (*The Rights of Man*, 1940) pagrindu parengė H. G. Wellsas.

** Šventųjų valdymu (*Rule of the Saints*) kartais vadinamas puritoniškasis Anglijos istorijos laikotarpis, sutampantis su Oliverio Cromwellio veiklos ir valdžios metais.

Iš bloknoto (46)

Gegužės 25-ąją atvykau į Klaipėdą vildamasi pamatyti kelis festivalio „theATRIUM“ užsienio programos spektaklius, kurie pateikiami žiūrovams su dideliais tarpais. Ir teko kantriai laukti, nes važinėti pirmyn ir atgal iš Vilniaus būtų buvęs tikras vargas. Įsikūriau arti teatro, seno „National“ viešbučio jaukiame palėpiniame kambaryje, kur anų laikų tradicija derinama su modernia įranga. Du stoglangiai, pro kuriuos matai kaminą ir žydrą dangų bei elegantišką tvorelę kaminkrėčiui apsisaugoti, o greta turi dar langą su žema palange, patogų savižudžiams, nes apačioje gražiai sudėliotų riedulių ir raudonų plytelių siaurutėlė gatvelė tarsi kviečia. Kraujas kaipmat susigertų. Bet gyvenimas gatvelėje verda: vyksta seno dviaukščio smailiastogio renovacija, o prie jo lipdomas toks pat naujas namas. Gilėliau matau aludę, o priešais – dviem kalbom ant didelių langų užrašytą reklamą „Gražiausios Klaipėdos merginos“ ir apačioje – kokteilių barą „Jausmai“, kuriame savaitgalį buvo ilgokai patriukšmauta, bet aš skaičiau Teatro aikštėje ant suolo po medžiu rastą Juozo Urbšio knygutę apie paskutinius nepriklausomos Lietuvos diplomatų žygius spaudžiant rusams...

Prieš porą dešimtmečių čia buvusiai taisyklingais kvadratėliais sukomponuotas Klaipėdos senamiestis daro įspūdį: su meile ir dėmesiu renovuoti seni namai, Danės krantinė nuo tilto iki tilto žaliuoja parkeliais, daugybė aludžių ir restoranėlių glaudžiasi krantinėje, prie pat vandens ir net laivuose. Malonu pasėdėti Teatro aikštėje prie Anikės fontano per karštį ar lyjant po kupliais skėtinės formos medžiais ir stebėti lėtus, vasariškai nusiteikusius klaipėdiečius bei besidairančius svečius.

Ponios Žanetos Skersytės dėka pavyko apžiūrėti ką tik po esminės rekonstrukcijos atidarytą Klaipėdos valstybinį muzikinį teatrą. Net pamatyti Klaipėdą nuo pastato bokšto stogo! Maloniai nuteikia jaukios teatro salių „Jūra“ ir „Marios“ erdvės, funkcionalumas, rami baldų ir dangos spalva bei faktūra, primenanti mūsų pajūrio smėlį niūrią dieną, elegantiški bufetai ir puikiausia akustika salėje, kurios sienos „suplūktos“ specialiai paruoštu lietuvišku moliu su mažučiais akmeniukais. Kelias minutėles pasiklausėme Stanislavo Domarko jubiliejinio koncerto repeticijos. Pasak moderniausio Lietuvoje teatro vieno iš architektų Laimono Bogušo, svarbiausia tai, kad atgimęs teatras skatina kitų miesto centro ir prieigų objektų atsinaujinimą. Apie Muzikinio teatro architektūrą, eksterjerą ir interjerą, medžiagų faktūras bei kitus ypatingus dalykus mūsų televizija jau parengė įspūdingą profesionalią laidą.

Pirmąją atvykimo dieną jau žiūrėjau italų įžymybės režisieriaus Romeo Castellucci „Bros“ – spektaklį, tarsi išnyrantį iš pragaro įsčių. Jame dalyvauja nemažas būrys Lietuvoje sukviestų nežinomų vyrų, kurie čia keliskart parepetavę ir gavę ausines režisieriaus nurodymams scenoje klausyti „vaidina“ su dviem profesionaliais aktoriais. Dar prieš spektaklį žiūrovams įteikiami du dideli juodi tekstų lapai, su kuriais dera susipažinti norint suvokti reginio esmę. Viename iš jų, skirtame neinformuotiems dalyviams, – „Elgsenos indikacijos“ – tarsi policininko priesaika ar pasižadėjimai stojant į darbą. Pavyzdžiui: „Vykdysiu man paskirtus nurodymus, net jei jų nesuprantu ir net jei nesuprantu šitos frazės“, „Vykdysiu man paskirtus įsakymus, net jei dėl jų patirsiu gėdą“, „Niekada nežiūrėsiu kolegoms policininkams į akis“, „Įsakymų vykdymas bus mano pasiaukojimas, tai bus mano teatras“ ir t. t. Kitoj lapo pusėj – keletas lotyniškų „Devizų“, kurių vieną tikrai verta įsidėmėti kalbant apie meno reiškinius: „Matoma pusė yra niekas be nematomos pusės.“ Taigi scenoje matome bukus, nužmogėjusius policininkus, vykdytojus, kurie čia, tarsi gerai parengta plastinio judesio grupė, savo veiksmais rodo ir simbolizuoja smurtą, žiaurumą, dvasinę degradaciją – didžiausią pasaulio blogį. Tyloje ir labai susikaupę žiūrovai seka vis pasikartojančius žiaurius policininkų veiksmus. Tą šiurpią monotoniją keliskart nutraukia tik kostiumuoto pranašo Jeremijo pasirodymas ir jo skaitomas Dievo žodis, kuriame pasakyta, kad Dievas keršys už Babilono blogybes: „Iš tavo griuvėsių nebus imama nei kertinio akmens, nei akmens pamatams. Tu liksi amžina dykynė, tai Viešpaties žodis.“ Bet po to scenoje pasirodo berniukas ilgais baltais marškinėliais – nekalto vaikelio įvaizdis; prie jo esantis vienas iš policininkų ištiesia jam savo įrankį – guminę smurto lazdą; vaikas pradžioj, regis, nesupranta, kas jam siūloma, bet paskui patikliai ištiesia liauną rankelę ir lazdą priima. Taip pačiame finale ir atvėrė, ir išrišo režisierius Castellucci negailestingą savo sumanymo mintį, pačią jo šerdį. Kitaip tariant, filosofinę jo prasmę – tą „nematomą pusę“.

Po kelių dienų malonių senamiesčio tyrinėjimų ir atradimų (antai viename siaurame kiemelyje pamačiau seną secesijos laikų gražiai lenktą, ornamentuotą vandens pompą ir prie jos padėtą margą gėlių puokštę!) sulaukiau argentiniečių spektaklio „La obra“. Kaip paprastai, tai – koprodukcija, kurios teksto autorius ir režisierius Mariano Pensotti. Žydų kilmės lenkas Simonas Frankas 1962 m. atvyksta į Argentiną, vienintelis iš šeimos išgyvenęs po kalinimo nacių koncentracijos stovykloje. Po kelerių metų savo sklype pradeda savo rankom statyti scenografinę namo, kuriame gyveno Lenkijoje, rekonstrukciją. Pradžioje skaito monologą apie savo gyvenimą prieš karą. Ilgainiui visą sklypą paverčia tarsi filmavimo aikštele, į savo darbus ir vaidinimus po truputį įtraukia vietinius gyventojus. Jo teatro žiūrėti atvyksta žmonės iš kaimyninių miestelių, teatras tampa paklausus ir žinomas. Pradžioje pagavus, į pabaigą spektaklis lyg susipainioja siužete. Man asmeniškai įdomiausia buvo ta mintis, kad žmogus visą gyvenimą nenustoja gręžtis į praeitį, o jo ilgesys, užslėpta kančia ir bandymas išsivaduoti virsta kūrybiniu aktu – šiuo atveju TEATRU. Spektaklis padarytas labai paprastai, nesistengiant niekuo nustebinti ar priblokšti. Man stigo stipresnės, įtaigesnės aktorių raiškos. Vaizdas atmintyje jau blanksta...

O rytojaus dieną teko patirti ypatingų įspūdžių. Valentino Masalskio kvietimu su ratuotais giminaičiais nuvykome į Kulius, kur nuo balandžio vidurio vyko plačiašakis profesionalaus meno „Sofijos“ festivalis. Bet pradžioj pasižvalgėm po Kulių miestelį. Pačiame jo centre, priešais raudonų plytų buvusią kleboniją – sovietmečiu statytas Kulių kultūros centras su 400 vietų sale. Šiandien Kuliuose, atrodo, yra apie 1 000 gyventojų, o kaip buvo anksčiau? Kas užpildydavo salę? Dabar mašinų aikštelėje buvo nemažai automobilių, rinkosi žmonės, sėdėjo ant pripučiamų fotelių pievoje, gėrė Kultūros namų dalinamą nealkoholinį alų, gyvai bendravo. Greičiausiai suvažiavę iš artimiausių Plungės rajono kaimų ir miestelių. Kiek atokiau, ant žalio kalnelio puikavosi griežta ir daili klasicistinio stiliaus grafo Jurgio Tiškevičiaus įkurdinta bažnyčia su kolonom – gal panaši į mūsų Katedrą, tik daug mažesnė. Kalnelio papėdėje parkelyje tokio pat charakterio su bažnyčia susijęs baltas mūrinis namelis, kurį gyvenimui prikėlė Valentinas Masalskis – aktorius, režisierius, Klaipėdos jaunimo teatro vadovas; dabar, po rimtos renovacijos, namelis pavadintas „Kultūros virene“, čia vyksta visokiausi renginiai – skaitymai, vaidinimai, susitikimai ir net į Lietuvą atvykusio žinomo Europoje vengrų režisieriaus Árpádo Schillingo užsiėmimai su Klaipėdos teatro jaunimu (beje, režisierius jau surinko pirmą kursą studentų ir dirbs su jais!). Birželio 22-ąją, paskutinį festivalio vakarą, bus pasakojamos nepaprastos prieš 120 metų Kuliuose vykusios istorijos, prisiminta ten kurį laiką gyvenusi Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, o festivalio uždarymas vyks Kulių parke po Vaižganto (jaunystėje Kuliuose kunigavusio) ąžuolais.

Buvo įdomu pasižiūrėti Masalskio mokinio režisieriaus Pauliaus Pinigio Klaipėdos jaunimo teatre sukurtą muzikinės komedijos žanro spektaklį „Vasaros diena“. Turbūt nėra Lietuvoje trupės, geriau įvaldžiusios visokius teatrinės plastikos, šokio ir dainavimo būdus, to mokyti jie buvo iš pat jaunų dienų, tad ir parengti tokį veikalą kaip „Vasaros diena“ sunkumų nekilo. Įsiminė spektaklyje ir jauno nevykėlio personažas, nesugebantis kurti savo gyvenimo, kurį puikiai suvaidino aktorius Aurimas Bareikis. Žiūrovų prisirinko pilna salė. Visi buvo patenkinti.

O „theATRIUM“ festivalyje po kelių dienų žiūrėjom ukrainiečių Dramaturgų teatro spektaklį „Išsirink geresnę versiją“, realizuotą Estijos teatre „Vaba Lava“. Mėginta parodyti kelių žmonių, kelių šeimų istorijų epizodus, kokie vyko ar tebevyksta šiandien karo siaubiamoje Ukrainoje. Prisipažinsiu, erzina vis dažnėjantys bandymai vaidinti karą, smurtą, baimę, imituoti tą šiurpią būtį, kurioje šiandien egzistuoja ukrainiečiai. Rodyti dar nesugebant reiškinių apibendrinti. Manau, kad nereikia dabar to daryti – per anksti ir netgi neetiška. Įdomi spektaklyje buvo viena tema – kaip jaučiasi, ką mąsto, kaip suvokia realybę Rusijos okupuotų žemių ukrainiečiai, tie nutautinti mankurtai, ne iki galo suvokiantys savo tapatybę ir pareigas. Manau, kad prie šios temos, aktualios anaiptol ne vien ukrainiečiams, ateities menininkai grįš dar ne kartą.

Ilgai laukusi, tuščiai leidusi laiką Palangoje, pagaliau sulaukiau iš Izraelio atkeliavusio Rimo Tumino spektaklio. Ėjau kaip į pasimatymą su pačiu jo autoriumi. Perbridęs „Karo ir taikos“ okeaną, į „Anos Kareninos“ pasaulį Tuminas įėjo kažkaip savaime, lyg pratęsdamas Levo Tolstojaus apmąstymus apie XIX a. Rusijos visuomenės, jos žmonių likimus... Įsprausti vieną iš subtiliausių didžiosios literatūros romanų į trijų valandų spektaklį, pažinti, patraukti savo pusėn bendrakūrėjus dirbant su kitokių tradicijų teatro aktoriais nebuvo paprasta.

Išeities ieškota drąsiai. Teksto krūvį bandyta perkelti ir kompensuoti aktorių kūno kalba, plastika, supančių daiktų, garsų, spalvų ir šviesų pasauliu, kuriančiu ypatingą, būtent šiam spektakliui būtiną atmosferą. Čia režisieriui vieningai talkino jį iš anksčiau pažįstantys menininkai – scenografas Adomas Jacovskis, choreografė Anželika Cholina, kompozitorius Giedrius Puskunigis, kostiumų dailininkė Olga Filatova. Šiame spektaklyje dominuoja likimo, mirties tema, ir įžengiame į jį kartu su orą virpinančiais stačiatikių vyrų choro maldos „Верую“ gedulingais garsais (įrašyta Lietuvoje). Tuminas savo spektaklio nedangsto XIX šimtmečio stiliaus butaforine išmone, madomis, bižuterija. Dėmesys koncentruojamas į personažus. Vos vienas kitas elementas ar siluetas tuos laikus primena; scenos gilumoje matome dvi dideles angas klasicistinėje baltoje sienoje, arčiau mūsų abiejose scenos pusėse – patogūs suolai, lyg atkeliavę iš stoties laukiamojo ar dvarelio pievos, kur mėgstama pasėdėti su knyga rankoje, ir kelios esant reikalui naudojamos prašmatnios raudonos kėdės (Karenino namai, teatras). Kompozitorius sukuria Anos ir Vronskio valsą, kuris kartu su ypatingu choreografės sukomponuotu šokiu išreiškia šokančiųjų aistrą, viltį, neviltį ir savotišką nuožmumą. Tai lyg šokis, vedantis į mirtį, perspėjantis, keliskart fragmentais spektaklyje pasikartojantis. Yra ir muzika, lydinti Anos nervingumą, nerimą, joje virpantį netramdomą pavydo jausmą.

Tumino spektaklis niekuo neprimena nei tradicinių rusų teatro interpretacijų, nei pompastiškų, puošnių, iškvėpintų ir paviršutiniškų holivudinių kino filmų. Savo forma spektaklis kraštutinai santūrus ir vadovautasi ne siužeto perteikimu (teksto inscenizacijoje visai nedaug), o bandymu išskleisti žmogų. Būtent tų kareninų, levinų, vyrų ir moterų portretai, jų išgyvenimai, kančios ir džiaugsmai kuria bendrą paveikslą. Tai tikriausiai ir yra tas atradimas, ta paslaptis, apie kurią po „Karo ir taikos“ premjeros kalbėjo režisierius, džiaugęsis pagaliau atradęs, suvokęs būdą, kaip reikia statyti spektaklį. Šį jo atradimą minėjo ir „Gesher“ teatro aktoriai susitikime pasakodami, kad Tuminas reikalavo „vaidinti ne literatūrinį personažą, o čia ir dabar esantį žmogų“, tada ir spektaklis visuomet būsiąs gyvas, aktualus. Jau važiuodama namo, apie tai vis galvojau, ir mano mintys, kad ir kaip būtų keista, krypo prie kai kurių Stanislavskio mokymo tezių.

Kokią Aną Kareniną mato režisierius? Ana spektaklyje man panaši į neramų, pranašišką juodą paukštį. Lengva, siaura, lyg medyje išdrožtų harmoningų, griežtų veido bruožų, žvilgančiais juodais, dažniausiai į kuodelį sukeltais puriais plaukais. Visada juodai, kukliai apsivilkusi. Dažniausiai – basa. Iš pirmo žvilgsnio – tragiškas personažas, kurio fatališkas grožis gero nelemia. Dvi Anai ir Vronskiui režisieriaus sumanytos ir choreografės su aktoriais įkūnytos pribloškiančios scenos duoda šių personažų ir viso spektaklio raktą. Pirmąją gali pavadinti „Vronskis ir žirgas“, joje visa Tolstojaus aprašyta žirgų lenktynių ir ambicingo Vronskio nesėkmės istorija čia suvesta į keletą minučių trunkančią įspūdingą aktoriaus pantomimą su balnu ir du jo šūvius į besikankinantį „žirgą“-balną. Antroji daugiareikšmė scena – tai jau minėtas Anos ir Vronskio svaiginantis, nuožmus, apie nelaimę perspėjantis tragiškas valsas, kuriame užkoduota ir aistra, ir nerimas, ir pavydas, ir neviltis. Abi šios scenos savo siunčiamais ženklais kažkuo panašios: vyras ir žirgas, vyras ir moteris... Panašios nepasotintos meilės, pavydo, neištikimybės temos savaip atsikartoja ir kituose personažuose, tik kitu registru. Bet jau laikas atsisveikinti su Ana Karenina ir su kitais personažais, neaptarus daugybės spektaklio sumanymo įdomybių ir dokumentinio Rimui Tuminui skirto filmuko, kuriame jis užfiksuotas repetuojant „Aną Kareniną“, drauge su aktoriais visus vaidmenis vaidinantis, patį save juose įkūnijantis, gyvesnis už gyvą.

– AUDRONĖ GIRDZIJAUSKAITĖ –

Plėšrūnų permaitinimas

(Romano ištrauka)

Norma. Vardas, nuo pat vaikystės įpareigojęs laikytis pusiausvyros. Toks buvo ir jos veidas – taisyklingas, bet neįsidėmėtinas. Toks, į kurį galėjai žiūrėti netrikdomas jokio išskirtinio bruožo. Tokiame veide niekas neerzino, bet ir nejaudino. Mažiausias išvaizdos pokytis – nauja šukuosena, plaukų spalva, akiniai – tokį veidą galėjo paversti neatpažįstamu. Toks žmogus galėjo bet kada tapti kitu žmogumi. Normos kūnas irgi buvo susimokęs su veidu – ji buvo smulki, nedidelio ūgio, mažom krūtim ir sėdmenim. Iš nugaros ją galėjai palaikyti ir liekna mergina, ir liesa sene, o apsivilkusią laisvesniais drabužiais – belyte, savo trapumu kiek efemeriška būtybe.

Jai buvo keturiasdešimt dveji, ir senatvė, kol kas neliesdama kūno, pirmiausia ėmėsi veido, projektuodama tai, kas sklido iš vidaus: virpanti įelektrinta įtampa nematomu siūlu tempė lūpų liniją, pamažėl virstančią gižiu vypsniu, nusvirusiais kampučiais. Bruožas, iš kurio galėdavai atpažinti dažną vyresnio amžiaus lietuvę bet kuriame pasaulio krašte – viduje užspaudusią tiek savęs, kad lūpos pradėdavo panėšėti į įveržtą siūlę.

Kambarį siaustė pavasarinė popiečio prieblanda, netrukus virsianti sutemomis. Dar nesinorėjo degti šviesos, tad priėjusi prie lango atitraukė dienines užuolaidas. Klestelėjo prie senamadiško tualetinio stalelio su trimis veidrodžių plokštumomis, kurį vienintelį atsivežė iš vaikystės namų. Trys Normos vienu metu palinko prie jos veido, o veidrodžio paviršius nuo iškvepiamo oro akimirkai apsitraukė ūku. Akių obuoliai buvo paraudę, po akimis – juosvi maišeliai; vakar dirbo iki išnaktų.

Neseniai buvo pasibaigęs karantinas, bet tik dabar pajuto, kad pasiilgsta kaukės, kuri iš pradžių kėlė pasipriešinimą ir erzino, bet paskui pasirodė visai parankus aksesuaras. Ypač kai reikėdavo eiti į viešumą. Užsidėjusi kaukę, tarsi pranykdavai, tapdavai kita, kaip ir pro šalį plaukianti beveidė minia. Sena nuvalkiota tiesa, neva akys apie žmogų pasako viską, Normai neatrodė teisinga. Su kaukėmis pažįstamų veidai tapo neatpažįstami, o pasisveikinusi su tariamu bičiuliu nebuvai tikra, kad neapsipažinai. Dėl kaukių visiškai neįsidėmėtini veidai tapo įdomūs, o gražūs nublanko, nes jiems trūko likusių dėlionės dalių.

Baigiantis karantinui, kai visas pasaulis su viltimi vėl suskato planuotis keliones, sumanė lankyti ispanų kalbos kursus – jau seniai norėjo pakeliauti po šalį, tad kodėl nepramokus kalbos. Kaukės dar buvo privalomos, ir, užėjusią į patalpą, ją pasitiko tik šešios poros akių. Keletą mėnesių, kol vyko kursai, nė karto nematė savo bendramokslių veidų. Stebėdama juos, mėginančius prabilti svetima kalba, mintyse bandydavo atkurti bruožus, kuriuos dengė juodos ar melsvos medžiagos skiautės. Paskutinį kursų vakarą visi ėjo į vyninę – atsisveikinti. Nors Normą ginė smalsumas pagaliau išvysti veidus, kuriuos mintyse jau buvo susikūrusi, atsisakė, pasiteisinusi, kad turi daug darbo.

Iš tikrųjų nemelavo – jau turėjo kruopščius naujos knygos apmatus. Jos veikėjai buvo įkurdinti painios struktūros mikropasaulyje, kruopščiai nubraižytame ant didžiulio vatmano lapo, kuriame kol kas bolavo tuščios erdvės, po metų virsiančios tvankiu priklijuojamų lapelių priaugusiu inspektu. Skaitytojas bus užburtas iliuzijos, jog viskas gimė lengvai, be prakaito tvaiko. Kritikai girs už gylį, slypintį tame apgaulingame lengvume, iš tikrųjų pareikalavusiame iš jos titaniškų pastangų, mėnesių nemigo naktų, nirimo į visišką neviltį ir apatiją.

Kraujo kvapas – štai ko nebuvo galima leisti. Priešas nuolat tykojo šalimais – po pasalūniškomis, talku nuteptomis kaukėmis, primenančiomis makabriškus teatro personažus, siurrealistines vaikystės košmarų pabaisas su kyščiojančiom iš akių plyšių gyvatėm. Kai buvo vaikas, žvairakiuojantys šlykštūnai užsikvempdavo ant krūtinės sapnuose – tada krūpčiodavo ir vos kvėpuodama mėgindavo prisišaukti pagalbos. Bet, užuot klykusi, tik tyliai inkšdavo, kol pagaliau sapnas kaip dusinanti antklodė nusirisdavo ir ji išplėstom akim stebeilydavo į tvankią tamsą. Tiesa, košmarai liovėsi suaugus ir pradėjus gerti migdomuosius. Dabar tiesiog krisdavo į skausmingai kietą miegą, iš kurio pabusdavo pulsuojančiais smilkiniais ir sunkiais akių vokais, tarsi būtų užslėgti monetomis – kaip mirusių, senuoju šarvojimo papročiu.

Žinojo – net vos juntamas kapiliarinis kraujavimas priviliotų maitvanagius. Tuojau pat sulėktų plėšrūnai gleivėtom pagiežingom burnom. Aplinkui knibždėte knibždėjo pavyduolių, todėl negalėjo sau leisti būti silpnai.

Bet kuriai bravūriškesnei replikai buvo parengusi gynybos sistemą, kuri veikė nepriekaištingai. O ką – išbandyta ne vienus metus. Kaip šarmas rūgštį nugesindavo mėginimus provokuoti – kad ir žaismingai. Beje, žaismingumo jai nestigo, tik jis buvo apgalvotas – tiek pat, kiek apgalvoti buvo jos visi „lengvo pokalbio“ pasažai. Tam tikru metu labai korektiškai pakeisti temą – iš keblesnės į lengvesnę, įterpiant nebanalų juokelį, kad pašnekovas būtų meistriškai apmautas ir manytų, kad pats valdo pokalbį. Smalsautojų, mėginančių kišti nosį į jos gyvenimą už jos nubrėžtos ribos, su perdėtu susidomėjimu pradėdavo teirautis apie juos pačius. Paprastai tai suveikdavo – pagaulūs spąstai pasipūtėliškam žmogiškajam ego. Žinojo, kad didesnei daliai žmonių iš tikrųjų terūpi jie patys.

Norma pirštais perbraukė per užrašų lapelius, priklijuotus prie pakabinto vatmano lakšto. Geltonuose – viskas, kas susiję su veikėjais. Salotiniuose – struktūros dalykai, galima sakyti, gryna matematika, kuri mokykloje jai sekėsi, – retas gebėjimas tarp humanitarų, juolab pasirinkusių literatūrinę pakraipą. Rožiniuose – nenumatytos aplinkybės, keistini posūkiai. Žydruose – pastabos sau pačiai, kartais net nesusijusios su kūriniu. Vatmanas pritvirtintas laikikliais – kad nukabinusi ir pasitiesusi ant grindų lyg viešpatė galėtų pažvelgti iš viršaus į savo kuriamą pasaulį. Įklijuoti dar vieną lapelį. Numatyti kieno nors likimą. Sukurti žmogų, kuris visa tai patirs, – kuo ne dieviška.

Jaroslav Rössler. Merginos su obuoliais. 1960

Rašymui skirdavo ankstyvas ryto valandas, sėsdavo prie kompiuterio nepusryčiavusi, išsivirusi tik kavos. Nepakildama nuo stalo, rašydavo porą valandų, tada pusryčiaudavo ir dirbdavo iki pietų. Valgiui nebuvo išranki, vakarienę dažnai pamiršdavo – alkį jausdavo retai, valgydavo vien tam, kad nenusilptų. Alkoholio vengdavo – pagirios atimtų brangų laiką, skirtą kūrybai. Normos silpnybė buvo šokoladas – kuo juodesnis, tuo geriau. Jo visada turėdavo namie ir rankinėje, o užsimiršusi vienu ypu galėdavo sutriaukšti visą plytelę. Dešimt metų nerūkė, bet karantino metu vėl pradėjo – mes vėliau, kai baigs knygą.

Po pietų valandą redaguodavo, ką parašiusi, arba vykdavo į biblioteką ir archyvus rinkti medžiagos. Likusią dienos dalį skirdavo kitiems reikalams, pasilikdama vėlyvas popietes vertimams, o kai spausdavo terminai, prašapdavo svetimame tekste iki išnaktų, kartais ir paryčių. Numigusi vos kelias valandas, keldavosi ir stengdavosi bent ką nors parašyti. Bet koks nuokrypis nuo pasirinkto darbo ritmo keldavo nerimą, po to ilgai jausdavosi išmušta iš vėžių. Tik metodiškai dirbant gali gimti gera knyga, – daug kartų tai sakė interviu ir rašymo kursuose, kuriuos kartkartėmis vesdavo. Besidomintiems, o kaipgi įkvėpimas, šypsodamasi pabrėždavo, kad jis turi užklupti žmogų bedirbantį, visa kita – tiesiog maniakiška disciplina, nė dienos veltui, nebent kai atostogauja kruopščiai metų pradžioje numatytomis dienomis.

Dabar, žiūrėdama į savo atvaizdą, pirštų galais timptelėjo lūpų kampučius. Trys Normos liūdnai žvelgė į ją iš veidrodžio su klouno vypsniu.

[...]

Po pietų prasišiepė šykšti pavasario saulė. Į danguje boluojantį šaltą jos diską galėjai žiūrėti plika akimi. Tokia apgaulingai saugi akistata – kaip su ugnimi, kai ji spragsi židiny; kaip su mirtimi, kai ji nesusijusi su tavimi ir tavo artimaisiais, tik akimirkai sugrudinanti širdį; kaip su neišvengiamybe – kai dar manaisi galįs ją suvaldyti.

Atėjusi į darbą, Vilma pirmiausia pamatė prie paveikslo palinkusios Ritos nugarą, aptemptą raštuotu megztiniu. Su Rita jos dirbo vienose restauravimo dirbtuvėse – sutarė, bet pernelyg nesibičiuliavo. Blaivus Ritos paviršutiniškumas Vilmą erzino. Regis, niekas negalėjo jos išmušti iš vėžių. Pavydėtinas abejingumas, kurio Vilma pati stokojo, amžinai išgyvendama dėl kitų ir savęs. Ir dabar – ryte paskambinusi motinai iš balso suprato, kad jai pablogėjo, bet nenorėdama klausinėti telefonu – motina būtų išsisukinėjusi – nusprendė nuvažiuoti pati. Motiną lankydavo pasamdyta slaugė, bet Vilma ja nepasitikėjo.

– Esi ką girdėjusi apie Jorę Normą? – paklausė, plikydama kavą.

Rita pagaliau pakėlė akis nuo darbo.

– Aha, rašytoja.

Vilma pamirkė vata apsuktą mentelę į tirpalą ir pradėjo valyti kažkurio devyniolikto amžiaus didiko marškinių nėrinius. Laikas buvo nuolatinis jos sąjungininkas, bet ir priešas, eiženom paverčiantis dažų sluoksnius ir suteikiantis jai darbo, bet kartu lygiai taip pat veikiantis ją – matė tai žiūrėdama į veidrodį. Įsivaizduodavo, kaip ilgainiui pati pasidengia atsilaupiusiomis krakeliūromis, kurioms nubyrėjus kaip drugys išsirita iš naujo – gal ne jaunesnė, bet kita. Jei būtų turėjusi pakankamai talento, pati tapytų, dabar gi – amatininkė. O kas ateity? Krapštytis restauruojant tai, ką kadais nutapė kiti, nuolat nerimaujant, ar turės pakankamai darbo, kad išlaikytų save ir sergančią motiną?

– Negalėjau atsitraukti visą naktį, kol neperskaičiau. Lūžtu, kaip noriu miego.

Vakar trumpam užbėgusi į biblioteką perversti kultūrinės spaudos – mėgo telefonu nusifotografuoti sudominusius tekstus ir vėliau neskubėdama perskaityti namuose prieš miegą, – stabtelėjo prie knygų naujienų lentynos. Jorė Norma. Kas galėtų pasivadinti tokiu keistu pseudonimu?

Skaitant Vilmai vietomis atrodė, kad Norma rašo apie ją, – kita vertus, tai bet kurio gero teksto poveikis, tad nėra ko įsijausti. Kai dar paauglė viešėdavo kaime pas senelius, vakarais verandoje aplink uždegtą žiburį spiesdavosi naktiniai drugiai. Patys didžiausi – sfinksai kailėtais, gyvūniškais kūnais – atskrisdavo vidurvasarį. Kartą vienas toks įsipainiojo jai į plaukus ir kurį laiką švelniai burgzčiojo ties sprandu. Tramdydama bekylantį riksmą galugerkly, čiuptelėjo į saują spurdantį vabzdį. Bet kodėl dabar jautėsi panašiai?

– Jei tau taip patiko, parašyk jai, – lyg savaime suprantamą dalyką pasiūlė Rita, maišydama dažus. – Gali į feisbuką.

Grįžusi namo, Vilma įsijungė kompiuterį. Įvedus „Jorė Norma“, gūglas išmetė knygų sąrašus, reportažus iš pristatymų ir recenzijas įvairiuose leidiniuose, nuotraukas. Paspaudusi ant vienos, įsižiūrėjo. Veidas buvo taisyklingas, bet niekuo neįsidėmėtinas. Iki ausų nukirpti nedažyti rusvi plaukai sukosi neklusniomis bangomis. Tiesus žvilgsnis ir iš visos povyzos sklindantis ramus pasitikėjimas savimi būtų tikęs teisinių paslaugų svetainių vinjetėms. Buvo išmokusi per keletą akimirkų perprasti veido išraišką – to reikalavo jos darbas, nes net švelniausias neteisingas potėpis galėjo sugadinti prieš šimtą metų tapytą portretą. Ir vis dėlto – prisimerkusi Vilma kelias sekundes stebeilijo į Normos veidą – visada įdomiau ne tai, ką atvaizdas akivaizdžiai atskleidžia, o ką jis slepia.

Feisbuko anketoje – jokios asmeninės informacijos, tik reportažai iš knygų pristatymų ir leidyklos pranešimai apie išverstas knygas. Portretinė nuotrauka – kiek senesnė, tik išraiška ta pati, be jokios pozos ir maivymosi. Be jokios kaukės.

Ir tikrai, kodėl neparašius. Blogiausia, kas galėtų nutikti – nesulaukti jokio atsako. Bet ar tai tikrai blogiausia?

Tą pavasarį net keliose JAV valstijose išsirito milijonai cikadų. Septyniolika metų jos brendo po žeme ir dabar lindo viena po kitos tam, kad pasotintų jomis mintančius plėšrūnus ir spėtų pasidauginti pačios. Padėjusios kiaušinėlius, pačios įsirausdavo į žemę, kad išsiritusios lėliukės iš karto turėtų maisto.

– Įsivaizduok, tai vadinama plėšrūnų permaitinimu, – pasakė ji Normai, kai jos neskubėdamos žingsniavo parku.

Gegužės vidury netikėtai užklupę karščiai orą prisodrino tropinės tvankumos. Miestą nuklojusios dulkės, kupinos šiltos drėgmės, visur skleidė keistai malonų, bet kartu nuodingą kvapą – mašinų tepalais nutaškyto asfalto ir įkaitusios žemės: mirties ir gyvybės vienu metu. Lyg to būtų negana, degė durpynai ir tarnybos nuolat skelbė apie bergždžias pastangas užgesinti žemės viduriuose teberusenančią liepsną. Astmatikams, alergikams ir seniams, taip pat nėščiosioms ir motinoms su kūdikiais buvo liepta laiką leisti prekybos centruose, kur orą filtravo ventiliacijos sistemos. Jau dabar prekybcentriai buvo tarsi ateities miestų substitutai – talpinantys savo teritorijose viską, kad patenkintų dvidešimt pirmo amžiaus *Homo sapiens* poreikius. Galbūt ateity jie virs milžiniškomis kapsulėmis, dengtomis nepralaidžiomis membranomis, – kad apsaugotų žmogų nuo jo paties sukurto pragaro žemėje.

Po to, kai Vilma parašė Normai, jos buvo susitikusios keletą kartų. Šiandien Norma pasiūlė pasivaikščioti parke.

– Plėšrūnų permaitinimas?

Norma stovėjo ir šypsodamasi žiūrėjo į Vilmą, lupinėdama žievę nuo pakeliui nusilaužtos vytelės. Kokia ji graži, kai šypsosi. Šypsantis blankus ir iš pirmo žvilgsnio neįsidėmėtinas Normos veidas įgaudavo jėgos, visas tarsi sukibirkščiuodavo. Jame net atsirasdavo kažko plėšraus.

– Na taip, septyniolika metų tūnai po žeme, kad paskui susinaikintum. Gal jau eikim, po pusvalandžio turiu būti pas motiną.

Vilma pasuko taku, vedančiu link automobilių aikštelės. Norma tebestovėjo, žvelgdama į ją nueinančią.

– EGLĖ FRANK –

Publikaciją remia Lietuvos kultūros taryba

DAINIUS SOBECKIS

Antžmogis

jei turėčiau kojas
bėgčiau eikliai ir greitai
tarsi Odisėjas
išvengęs sirenų vilionių

jei turėčiau rankas
ridenčiau akmenį į kalną
tarsi Sizifas
per amžius amžinuosius

jei turėčiau galvą
būčiau po saule išminčiumi
tarsi Konfucijus
nemėgęs pasakų ir velnių

jei turėčiau plaučius
pūsčiau šiaurės ragą
tarsi Heimdalas
skelbdamas apokalipsę

jei turėčiau širdį
apdalinčiau visus vaisingumu
tarsi Afroditė
per bakchanalijas

jei turėčiau sparnus
skrisčiau kaip paukštis
tarsi Ikaras
link saulės auros

o varge
deja deja

neturiu

nei kojų
anei rankų
nei galvos
anei plaučių
nei širdies
anei sparnų

esu
pradžių pradžia
mokša

Sobieskis

viešėdamas buvusios
Abiejų Tautų Respublikos
Žečpospolitos
Lenkijos dalyje
neišvengiau klausimo
apie savo kilmę

esu kilęs
iš Klaipėdos
sovietmečio eros pabaigos

toliau šaknys keliauja
Kuršo kraštu į šiaurę
palei smėlio juostą
kol pasiekia vietovę
kur galima lenkti

Lenkimus

tada juda pietuosna
link Dzialdovo
Žečpospolitoje
prieš Pranciškaus Ferdinando
egzekuciją

tuomet link Ravičiaus
Tautų pavasario metu

toliau ing Krokuvą
prieš pirmąjį ATR padalijimą

kol pagaliau
pasiekia Varšuvą
Jokūbo Liudviko tėvą

Lietuvos didįjį kunigaikštį
Lenkijos karalių

Joną Sobieskį

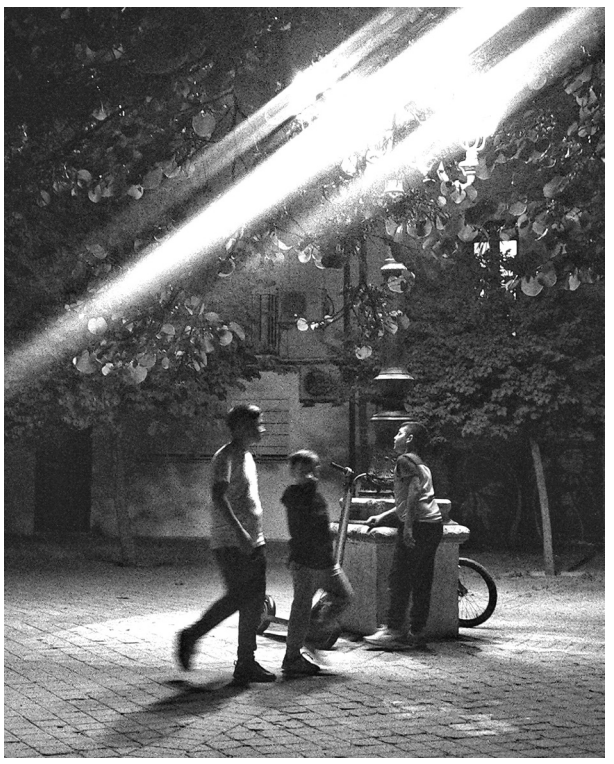

Gretos Ciūnytės nuotrauka

Ne atidaryti duris

dangaus skliautai
suskliaučia
šešėlių skląsčius

juk buvo
sakyta
ne kartą rašyta
kalta į galvą

ne
atidaryti
duris

pašaliniam skersvėjui
trobesio prieangyje
krečiančiam lapus

ne

nenuoramai kaimynui
džiuginančiam nusivylusią motiną
peilio galandimu

atidaryti

pūgos ornamentams
susisukusiems skaisčiai
asloje viduryje

duris

vasaros karščiui
po obelimi nurenginėjančiam
iki besiūlės

ne atidaryti

žiemos speigui
viliojančiam židinio
spingsule ir vynu

atidaryti duris

paskutiniam
mauro atodūsiui
akies skylutėje

ne
atidaryti
duris

prieangyje
motiną
skaisčiai
nurenginėjančiam
židinio
atodūsiui

Senelių pasaka

sodybos spintoje
ant aukšto
naftalinu nedvelkia

ten galima rasti
kandžių paliktą
močiutės suknelių rinkinį

pabiras gotiškas raides
skiaučių smulkmėje
pajudinus knygas

skeletą kampe
stambaus ešerio
be keleto ašakų

senelio tarpukario
lietuvišką milinę
su viena skyle

kairėje

prie Vyčio Kryžiaus
ordino

senelės vilnonių megztinių
šalikų pirštinių kepurių
pėdsakus stalčiuje

skruzdėlyno
numintą taką
nuo šimtametės liepos
link sudužusios medaus puodynės

piligriminių
tarakonų gūžtą
tvirtai palikusią
pramonės revoliucijos
užnugarį

ar galėtų daugiau
apsakyti senelių
žodžiai

dulkėtame
kelyje

Užsklanda

kyla rauda
nuo žemės

prasimuša
pro miglos apklotą

laviruoja
nuožulnios pastogės
atbrailomis

sujudina
ąžuolo lapus
eglių pušų spyglius

atsispindi debesynuos
ir grįžta
su trenksmu
per kūno galią

nutraukia galūnes
violončelei su kontrabosu

perskelia būgno
kvėpavimo takus

sujaukia
orkestro repertuarą
rotondoje

Veltėdis

iš auditorijos
pasigirdo klausimų lava

ar moki pakeisti rozetę
elektros jungiklį

ar moki sutaisyti skrudintuvę
elektrinį virdulį

ar moki išgydyti prostatą
plaučių vėžį

ar moki išoperuoti auglį
įsisenėjusią anginą

ar moki valdyti sraigtasparnį
povandeninį laivą

ar moki pakeisti pasaulį
užuot stebeilijęs į minią

esi nemokša
ir nesigink

joks aukščiausiasis teismas
tavęs neišteisins

visi kurie moka rašyti
rašytojai

ne visi kurie moka skraidyti
lakūnai

eik dirbti
užuot čia sapaliojęs

apokalipsė neateis
jei tu neberašysi
jeigu nutilsi amžiams

niekas tavęs nepasiges
nes pasauliui nereikia
bėdžių veltėdžių
visokio plauko
ir kailio valkatų

pasiimk kirvį plaktuką
kastuvą arba lituoklį
ir eiki dirbti

užuot smaukęs tą
mikrofoną
tauzijęs niekus

žemė vis tiek nesustos
suktis apie savo ašį
saulė švies dar ilgai

pakaks
lingvistinių
veltėdžių

Kalta orchidėja

dirvonuojančioj pievoj
priskyniau gėlių
mylimajai

lubinų rugiagėlių
gegužraibių vilkdalgių
naktižiedžių vingiorykščių

tik kuri iš jų
kuri

na dar ramunėlę
ar dobilą
atskirčiau puokštėje

visa kita
gūdus miškas

kaip dovanosiu nežinodamas
gėlių vardų
dar pamiršęs
mylimosios pavadinimą

kas man trukdė
mokytis ir išmokti
botanikos
organinės chemijos

orchidėja
ant mokytojos stalo

LAJOS KASSÁK

Lajosas Kassákas (Lajošas Kãšakas, 1887–1967) – savamokslis vengrų avangardizmo tėvas, rašytojas, poetas, dailininkas, vertėjas, redaktorius, aukščiausio valstybinio apdovanojimo už vengrų kultūros puoselėjimą – Kossutho premijos laureatas.

Poezijoje tikslingai nesilaikė rimo, kalbos taisyklių, plėtojo savitą stilių, šitokiu būdu smarkiai atnaujindamas giliai tradicišką tuometę vengrų poeziją. Gausiam kūrybiniam palikimui būdingas empatiškas ir taikus požiūris į pasaulį, (savi)ironija, savita istorijos traktuotė.

Vertėja

Tą dieną

Didvyris atjojo ant juodo eržilo.
Reginys žiūrovams priminė Delakrua paveikslą.
Keli žmoneliai nuoširdžiai džiaugėsi švente,
lėlininkų gildija jiems dykai dalijo meduolius.

Didvyris – stiprus gražuolis – išdidžiai sėdėjo balne,
saulė pasislinko sudarydama jam tinkamą apšvietimą.

Didžiosios pergalės ir gausių užkariavimų priešaušris.
O tada nuo šventovės pusės priėjo senolė
rankose sūpuodama anūką. Jų nieks nepastebėjo.

Kaip ir nepastebėjo antrojo raitelio
už didvyrio nugaros.
Ten jis vis dėlto jojo plika galva ir nuogas
senas tuščiomis akimis papilkėjusiais dantim.

Dar akimirka, ir visi įsisuko į šokį. Bet vaikas,
į kurį niekas nekreipė dėmesio, babūnės glėby
prapliupo žliumbti visa gerkle ir bliovė tol,
kol nuo miško atplasnojo paukštis.

Varnas nutūpė ąžuolo viršūnėj ir išskleidęs sparnus
uždengė pasaulį.

1940

Pešto arkliai 1945-ųjų pavasarį

Per miesto griuvėsius keliu siekiančiu dangų
kaip senais skarmalais apkaišyti skeletai
risnoja keli akli nukaršę arkliai
o virš jų aukštybėse švyti kovo saulė.

Kiek audrų pakėlė kiek badų iškentė.
Jei verkti mokėtų raudotų nepaliaudami
dabar kaip ir visi savo likimą jau pamiršę
traukia palaikius vežimus kinkuodami klusniai.

Pasveikinu juos kaip ištikimas brolis
lyg tremtiniai jie spiečiasi prieky
ką žino apie tai kad valanda kita
ir peiliai su kirviais kapos jų virpančius kaulus.

1945

Laiškas

Jis atskriejo iš Buenos Airių
vieninteliu pašto ženklu aptaisytas.
Nuo mano draugo Pablo Nadžio
kadaise tokiu pat valkata buvusio koks aš dabar
šiandien – svarbus direktorius Argentinoje.
Griežtas ir stotingas vyras
žmona indėnė
dvi dukterys gražuolės
pusiau indėnės pusiau vengrės.
Gražiai piešia poeziją skaito
šoka staigiais vingriais judesiais
vairuoja kaip padūkėlės.
Aplankė mus praėjusiais metais.
Koks keistas gamtovaizdis augalai visai kitokie!
Dažytom ilgiausiom blakstienom.
Lyg skulptoriaus rankom nudailintos.
Papito vis kartojo jos Papito
gerbė tėvą meilikavo jam lyg prijaukinti grakštūs
gyvūnėliai.
Papito karčiai papsėjo plieninį pypkės kotą
jo veidas tvaskėjo laime.

Horizontas išsiplečia priešaky
kai atplėšiu jų laišką
tamsūs gruodžio debesys išsisklaido
liūdesys kaipmat išgaruoja.

1964

Abipus raudų sienos

Pasaulis pakvaišo
verkia kad gyvena
verkia kad mirti reik.

Vienišasis praryja save
paklydėlį sutrypia minia.
Visiems maga
prasmukti pro adatos skylutę
bet negimėm kupranugariais
tad ir verkiam kad gyvenam
tad ir verkiam kad mirti reik.

Bedalių raudotojų ašaros
nuplauna miestus
išrausia kapus
sutrupina vyrų stuburus
moteris bevaisėm palieka.

Ašaros
ašarų blykstės
ašarų srovės
ašarų nesiliaujantis skundas
ašarų nedžiūvančios balos
ašaros
ašaros.

Tavo ašaros
mano ašaros
susilieja
šviesos kanalėliais.

1967

Kada nors ateis laikas

Kada nors ir mums ateis laikas, suims mus į delnus ir iškels iš mūsų pačių gelmių. Mūsų daug, daug kvailysčių apsakytume, ir vis tiek, kai geriau pamąstai, mumyse viskas jau pasėta. Viduje ir išorėje visa kas kalte iškalta, ir nė patys nenujausdami esam akmuo ir plienas.

Mes turim savo sunkį ir įtampos energiją. Prireikus išrandam galimybę gyventi. Pamažu pratinuos prie to, kad prašau skolon, nors mieliau skolinčiau pats.

Taip galbūt gyvenčiau pagal prigimimą, kuris dabar apsireiškia tik rašiniuose ir piešiniuose.

Platūs apsnigti laukai supa mane, mano giminiečiai vaismedžiai užmigo vėjuje.

Neturiu artimųjų ir smarkiai plinku. Epigonai rašinėja kvailystes apie mane.

Batai visai nubrizgo. Moterys niekina mane.

Virš galvos nei lyja, anei saulė šviečia.

Audros šukuoja raudančias lelijas.

Veltui draugai prašo manęs numirti, kad ir jie pagaliau gautų šansą. Mane nukaldino iš kietos medžiagos, esu tvirtas ir gailesčio nepažįstu. Išravėjau savyje revoliucijų šūkius, būdamas poetu nužudžiau savyje eilėraštį, o dabar ramia sąžine laidoju sportinius batus.

Kaip norėčiau būti geru matematiku ar geru inžinierium.

Mus nušlavė be pasigailėjimo. Tiesa ta – mes niekur nepražuvom.

Perspektyvos skrodžia stiklo sienas.

Nagi pažadinkit savyje sielos nemirtingumą ir materijos tvarumą.

1935

Nesuvokiamas vaizdas

Kur jau mačiau šio peizažo pliką žemę
ir aklas žvaigždes anapus debesų?
Vaizdas plazda lyg drugio sparnai ir vis tiek
viskas tvirtai stovi vietoj.
Nendrėse čigonas kiloja meškerę
vėjui apraudant savo laukinius vaikus
sidabrinė mėnulio valtis irias ir irias
į juodą ežero paviršių iškilęs skenduolis.

1940

Laidotuvių kalba

Ką bepaveiksi
atiduosiu raktą ir išklosiu viską.
Esu toks nekaltas kaip šiandien išsiritęs dar lukštuotas viščiukas.
Tačiau tokio manęs nematot net ir gražiausiom akimirkom.
Kažkur sendaikčių turguje galbūt barako šešėlyje
gal didžiojo cirko prieangy kuriame niekad nesilankiau
gal momentinės fotografijos kabinoje regėjot mane
papūsta krūtine besitaisantį išretėjusią barzdą.

Galvokit sau ką norit
su niekuo nesiginčysiu
kumščiu negrūmosiu.

Keliuosi vėlai ir dar nepradėjus darbo man nuo jo darosi bloga.
Myliu savo vaikus už tai kad jie negimė.
O su draugais kariauju.
Jie tarška be paliovos arba nebyliai spokso į pasaulį
norėdami jį pažinti bet pasukę jo linkui
grįžta verkdami mat tas kelias pritrina nuospaudų.
Jie didesni bejėgiai už mane
ir vis vien aš didžiausias bejėgis.

Taigi pėdinau gatve savo vienumoj
akmeninėmis kojomis ir išdžiūvusia gerkle.
Žingsniavau paskui vežimą kuriame siūravo velionis.
Man teko palydėti jį į kapą žodžiais
nes mane vadino poetu.

Tad ir tariau
ak šis velionis kaip bėglys iš kalėjimo siaubo romane
išleidęs ilgą atodūsį užkorė mums visą savo balastą
kruvinus prisiminimus dūstančias kalbas
nesuskaitytus palikuonis maldas ir nuodėmes.
Kažkur virš manęs skalambijo varpai.
Din don gaudė jie din don
skelbė netrukus stosiantį pavasarį
kuomet pasaulis vėlei pagimdys save.
Iškels iš tamsos išganytojus ir apsimetėlius sutenerius
kurie pasirodys nekaltomis pievų gėlelėmis.
Už visa tai ir padėkokim velioniui.

Vėl priėjo mano eilė ir tariau ką galvoju
tik kalbėjau ne tiek apie miruolį o gyvuosius
kurie markstėsi nukėlę kepures nosinėm kamšėsi burnas.
Jis išėjo tariau prasmuko pro rakto skylutę
tikriausias laimės kūdikis.
Nuogutėlis ir kančių nekamuojamas
anapus erdvės ribų ir laiko sūkurių.
O mes palikom čia vilkti sunkią kasdienybės naštą
ant pečių glėbiuose dantyse įsikandę.
Anoks nuopelnas pabėgti vogčiomis
o dabar palaimingai ilsėtis po žeme.

Laidotuvininkai giliau susigūžė
mano kalbai nieks nepaplojo.

1964

Vidury

Koks pažįstamas jausmas
vėlei sukti naują ratą
kelias kuriuo ėjau visai sudilo
juo nebevaikšto nė priešai.
Kaip sename šeimos rate
trypčioti vietoj
kol tėvas krūmotu kalnu pavirsta
motina – rasotu gervuogių krūmu
trys seserys – baltuoliais beržais.
Toks mano nuotolis nuo pasaulio
amžiams stovėti pačiam vidury
ir neturėti nieko
tik savo nuodėmes
tai aš nuskyniau tą rožės žiedlapį
tą puodynę sukūliau aš.

1963

Iš vengrų kalbos vertė Rūta Marija Viljamaa

Kalbėti kūnu

Ilya Kaminsky. *Kurčiųjų respublika*. Eilėraščiai. Iš anglų k. vertė Aistis Žekevičius. V.: Bazilisko ambasada, 2023. 92 p.

Odesoje gimusio, JAV gyvenančio poeto Ilyos Kaminsky „Kurčiųjų respublika“ – įstabi ir sukrečianti knyga, kurioje kalbama apie gyventojų patiriamą prievartą okupuotoje teritorijoje. Poetas tarsi nukelia skaitytojus į vietovę, pavadintą Vasenka, tačiau akivaizdu, kad Vasenka atspindi ne tik realius istorinius, bet ir šiandienos įvykius: ši šiurpi teritorija gali egzistuoti bet kur. Skaitant „Kurčiųjų respubliką“ nesinori „rūšiuoti“ temas ir klausti, ar poetinė forma yra tinkama kalbėti apie karą, sociopolitines aktualijas, žiaurumą, nes ne turinys nulemia poezijos kokybę, o kokiu būdu ir kaip tam tikra žinia yra perteikiama.

Kaip nurodo knygos pavadinimas, eilėraščiuose plėtojamus siužetus autorius sieja su įvairiomis tylos formomis. Tyla pasireiškia kaip gyventojų susivienijimas ir savotiška reakcija į patirtą siaubą, kareiviui nušovus kurčią berniuką: „Kitą rytą mūsų šalis pabudo ir atsisakė girdėti karius“ (p. 18). Poetas ne tik iliustruoja santykį tarp kalbos ir tylos, bet ir vaizduoja tylos skirtumus: tyla gali būti sietina su pasidavimu, savigyna, maištu, baime, beviltiškumu, netgi sąžinės balsu: „[...] Šiose alėjose kurtumas yra vienintelės mūsų barikados“ (p. 26); „[...] Pažvelki, Dieve – / kurtieji turi ką papasakoti / apie tai, ko nė patys negirdi“ (p. 34); „[...] Tyla it šuo / uostinėja mus skiriančius langų stiklus“ (p. 35); „[...] Jie išsiveda Alfonsą / ir nė vienas mūsų nesipriešina. Mūsų tyla priešinasi / už mus“ (p. 47). Skaitant eilėraščius galima įžvelgti filosofinę kalbos ribotumo problemą, tačiau, atrodo, Kaminsky pirmenybę teikia politiniams klausimams. Jo tekstuose nėra dirbtinio universalizavimo, abstrakcijos derinamos su konkrečiais pavidalais, o netikėtos metaforos, aforistiniai posakiai praturtina nedviprasmiškas išraiškas.

Kaminsky poezijoje išryškėja moralinė atsakomybė kalbėti ir veikti savo vardu, suvokiant, kad tai, ką privaloma pasakyti, ne visada išgirstama ar norima išgirsti: „*Esi gyvas*, sušnabždu sau, *vadinasi*, *kažkas tavyje klausosi*“ (p. 17). Kita vertus, paradoksali ištara – „Kurtieji netiki tyla. Tyla – girdinčiųjų išradimas“ (p. 87) – išreiškia ne tik abejingumą, bet ir sąmoningą bei piktybišką siekį paneigti bet kokius istorinius ženklus bei simbolius: „Mūsų šalis pasidavė. // Po daugelio metų kas nors sakys, kad nieko čia neįvyko: / parduotuvės dirbo, mes buvome laimingi ir rinkdavomės / parke žiūrėti lėlių vaidinimų“ (p. 77). Poetas vaizduoja keliasluoksnę tikrovę, kurioje patiriami žiaurumai ir prievarta lieka anapus žodžių, anapus apibrėžimų. Kalba tampa bejėgė išreikšti miesto gyventojų patirtis, tačiau tylėjimas yra pavojingas, nes su juo ateina užmarštis ir mirtis. Vis dėlto gebėjimą klausyti „Kurčiųjų respublikoje“ keičia gebėjimas matyti: miestelėnai stebi vienas po kito besirutuliojančius įvykius ir yra jų liudininkai.

Greta Ambrazaitė kalbėdama apie „Kurčiųjų respubliką“ pažymi, kad kurtumas susijęs su paties poeto asmenybe: „Idėjinės ašys – tyla, kalba, klausa, atsakas – turi politinį krūvį, o knygos visuma metafora – apie akistatą su diktatu ir besipriešinančiųjų solidarumą, pasirinkimą apkursti. Kurtumas, beje, autobiografinis (klausą I. Kaminskis prarado vaikystėje), tik tam eksploatuoti surado įdomesnį būdą nei išpažintiniai eilėraščiai“ („Ką šiemet skaitė redaktoriai ir redaktorės“, *Literatūra ir menas*, 2023, Nr. 21). Ko gero, nebūtina kiekvieną savo gyvenimo įvykį aprašyti eilėraščiuose. „Kurčiųjų respublika“ įdomi tuo, kad intymumo sfera tampa vieša ir atvirkščiai – išvengdamas egocentriškumo, autorius suasmenina tai, kas vieša: „Tu išeini iš dušo ir visa tauta nurimsta – // lašelis citrinų-kiaušinių šampūno, / tu kvepi bitėmis“ (p. 23); „Aš, gyvenantis Žemėje keturiasdešimt kelerius metus, / kartą atsidūriau taikioje šalyje. [...] Berniuko kūnas guli ant šaligatvio visai kaip berniuko / kūnas – / Tai taiki šalis. // Ir ji karpo savo piliečių kūnus be jokio vargo – / kaip prezidento žmona, besikarpanti kojų nagus“ (p. 83–84). Poetas žvelgia į kasdienes detales jas išdidindamas, suteikdamas joms vis kitokius prasminius atspalvius, todėl nors tekstai ir perteikia aiškų turinį, tačiau reikalauja atidumo. Juolab kad esama pasikartojančių įvaizdžių, sujungiančių dvi knygos dalis į visumą.

Beje, knygoje vaizduojami įvykiai turi ne tik politinę, bet ir teologinę prasmę: „[...] Stoję prieš Dievo teismą, mes klausiame: kodėl leidai tam / įvykti? Ir atsakymas ataidės: kodėl leidote tam įvykti?“ (p. 44). Klausimas lyg ir atskleidžia dieviškojo atsakymo galimybę, bet galbūt tai tik iliuzija. Šį motyvą recenzijoje įdomiai interpretuoja Willas Brewbakeris, teigdamas, esą galime įžvelgti dvejopo cituotų eilučių perskaitymo galimybę: matyti asmens, pritariančio smurtui, atsakomybę prieš dieviškąją egzistenciją arba suvokti, kad atsakymas tėra tik aidas, pačių klausiančiųjų balsas, sklindantis iš bedieviškos bedugnės (Will Brewbaker, „Silence That Is Not Silence: On Ilya Kaminsky’s „Deaf Republic“, *Los Angeles Review of Books*, 2019-03-08, *lareviewofbooks.org*).

Labai svarbi rinkinio detalė – gestų iliustracijos (iliustratorė Jennifer Whitten), neatsiejamos nuo kybančių, virvelėmis valdomų medinių lėlių, sufleruojančių apie žmogaus virsmą marionete. Kitaip tariant, žmogaus kūną galima valdyti ir netgi sunaikinti it beasmenę ir bejėgę lėlę: „[...] lėlė, / kalbanti pirštais, // visa, kas lieka iš lėlės, tai ši moteris, visa, kas lieka / iš jos (jie pagrobė tave, Sonia), – balso, kurio negirdime, – / yra pats aiškiausias balsas“ (p. 36); „Aš, šis kūnas, į kurį įsispraudžia Dievo ranka, / stoviu tuščia krūtine“ (p. 40). Vis dėlto Kaminsky poezijoje kūnas ženklina ir pasipriešinimą: „[...] žemė rami, / sraigtasparnis nužiūri mano žmoną – // Žemėje / žmogus negali atkišti vidurinio piršto dangui, // nes kiekvienas žmogus jau ir taip yra / dangui atkištas pirštas“ (p. 24). Kūniškumas, jo išraiškos, gestai rodo atsisakymą paklusti tam, kas yra neteisinga, net jei tenka pasitikti tragišką baigtį, kaip tai nutinka Motušei Galiai.

Charakteringa Motušės Galios figūra, galima sakyti, įkūnija kovą prieš prievartą. Jos kūno kalba, laikysena ir veiksmai tampa vilties ženklu: „[...] žaliu dviračiu / ji skrieja per šalį lyg / nerangus pienininkas, / jos butelių dangteliai aplediję. // [...] Tavo geležinis dviratis su linksmomis / viskio giesmėmis / pro puolančių kareivių gretas rūksta // į dienos šviesą. Mini basa, mūvėdama vien / šortais. // Ir tau nusišvilpt ant taisyklių“ (p. 55). Motušės Galios vaidmuo primena, kad karas negali sunaikinti valios gyventi. Tai iliustruoja ir erotinės scenos, kurių veikėjai – sutuoktiniai Sonia ir Alfonsas – įprasmina gyvenimo troškimą. Net netektis pasirodo kupina geismo, kada vyras, gedėdamas pagrobtos ir nužudytos žmonos, matuojasi jos raudonas kojines (p. 41). Tokie, atrodytų, prieštaringi dalykai įtaigiai atskleidžia tarp eilučių tvyrančią įtampą, kuri išlaikoma iki paskutinio eilėraščio.

„Kurčiųjų respublika“ – viena iš itin paveikių, savotiškai sužeidžiančių knygų. Meistriškai sukurtoje poetinėje alegorijoje vaizduojamas negailestingas susidorojimas su žmogumi ir kartu gebėjimas (ir reikalavimas) žmogumi išlikti.

– IEVA RUDŽIANSKAITĖ –

TEKSTAI NE TEKSTAI

Miglės Anušauskaitės komiksas

Noriu, kad jūs mano tušinuką paimtumėte vienu pirštu

► Atkelta iš p. 3

– Trimis... Na, iš karto. Iškrypėlė. Jauna... o negali paimti... Aš jums parodysiu. (*Paima tušinuką vienu pirštu*)

– *Aha...*

– Va paėmiau, vienu pirštu. O jūs trimis. Neišsivysčiusi esate. Jums patinka tik savo kūnas. Taip...

– *O ką jūs čia norėjote parodyti?*

– Norėjau parodyti, kad jūs imate trimis pirštais. Kad būtumėte pilnavertė moteris, jūs turite turėti ir šukuoseną tokią... (*Rodo*) Ir šypseną tokią... (*Rodo*) Ir krūtinę tokią... (*Rodo*) Instinktyviai... O jūs va taip... (*Paima vėl tušinuką trimis pirštais*) Ypač čia tinka vyrams, galvojate, kad galima save įtvirtinti tik vienu organu... jeigu norite būti muzikantė, jūs turite va taip... (*Groja pirštais*)

– *Tai jūs norite pasakyti, kad man... Arba jūsų pacientui ar pacientei, kuris yra homoseksualus... reikėtų save vystyti...*

– Taip taip taip... Pianinu jūs turite groti va tokiu būdu (*groja pirštais*), o ne vienu pirštuku. Ir jeigu jūs grojate vienu pirštuku, dėl to jūsų gyvenimas bus nepilnavertis. Jums trimis ar dviem pirštais žymiai lengviau paimti nei vienu pirštu... Aš žinau, kaip paimti vienu pirštu, man tai ne problema. Bet tai šimtą kartų sudėtingiau.

– *Žodžiu, jūs norit pasakyti, kad reikia pasistengti.*

– Ne, reikia būti visapusiškam. Jums... ir dėl to hipnozė tuomet tikrai buvo efektyvi... Jums turi patikti vyriškas balsas! (*Kalba garsiau*) Ir ne tik, kad grubus toks, bet yra garsus. Na va, o moteriškas balsas turi būti švelnus... (*Šneka tyliau ir švelniau*) Na aš tą ir įteiginėjau žmonėms, ir, man atrodo, tai buvo efektyvu. Dirbau ir su žinomais aktoriais ir režisieriais, tik negaliu sakyti, su kuo ir kada... Kai pradėjau dirbti, tai beveik penki procentai mano pacientų buvo meno žmonės. Taigi suprantate, kaip buvo sudėtinga... Paskui dirbau ir grupėje...

– *O tai žmonės psichoterapinėje grupėje pasisakydavo, kad jie kenčia nuo potraukio tai pačiai lyčiai?*

– Nebūtinai.

– *O kartais?*

– Be abejo... Aš sakiau jiems: „Jūsų jausmai yra silpnoki“, na, o lengviausia ant ko yra pasitreniruoti? Ant erotinių jausmų. Kad jūs pasijaustumėte daugiau vyru, pavyzdžiui... „Kas šioje moteryje jums patinka?“ Žiūrėkite į ją, ir kad bežiūrint į ją jums patiktų vis daugiau ir daugiau...

(*Sugirgžda durys, pro jas įeina stačiatikių kunigo sutana vilkintis barzdotas vyras*)

– *Sveiki.*

A. A. (*rusiškai*): Sveiki... Sėskite, įsitaisykite. Jūs lietuviškai suprantate, ar ne?

Popas (*rusiškai*): Taip.

A. A. (*rusiškai*): Taip, na tai nėra problemų.

– *Galvojau, kad imsiu interviu iš vieno psichiatro... (*Juokiasi*) O štai dabar, atrodo, vedu pokalbių laidą su psichiatru, dviem kunigais ir dar viena dalyve...*

A. A. (*rusiškai*): Na čia sudėtingi... (*Pereina į lietuvių*) Čia sudėtingas dalykas, aš noriu pasakyti, kad jūs žinotumėt... (*Rodo į knygų lentyną*) Štai knyga apie kvapus. Vyrai kvepia vienaip, moterys kvepia kitaip.

– *Taip...*

– Na va... Meilė kvepia vienaip, baimė kvepia kitaip, agresija kvepia dar kitaip. Va, visa monografija. Turėkite omeny, aš jums rodau neatsitiktinai... (*Varto lapus*) Žiūrėkim, kas čia parašyta, taip, „uoslė praturtina gyvenimą“, „uostau, vadinasi, gyvenu“... Jūs rusiškai turbūt net pavadinimo nelabai suprasit, taip?

– *Suprasčiau... bet aš turiu jums dar keletą klausimų...*

– Taip, tai noriu pasakyti, kad taip, jeigu aš uostau, tai, vadinasi, jaučiu. Uoslė veikia ir jausmus. Jeigu mano bloga nuotaika, tai aš nukabinu nosį, taip? Viskas yra susiję. Tada tokių knygų nebuvo, bet aš iš visokių enciklopedijų šį tą žinojau. Aš turbūt tik po dvidešimt trisdešimt metų pamačiau tokį filmą... „Moters kvapas“, yra žinomas toks filmas...

– *Taip. Taigi gal dar galėčiau paklausti jūsų apie tą gydymą. Taigi jūs sakote, kad daugiausia su seksualine orientacija jūs dirbdavote kalbėjimo, įtikinėjimo, hipnozės ir kitais būdais, kaip čia pasakojote...*

– Na, žinote, ne tik įtikinėjimo būdu, čia su visu žmogišku organizmu... Čia yra įtaiga.

– *Mhm, įtaiga...*

– Taip, įtaiga. Hipnotinė įtaiga būna ypatingai stipri. Įtikinėji žmogų ne tik, kad „tu jautiesi toks“ ar kad „tau norisi pabučiuoti šitą moterį“, o kad „tu jautiesi vyru ir jauti pagarbą moteriai“. Tu supranti, kad čia tokia būtybė, kuri tave ir pagimdė, be kurios tu negali būti ir kuriai tu jauti pagarbą... Dievo motina ir t. t.

(*Kambaryje esanti moteris ima fotografuoti pokalbį*)

– *Atsiprašau, jūs fotografuojate? (*Juokiasi*) Jeigu mane fotografuojate, tai be leidimo prašome niekur nedėti. Taigi grįžtant prie mano klausimų... Savo 1980 metais išleistoje knygoje „Žmogaus silpnybių psichologija“ jūs nemažai rašote apie homoseksualumą: ten rašote, cituoju, kad „homoseksualumas yra neatitikimas tarp fizinių ir psichinių lyties požymių“ ir kad tai yra tokia būsena, kuri kelia disharmoniją, kančią, dėl kurios sunku gyventi, turėti darnius santykius. Visgi jūs ir kritikuojate kriminalizavimą, nes, jūsų manymu, tokiems žmonėms reikia dirbti su psichoterapeutu ir kad galima seksualinę orientaciją pakeisti, ypač jauname amžiuje.*

– Taip, prieš keturiasdešimt metų aš jau buvau išminčius. (*Juokiasi*)

– *Taip... (*Juokiasi*) Tai norėjau dar paklausti, kaip jūs susiformavote šią nuomonę, kuo rėmėtės ir ar ji keitėsi vėliau?*

– Tuomet ši sritis nebuvo plačiai žinoma ar praktikuojama. Vyravo tokia, kaip sakoma, „karalienės Viktorijos laikų moralė“... Bet praktika yra praktika, ir žmonės su manimi bendradarbiavo. Aš pirma klausdavau: „Kaip jūs pati sau bandėte padėti?“

– *Bet jūs ne tik praktikas, bet ir teoretikas. Jeigu rašėte apie tai, tai gal rėmėtės kažkokiomis knygomis?*

– Žinote, knygų tais laikais buvo nedaug. Iki šiol didžiuojuosi trijų tomų seksualine enciklopedija, 1930 metais išleista Lenkijoje, dar iki tarybų valdžios. Buvo dar galima nueiti į Mokslinę medicinos biblioteką ir paimti Freudo kūrinius, jie buvo išleisti rusiškai. Buvo galima skaityti, nors ir žymiai sunkiau, Jungą. Buvo galima skaityti mokslinėse bibliotekose apie meilę. Ir kad ir kaip keista, apie krikščionišką meilę... Suprantate, krikščioniškoje meilėje buvo pakankamai daug psichologijos. Mūsų laikais mus mokino, kad psichologija buvo teologijos tarnaitė.

– *Tai ar galima sakyti, kad skaitėte ir klasikinius psichologijos veikalus, Freudą, Jungą, ir turėjote krikščionišką požiūrį, kuris persmelkė jūsų psichoterapijos filosofiją, jeigu galima taip sakyti, ir, kita vertus, jūsų studijos Maskvoje formavo jūsų požiūrį į homoseksualumą, ar ne?..*

– Žinote, aš labai daug išmokau iš savo mokytojų. Turėjau jų ir Maskvoje, ir Varšuvoje, ir Berlyne. Tarybiniais laikais turėjau tokių pacientų, dėl kurių galėjau važiuoti per socialistinį lagerį – į kapitalistinį manęs neišleido. Daug išmokau ir iš savo mokinių...

– *Norėjau paklausti, gal ne visai tradiciškai: o gal jūs ko nors išmokote ir iš savo homoseksualių pacientų?*

– Be abejo.

– *Ko būtent? Ką sužinojote, supratote?*

– Visų pirma tai sužinojau, kaip manimi galima žavėtis.

– *Mhm?*

– Sėdi žmogus prieš mane ir žiūri į mane įsimylėjusiomis akimis.

– *Būtent homoseksualūs vyrai?*

– Taip. Ir dalinai dėl to aš galiu jį stipriai ir paveikti.

– *Mhm...*

– Dar ko išmokau... Va, pavyzdžiui, kaip jūs jutimo srityje suvokiate... Ypač homoseksualūs vyrai. Sako: „Einu per Lenino prospektą, dabar Gedimino, ir apytikriai kas penkiasdešimtas... Va visos juodos varnos, o čia balta – mano žmogus.“

– *Sužinojote, kad galima, kad yra tas... pojūtis tarp homoseksualių žmonių?*

– Taip. Šitokį žmogų, aišku, išgydyti sudėtinga todėl, kad visuose lygiuose jis jau toks... Taip... Na dar išmokau, kaip žmogus gali kentėti dėl savo homoseksualizmo. Galiu jums pavyzdį pasakyti. Vyras išsirinko moterį, turi su ja vaikų, myli ją kaip moterį, paskui kaip savo vaikų motiną, paskui ji dalinai ir jam yra motina... Moteriai būna atvirkščiai, vyre ji pradeda jausti dalinai savo tėvo vyriškumą...

– *Atsiprašau, grįžtant prie homoseksualumo, tai homoseksualūs žmonės nepatiria to savo santykiuose?*

– Taip, jis nepatiria. Jis nei meilės vaikams nepatiria, nei žmonai dėkingumo nepatiria. Ir nepatiria, kaip vaikai dievina mane, kaip vaikai mane myli... Homoseksualus žmogus negali mylėti vaikų, neturi šansų jų pamilti... Ten taip pat, žinoma, sudėtinga, jie gali svetimus vaikus kažkiek mylėti, bet čia jau kitokia meilė. Tai kadangi jie to nepatiria, jie tada susikoncentruoja, va, į šitą vyrą. Ir, bent jau tuomet man taip atrodė, kad vyrui, kuris myli moteris, tokia meilė net nesusisapnavo. Ten tokia meilė...

– *Didelis intensyvumas?*

– Taip. Energinis intensyvumas... Ne turtingumas, ne spalvų visokiausių, o blyksnis... (*Rusiškai ieško žodžio, pasitaria su kunigu*)

Kunigas (*lietuviškai*): Žaibo ir griaustinio...

A. A.: Taip... O paskui šitas žmogus pereina pas kitą... Ir jam tada su tuo nauju rodosi šimtą kartų didesnė meilė. Kaip kai kurie vyrai sako, „žmona kaip tramvajus – išėjo šita, ateis kita“. O šitas jau ne – jis gali sėdėti ir laukti būtent to vieno tramvajaus, nors tas ir išvažiavo pas kitą. Ir jie dažnai kenčia labai stipriai. Ir santykiai tarp jų sudėtingesni... Ir va, kaip čia pasakius. Jausmo aukštumos gal ir yra, bet gilumos – nėra. (*Padeda ant stalo tušinuką*) Va moteris, priešinga vyrui būtybė, va jūs taip imat... O jis va ima taip arba kitaip... (*Visaip bando vienu pirštu paimti tušinuką*) Gauna malonumą, kaip nuo cigaretės, bet ne nuo kūrybos.

– *Labai įdomu... Jūs 1968 metais žurnale „Jaunimo gretos“ publikavote straipsnį „Meilės psichologija“, kur pasakojote apie jaunuolį, užaugusį vaikų namuose, kuris neturėjo kontakto su mergaitėmis ir dėl to, pasak jūsų, neturėjo potraukio prie moterų. Ir kad, cituoju, „jį vargino ir kankino atsiradę potraukio prie vyrų simptomai. Gydyti jį buvo labai sunku.“ Tai yra gal pats ankstyviausias įrodymas, kad sovietmečiu Lietuvoje egzistavo homoseksualių žmonių gydymas. Man įdomu būtų išgirsti daugiau apie tą žmogų – ar tai buvo pats pirmas žmogus, su kuriuo susidūrėte, kaip jam sekėsi paskui?*

– Na, tuo metu aš jau turėjau penkerius metus praktikos. Tai jau tikrai buvo daugiau, nors dabar konkrečiai atgaminti aš negaliu. Na, žinote, gydžiau aš turbūt tūkstančiais žmonių, konsultavau turbūt penkiolika ar dvidešimt tūkstančių... Na, bet apytikriai tai grupinė terapija prasidėjo tik 1965-aisiais, tai turbūt buvo kombinuotas toks gydymas: ir hipnozės, ir įtaigos, ir biblioterapijos... Va skaitydavo pacientai apie tai, kas yra meilė. Ne kokie ten straipsniai apie seksą, o... (*Rodo knygas savo knygų lentynoje*)

– *Tai dar šiek tiek pasitikslinant dėl tos terapijos, kaip ji atrodė...*

– O terapija tai galėjo būti taip... Norite sužinoti, kaip aš jiems padėdavau? Sakydavau: „Jūs norite būti tėvu? Suprantate, kada gimsta vyras? Tada, kai gimsta jo sūnus.“ Na, būna ir dukra... Bet sūnus auga, tai ir tėvas auga. Taigi buvo tokie gana sudėtingi dalykai. Konkrečiai to žmogaus aš dabar neatgaminu...

– *Ar galima sakyti, kad šimtais gydėte homoseksualius žmones?..*

– Galima sakyti, kad šimtais gydžiau. Tik aš negaliu pasakyti, kiek aš jų išgydžiau ir iki kokio laipsnio.

– *Mhm... Dar norėjau paklausti, kadangi homoseksualumas per tą laikotarpį išliko tabu ir oficialiai nelabai buvo kalbama apie tai, net ir psichiatrų bendruomenėje, ar neatsitiko taip, kad žmonės žinojo, jog būtent jūs galite šiuo klausimu padėti? Na, kad kolega pas jus siųstų, jeigu kas nors turi tokį nusiskundimą? Ar kad žmonės tarpusavyje kalbėtų, va, eikite pas daktarą Alekseičiką?*

– Na, siaurai, bet žinojo. Aš visada taip juokaudavau, kad esu plačiai žinomas siauruose ratuose. Žinojo tie, kurie norėjo sužinoti. Tuo metu psichoterapija išvis nebuvo plačiai paplitusi, visi labiau galvojo, kad ras tokį vaistą... kad išgers vieną tabletę ir nustos traukti prie moterų ar prie vyrų. Juo labiau kad yra tokios tabletės, kurių gavus nustoja traukti ir prie vyrų, ir prie moterų, ir prie Dievo, ir prie visko... Esi tada toks... (*Rusiškai ieško žodžio*)

Visi choru (*lietuviškai*): Daržovė.

A. A.: Taip, daržovė.

– *O norėjau dar paklausti, nebūtinai iš jūsų tiesioginės patirties. Ar buvo taip, kad žmones per prievartą paguldydavo į psichiatrinę, tarkime, tėvai?*

– Kiek girdėjau, atsitikdavo. Bet aš dažniausiai prie šitų dalykų neprisidėjau.

– *Dažniausiai? Bet kažkiek susidurdavot?*

– Yra mano toks senas posakis. Jeigu jums skauda dantis, tai nėra taip, kad prisilieti ir pagis. Reikia jį ir gręžti, ir vaistus uždėti, ir užplombuoti. O jeigu jūs pas mane ateinat ir neatveriat burnos... (*Kalba pro sukąstus dantis*) Neįmanoma jums padėti.

– *Mhm mhm...*

– Jeigu apie prievartą, tai čia visam pasauly buvo, pavyzdžiui, jeigu pagauna žmogų, kuris su vaikais užsiiminėja...

– *Tai čia pedofilija.*

– Taip, kai pagauna tokį žmogų, tai pasirinkimas – arba dešimt metų kalėjime, arba kastruoti tave. Tokia prievarta. Bet arti prie šito aš nebuvau, man apie tai tik Maskvoj pasakojo.

– *Taip, dar grįžtant prie homoseksualių žmonių „gydymo“ sovietmečiu, tai jūs manote, kad buvo tokių atvejų, kai jaunus žmones tėvai paguldydavo? Kokia diagnozė tuomet jiems galėdavo būti nustatyta? Kokie vaistai jiems galėjo būti duodami? Ar elektrošokas, insulino terapija?.. Ar galėjo būti tokie dalykai taikomi?*

– Galėjo būti tokie dalykai taikomi, bet tikrai čia tik „viena ponia sakė“. Jeigu kas nors tokio ir buvo, apie tai net mūsų konferencijose negalėjai kalbėti. Tik privačiai susitarę...

– *Ką turite galvoje? Kad tarp psichiatrų apie tai nebuvo kalbama?*

– Ne.

– *Net jokioje konferencijoje to niekas nebūtų minėjęs, toks buvo tabu?*

– Neturėjom patyrimo šitoje srityje. Ir kad ir kiek blogų žodžių būtų pasakyta apie tarybinius psichiatrus, joks psichiatras negalėjo... Na, išskyrus Maskvoj Serbskio institutas buvo, gal jie leisdavo sau ką nors daryti... Bet čia, Lietuvoje, tai niekas negalėjo to daryti, čia buvo tik spec. psichiatrinėse, spec. ligoninėse, kaip pas mus dabar yra Rokiškyje. O mes čia (Vilniaus miesto psichikos sveikatos centre – *R. N.*), Naujojoje Vilnioje, Kaune nieko tokio per prievartą negalėjom daryti. „Gal padės, gal išmušim su elektros impulsu...“ čia yra nemoksliškai ir neprofesionaliai. Netikiu, kad mūsų ligoninėje kas nors tokio galėjo būti, būčiau girdėjęs.

– *Mhm...*

– Gerai... (*Rodo į kunigus*) Tai yra žmonės, kurie taip pat šioje srityje turi savo nuomonę. Galbūt jūs jų ko nors paklaustumėte... iš religinio, teologinio taško. Gal jie turėtų ką pasakyti. Ir kartu žmonės sužinos, kad ir Bažnyčios tarnai, kunigai, gali padėti, palengvinti... Kad malda gali padėti... Gali pastiprinti vyro ir moters šeimą... Žinote, yra toks posakis, kad jeigu yra geras kunigas, tai jo parapijoje psichoterapeutas nereikalingas.

– *Tai jūs rekomenduotumėte šiais laikais homoseksualiems žmonėms ieškoti pagalbos religijoje?*

– Be abejo, taip. Jeigu nėra bandę, tegul pabando.

Kelionė

Šiandien išvykstu. Keliausiu į pajūrį. Seniai svajojau pamatyti jūrą. Užsisakiau kambarį namelyje ant jūros kranto. Kas rytą eisiu plaukioti, vakarais palydėti saulės. Pakrantėje rinksiu nugludintus akmenėlius ir kriaukleles, vaikščiosiu kopose, lankysiu pajūrio miestelio kavines, apžiūrinėsiu laivus prieplaukoje. Bus puiku.

Traukinys išvyksta devintą valandą ryto, tad atsikėliau pusę aštuonių. Drabužius, paplūdimio ir asmens higienos reikmenis sutalpinau į mažą juodą lagaminą. Vilkėsiu, nusprendžiau, baltus marškinėlius trumpomis rankovėmis ir mėlynas kelnes. Užsimečiau pilką poliesterio striukę, kuri pravers, jei vakarai prie jūros bus vėsūs.

Geležinkelio stotyje nusipirkau bilietą, mėsainį su jautiena, sūriu, pomidorų griežinėliais ir svogūnais, kavos ir plytelę juodojo šokolado. Pavalgiau prisėdęs ant suolelio perone, šokoladą įsidėjau į kišenę – o štai ir traukinys. Atsisėdau prie lango, nusiteikęs mėgautis pro šalį lekiančiais vaizdais. Rytas buvo ūkanotas, bet dieną, pasak orų prognozės pranešėjų, turėtų pasirodyti saulė.

Saulės taip ir neišvydau – užsnūdau. Kai pramerkiau akis, vagone degė šviesa, o už stiklo, į kurį buvau nejučia įrėmęs kaktą, buvo tamsu. Išsigandau, kad užmigęs praleidau savo stotelę, juk pajūrį tikėjausi pasiekti popiet, o ne naktį. Šalia sėdėję bendrakeleiviai buvo dingę, vagone liko tik vienas žmogus. Jis vilkėjo raudoną striukę, dėvėjo juodą kepuraitę su snapeliu ir neturėjo jokio lagamino, krepšio ar kuprinės. Visi jo daiktai, matyt, tilpo kišenėse. Žmogus žiūrėjo pro langą, kur nebuvo į ką žiūrėti – matei tik savo paties atspindį tamsoje.

– Labas vakaras, – tariau prisėdęs greta.

– Labas vakaras, – atsakė keleivis.

– Atsiprašau, buvau užsnūdęs. Gal žinote, kada atvažiuosime į pajūrio stotį? Maniau, apie ketvirtą, bet jau tamsu, galbūt traukinys vėluoja, gal pasitaikė nenumatytų sustojimų dėl, sakykim, techninių gedimų ar kitų priežasčių?

– Ne.

– Ne?

– Šis traukinys į pajūrį nevažiuoja.

– Kaip?

– Galbūt įlipote ne į tą traukinį.

– O kur jis važiuoja?

– Šiuo metu važiuojame tuneliu. Kai išlįsime, atsidursime Paupio miestelyje. Tai paskutinė maršruto stotelė.

Nusivyliau, dar šį vakarą tikėjausi išvysti bangose skęstančią saulę, prieplaukos kavinukėje suvalgyti vietinių žvejų pagautą rūkytą karšį, kurio paragauti, man sakė, būtina, ir užmigti klausydamas ritmingos bangų mūšos. Pats kaltas. Ko gero, kaip sako tas žmogus, suklydau ir įlipau į kitą traukinį.

Išniręs iš tunelio, traukinys sustojo. Žvilgtelėjus į laikrodį, paaiškėjo, kad jau pusė dvylikos. Išvydau mažą, menkai apšviestą miestelio geležinkelio stotį. Buvo tuščia, tylu ir švaru, pakilęs vėjas nusinešė vienintelį ant suolelio paliktą laikraštį. Prikibau prie to žmogaus raudona striuke – kas man beliko, – ėmiau klausinėti, kur galėčiau pavalgyti, tikriausiai yra jų miestelyje kokia kavinė ar užkandinė, ir kur galėčiau pernakvoti, gal jis galėtų paaiškinti man, kaip rasti viešbutį, jei tokių čia esama, o jei ne, gal pasakytų, kaip rasti žmones, kurie nuomoja kambarius miestelio svečiams. Jis parodė tiesų kelią, pasakė, štai Liepų alėja – pagrindinė miestelio gatvė, turėčiau eiti ta gatve ir rasti užkandinę pavadinimu „Senasis uosis“ ir viešbutį pavadinimu „Paupio svečių namai“. Bus netoli. Pasakiau „ačiū“, jis pasakė „nėra už ką, sveiki atvykę į Paupio miestelį“ ir nėrė į tamsią gatvelę.

Lengvai riedėjo mano lagaminas naujomis, lygiomis Liepų alėjos trinkelėmis, ėjau tarp medžių, žibintų, suolelių ir dairiausi. Atvėso. Sustojau, užsisegiau striukę, ėjau toliau. Štai ir „Paupio svečių namai“.

Vestibiulyje laukė daili, besišypsanti administratorė. Paklausiau, kada traukinys išvyksta atgal į sostinę, ji atsakė, kad rytoj devintą. Užsisakiau kambarį vienai nakčiai. Administratorė paklausė, ar pageidausiu žadinimo paslaugos. Pasakiau, kad taip, man jos prireiks. Paprašiau pažadinti mane aštuntą ryto. Buvau įregistruotas, be to, įspėtas vidurnaktį užverti kambario langą, o batus paslėpti po lova, nepalikti prie durų. Kodėl, paklausiau. „Tai įprasti viešbučio reikalavimai“, – buvo paaiškinta. Paėmiau raktą, padėkojau ir nuriedėjau su savo lagaminu link man skirto numerio.

Kambarėlis buvo jaukus, dailiai įrengtas, lova plati ir patogi. Nusispyręs batus, kritau į baltą patalą ir užmigau. Nė nesiprausęs.

Pabudau suskambus telefonui. Viešbučio administracija pranešė, kad jau aštuonios ryto. Padėkojau. Išlipau iš lovos. Bet kas gi čia – ant grindų mėtosi keletas mano daiktų – paplūdimio rankšluostis, guminės šlepetės, saulės akiniai, dantų šepetėlis, megztinis, – o visa kita dingę. Net mano lagamino nebėra. Apmaudu. Buvo visai naujas, pirkau „Lagaminų pasaulyje“ praėjusią savaitę. Reikėjo apsiauti batus, kurie nebuvo pavogti, o vis dar mėtėsi prie durų, skubėti į registratūrą ir pateikti skundą. Registratūroje dirbo kitas žmogus – jaunas, linksmai nusiteikęs vaikinas. Papasakojau jam, kas nutiko, ir paklausiau, kokių bus imtasi priemonių ieškant prarastų mano daiktų. Jis atsakė, kad jokių, viešbutyje tokių atvejų pasitaiko, dingsta svečių daiktai, lagaminai, krepšiai, drabužiai, kepurės, batai, niekas jų neberanda. „Manykite, kad jums pasisekė – būna, kad dingsta žmonės. O jūs vis dar čia.“ Dar paklausė, ar nebuvau palikęs praviro lango ir pamiršęs batus pakišti po lova. Na, taip, pamiršau, buvau pavargęs.

– Tiek to, – pasakiau, – turiu spėti į traukinį.

– Traukinys išvyko vakar, šeštadienį.

– Juk šiandien šeštadienis!

– Šiandien sekmadienis. Vakar aštuntą ryto skambinome jums telefonu, paskui beldėme į duris, bet jūs neatsiliepėte. Kitas traukinys išvyks po savaitės. Ar pratęsite viešnagę mūsų viešbutyje?

– Ne, – neketinau pasilikti ten, kur dingsta žmonių daiktai ir niekam tai nerūpi.

– Tuomet prašytume sumokėti už dvi nakvynes.

Sumokėjau.

– Gal galėtume jums dar kuo nors padėti?

Paprašiau, kad surastų man kokią virvelę. Virvelę gavau. Grįžau į savo kambarį, likusius daiktus suvyniojau į paplūdimio rankšluostį, perrišau ryšulėlį kaip dovaną, su didele kilpa, kad galėčiau užsimesti ant peties, atsisveikinau ir išėjau. „Lauksime jūsų sugrįžtant“, – išgirdau eidamas pro duris.

Buvau labai nusiminęs ir alkanas. Prisiminiau, kad striukės kišenėje tebeturiu šokolado plytelę. Prisėdau ant suolelio, suvalgiau šokoladą ir sukūriau veiksmų planą: pirmiausia ieškosiu, kur galėčiau apsistoti, paskui – kur galėčiau nusipirkti dantų pastos, šampūno, šukas ir apatinių drabužių, o tada – kur galėčiau pavalgyti.

Vietos nakvynei ieškojau paprastai – eidamas Liepų alėja klausinėjau sutiktų praeivių, ar jie žino kokius nors svečių namus, o gal pažįsta žmones, kurie priimtų svečią nakčiai. Man nesisekė, kiekvienas sutiktas vietos gyventojas rekomendavo tuos pačius „Paupio svečių namus“, o ten grįžti nenorėjau. Kai klausdavau, ar jie turi laisvą kambarį, kur galėčiau apsistoti, žadėdamas už nakvynę sumokėti viešbučio kainą, jie atsakydavo, kad labai gaila, bet ne, neturi. Vaikščiodamas Liepų alėja, pastebėjau maisto ir būtiniausių buities prekių parduotuvę – nusipirkau dantų pastos, šampūno, keletą porų kojinių, trikampį sumuštinį su rūkyta šonine ir buteliuką obuolių sulčių. Užkandau, įsigytus daiktus suvyniojau į ryšulį ir tęsiau vietos nakvynei paieškas. Deja, vėl nesėkmingai.

Atėjo vakaras. Pajutau alkį ir nuovargį. Sutikęs praeivį paklausiau, kaip rasti „Senąjį uosį“. Liepė eiti vakarų kryptimi iki mėlyno namo, ten ir bus toji užkandinė. Netrukus radau tą namą su apšviesta seną medį vaizduojančia iškaba. Mane pasitiko maloniai besišypsanti padavėja, paklausė, ar aš ne vietinis, pasakiau, kad ne, ir buvau pasodintas prie staliuko salės kampe. Viduje buvo šilta ir jauku, staliukas švarus, su cukrine, druskine ir popierinėmis servetėlėmis. Kai manęs paklausė, ko pageidausiu, pasakiau, kad norėčiau rūkyto karšio, kuris primintų man pajūrį, bet jokių karšių, nei rūkytų, nei keptų, pasak padavėjos, jie neturėjo. Tuomet užsisakiau vieną iš pigesnių patiekalų – bulvių plokštainį – ir puodelį balintos kavos. Skaniai ir sočiai pavalgęs, atgavau jėgas ir viltį – argi gali būti, kad niekas nepriimtų žmogaus nakčiai? Viltingai nusiteikęs sumokėjau už vakarienę, o paklaustas, ar skaniai pavalgiau, pasakiau, kad taip, labai, ir pažadėjau sugrįžti. Padavėja palydėjo mane iki durų ir nustebino pasakiusi:

– Kai išeisite, kairėje pamatysite seną uosį, apeikite jį tris kartus ir nusilenkite.

– Kaip? Nusilenkti?

– Visi taip daro. Todėl mūsų įstaigėlė klesti jau dvylika metų. Viso gero, lauksime sugrįžtant.

Minėtas medis buvo kairėje, o dešinėje pastebėjau tris vyrukus. Priėjau pasakyti, kad ieškau vietos nakvynei, ir paprašyti pagalbos, bet jie mane primušė – nesupratau už ką – gavau tris smūgius į kairiojo kelio girnelę, vieną smūgį į nosį ir tą vietą, kur, kiek žinau, turėtų būti kepenys. Kai susirietęs gulėjau ant žemės, jie čiupo mane už dešinės rankos ir nuvilko prie medžio, apsuko tris ratus, triskart į mane spjovė ir nuėjo. Pagulėjau, kol skausmas aprimo. Tada atsisėdau. Pajutau, kad iš nosies teka kraujas. Gerai, kad kišenėje turėjau pakelį vienkartinių nosinaičių. Suplėšiau vieną nosinaitę į skiauteles ir susukau jas į ritinėlius tikėdamasis sustabdyti kraujavimą – esu matęs, kad žmonės taip daro, kai juos ištinka panaši bėda. Susiradau savo daiktus. Ryšulėlis gulėjo už kokių dešimties metrų, pievelėje. Matyt, buvo ten numestas. Pakėliau jį, užsikabinau ant peties, šlubuodamas žingsniavau gatvele ir dairiausi praeivių. Tikimybė rasti vietą nakvynei, esant tokios būklės, žinoma, sumažėjo. Bet štai – kai pavargęs ir netekęs vilties priguliau ant suolelio, išgirdau kažką klausiant:

– Gal jums reikia pagalbos?

– Taip, ieškau, kur galėčiau prisiglausti nakčiai.

– Eime su mumis, mes gyvename netoliese, Smėlio skersgatvyje. Paviešėsite pas mus.

Pasakiau „labai ačiū“. Keista, jų nebaugino mano kruvina nosis, šluba eisena ir purvini drabužiai. Jie net neklausė, kas man nutiko. Tie žmonės tikriausiai buvo vyras ir žmona. Grįžę į namus, jie pasiūlė man arbatos ir sausainių. Neatsisakiau. Prie stalo sėdėjo jų vaikai – berniukas ir mergaitė. Ketinau sėsti ant laisvos kėdės, bet vyro ranka ir žodžiai mane sulaikė:

– Ką jūs darote? Atleiskite, negalime sodinti jūsų prie bendro stalo. Svečias prie stalo užtraukia šeimai nesantaiką. Argi nežinote?

– Atsiprašau, nežinojau.

– Prašom prisėsti ant kėdės kampe. Štai jūsų arbata ir sausainiai, užkąskite.

Prisėdau, kur buvo nurodyta, lėkštutę su sausainiais pasidėjau ant kelių, puodelį laikiau rankose. Šeima aptarė dienos įvykius ir rytojaus planus, manęs nekalbino. Kai arbata buvo išgerta, vaikams buvo liepta eiti miegoti. Aš gavau pagalvėlę ir drėgną skudurėlį – veidui nusivalyti. Kambarys, kuriame miegosiu, paaiškėjo, įrengtas rūsyje. Pinigų šeimininkai mandagiai atsisakė, pareiškė dėl mano viešnagės nepatirsią jokių nuostolių. Nusileidęs rūsio laipteliais, išgirdau rakinamas duris. Suprantama, negalima pasitikėti pirmąkart sutiktu žmogumi, ypač tokiu kaip aš – primuštu, susivėlusiu ir kelinta diena nesipraususiu. Turėčiau būti dėkingas, kad išvis mane įsileido. Rūsyje buvo lova, dar vienos durys ir mažas kvadratinis langelis palubėje. Virš lovos kabėjo daugybė sapnų gaudyklių. Atsiguliau. Vienas iš tų plunksnomis ir karoliukais papuoštų tinklelių suposi tiesiai virš mano galvos. Patalynė buvo drėgna ir kvepėjo, sakyčiau, drėgna papuvusia žieve. Bet buvau labai pavargęs ir man tai nerūpėjo. Vos prigludęs prie pagalvės užmigau.

Kai pabudau, pro langelį sklido šviesa. Tikėjausi, kad būsiu pavaišintas pusryčiais, jei ne, ketinau paklausti, kur galėčiau rasti kokią nors kavinę – grįžti į „Senąjį uosį“ nenorėjau. Apsirengiau, pakilau laiptais, bet durys tebebuvo užrakintos. Beldžiau, šaukiau, kad išleistų, bet niekas neatsiliepė. Matyt, visi buvo išėję. Visą dieną gulėjau lovoje. Kai pradėjo temti, vėl ėmiau belstis ir šauktis pagalbos. Ir vėl veltui. Patikrinau kitas rūsio duris – buvo nerakintos, – bet už jų atsivėrė tamsus tunelis. Pažiūrėsiu, pamaniau, kur jis veda. Pasiėmiau ryšulėlį – jei tunelis išvestų mane į lauką, čia nebegrįžčiau – ir žengiau į tamsą. Ilgai klaidžiojau aklai, čia už kažko užkliūdamas, čia į kažką atsitrenkdamas, ir ėmiau nerimauti, kad neberasiu kelio atgal. Kai jau maniau, kad liksiu čia palaidotas, tunelio gilumoje pastebėjau švieselę. Apsidžiaugęs paspartinau žingsnį. Šviesa, paaiškėjo, sklido iš tunelio nišos, sakytum, mažo kambarėlio su trimis sienomis. Ten radau žmogų, sėdintį ant kėdutės, su knyga rankose. Truputį išsigandau, o jis nusišypsojo ir pasisveikino:

– Sveikas atvykęs.

– Sveiki, – atsakiau.

– Iš kur tu? Kur keliauji? Atrodai pavargęs, prisėsk, – parodė pagalvėlę, numestą ant žemės, – pailsėk.

– Ačiū, – prisėdau.

Tunelio gyventojas pavaišino mane mažyčiu puodeliu kavos – sakė turintis taupyti vandenį – ir džiūvėsėliais. Papasakojau jam, kaip patekau į tunelį, kaip pasiklydau ir kaip išsigandau, o paskui apsidžiaugiau jį sutikęs. Jis paaiškino, kad tuneliais išraizgytas visas Paupio miestelio požemis. Anksčiau žmonės taip keliaudavo į darbus, parduotuves, užkandines, į stotį, paštą, kirpyklą – visas svarbiausias miestelio vietas buvo galima pasiekti tuneliais. Dabar tuneliai apleisti, vietomis užgriuvę, užlieti gruntinio vandens, nesaugūs. Mažai kas čia lankosi ir jis visuomet džiaugiasi sulaukęs netikėtų svečių. Pasiūlė man pasilikti nakvynės ir pažadėjo išvesti mane į lauką. Pats, sakė, kelio rasti nesugebėčiau – be tunelių žemėlapio ir žibintuvėlio būčiau žuvęs. Žinoma, sutikau. Lova toje landynėje buvo tik viena, man teko gulti ant kampe suverstų maišų. Tie maišai, matyt, buvo prikimšti senų drabužių ar skudurų – mano guolis pasirodė minkštas ir, pasivarčius bei atradus reikiamą poziciją, gana patogus. Netrukus užmigau.

Pabudau surištomis rankomis. Ant grindų buvo paskleisti mano daiktai – matyt, buvo apžiūrinėjami. Man surišti panaudota mano paties ryšulėlio virvė. Kitas virvės galas buvo pririštas prie lovos kojos, ant lovos sėdėjo tunelio gyventojas, žiūrėjo į mane ir šypsojosi. Ką visa tai reiškia? Paprašiau mane tuojau pat paleisti.

– Nepyk, turėsi paviešėti pas mane tris dienas. Tokios mano sąlygos. Paskui išvesiu tave į paviršių. Visi, kas čia užklysta, tampa mano draugais. Manau, mudu puikiai praleisime laiką.

Atsakiau „taip“, kas man beliko. Judėjimo laisvės turėjau nedaug. Gerai, kad galėjau pasiekti tualetą, kurį dengė užuolaida su kriauklėmis ir žuvytėmis. Šeimininkas siūlė pagalbą, bet aš pasakiau, kad ačiū, nereikia, pats kaip nors susitvarkysiu. Maitino jis mane konservuotais žirneliais, kukurūzais, pupelėmis, konservuota žuvimi ir kiauliena, maitino šakute arba šaukšteliu, kaip vaiką. Nesipriešinau – nenorėjau kęsti alkio. Laiką leidome kalbėdami. Jis prašė papasakoti, kur gimiau ir užaugau, kaip man sekėsi moky-

kloje, buvau paklusnus ar blogas vaikas, kada pirmąkart įsimylėjau ir kuo tai baigėsi, ar lankiau universitetą, kur dirbau, apie ką svajojau ir taip toliau. Papasakojo savo gyvenimo istoriją, sakė buvęs gabus, bet uždaras ir tylus vaikas, užmegzti ryšius su aplinkiniais jam visuomet buvę sunku, žmonės elgęsi mandagiai, bet šaltai, lyg būtų kitos rūšies atstovas. Neradęs sau vietos paviršiuje, jis pasitraukė į požemius. Dabar, sakė, gyvena gerai. Kartą per mėnesį jis išlipa į paviršių apsipirkti, o visą likusį laiką praleidžia čia, kur šilta ir saugu.

Trečios dienos rytą jis atrišo man rankas, pavaišino puodeliu kavos ir konservuotais ananasais ir paprašė, kad atiduočiau jam savo megztinį, kurį buvo nusižiūrėjęs, kai rausėsi tarp mano daiktų. Pasakiau, gerai, imk. Buvo truputį gaila – vis dėlto penkiasdešimt procentų kašmyro vilnos – ir spalva graži – melsva. Prie jūros būtų pravertęs. Suvyniojau likusius savo daiktus ir perrišau virve, kurią jis man grąžino. Atsisveikindami apsikabinome, jis kvietė kada nors užsukti, pasakiau, kad mielai jį aplankyčiau, nors abu žinojome, kad daugiau čia nebegrįšiu.

Jis ėjo pirmas, kelią nušviesdamas žibintuvėliu, aš iš paskos. Netrukus atsidūrėme prie stačių laiptų. „Čia“, – pasakė jis, pašvietė į duris viršuje, palaukė, kol jas praversiu, ir nuėjo. Kai išlipau, puoliau prie pirmo pasitaikiusio praeivio ir paklausiau, kur aš esu. Jis išsigando ir atsitraukė – gal dėl to, kad čiupau jį už rankovės, ar dėl to, kaip atrodžiau išlindęs iš požemių į ryškią dienos šviesą, – bet susitvardė ir mandagiai paklausė:

– O kur norėtumėt būti? Ko jūs ieškote?

– Norėčiau būti prie jūros…

– Jūros čia nėra, yra upė.

– Upė… O kaip ją rasti? – paklausiau pagalvojęs, kad upės juk įteka į jūrą.

– Eikite Liepų alėja į vakarus. Gatvės gale rasite prieplauką. Tiesa, eiti teks toli.

– Ką darysi, eisiu.

Praeivis palydėjo mane iki Liepų alėjos ir palinkėjo sėkmės, aš nuoširdžiai padėkojau ir norėjau paspausti jam ranką, bet jis pasitraukė nuo manęs taręs, kad paklydėlis gali sukelti sumaištį žmogaus gyvenime ir geriau tokio neliesti. Ką gi, atsisveikinau žodžiu ir leidausi į kelionę.

Vis dar skaudėjo kelio girnelę ir kitas sumuštas vietas, ėjau lėtai, sustodamas poilsio ir prieplauką pasiekiau tik vakare, saulei besileidžiant. Apžiūrėjau krantinėje pririštus žvejų laivus – laivus, kurie galėtų nuplukdyti mane iki jūros ar bent pamėtėtų ta kryptimi. Be to, pagalvojau, galėčiau pernakvoti viename iš tų laivelių, kad ir ant kokio skuduro, o ryte, auštant, išplauktume.

Pastebėjau žmogų denyje, jis stebėjo saulėlydį, galbūt mėgino nuspėti rytdienos orus. Pamojau jam ir sušukau:

– Labas vakaras!

– Labas, – atsakė jis ir nusišypsojo.

– Ar rytoj plauksite žvejoti? – paklausiau.

– Taip, orai, regis, bus palankūs.

– Ar plauksite jūros kryptimi? Jei taip, gal galėčiau plaukti su jumis? Už kelionę sumokėčiau. Ir dar paprašyčiau leisti man pernakvoti jūsų laivelyje, bet kur, kamputyje, – niekam netrukdyčiau.

– Negalėsime jūsų paimti – svetimas žmogus laive prišaukia nelaimę, juk žinote.

– Nežinojau.

– Apgailestauju.

– Viso gero.

– Viso.

Nusivylęs prisėdau ant kranto, pailsėjau, paskui nusprendžiau eiti – kur nors, bet kur. Grįžti į miestelį nenorėjau. Ėjau pakrante, šiaurės kryptimi, kol aptikau seną valtelę, pagalvojau, kad niekas jos nepasiges, atrišau ją, įstūmiau į vandenį, įlipau, irklų nebuvo, tad atsiguliau ant dugno, po galva pasidėjau ryšulėlį ir leidau upės srovei mane nešti – galbūt link jūros, galbūt link namų ar dar kur nors. Temo, buvo šalta, ypač su šlapiais batais, kuriuos prieš lipant, aišku, reikėjo nusiauti, ir šlapiomis kelnėmis, kurias reikėjo paraityti. Nežinau, kodėl to nepadariau. Mačiau tik dangų – tamsų, žvaigždėtą.

Geroji valtelė švelniai mane sūpavo ir nešė tolyn, nešė dieną, dvi, tris, kol prisišliejo prie kranto ir sustojo. Tai nutiko naktį, kurią valandą, nežinau. Aš išlipau. Buvau nusilpęs, sąnariai sustingę, atsistojus svaigo galva. Upės krantai šioje vietoje buvo apaugę spygliuočių miškais. Gilyn į tankų, tamsų mišką mane kvietė siauras vingiuojantis takelis, lyg tyčia man išmintas. Pamiršęs valtyje savo ryšulėlį su daiktais, žengiau tuo takeliu į nežinią. Bes kas gi čia – netrukus tarp medžių kamienų pastebėjau žiburėlį. Paspartinau žingsnį. Štai ir namelis, languose šviesa. Pabeldžiau į duris – nežinau, kokios tikėjausi pagalbos. Durys atsivėrė, pajutau šilumą ir maisto kvapą. Stovėjau prieš tuos žmones nešvarus, susivėlęs ir liūdnas. Stovėjau ir tylėjau. Nelaukę, kol tarsiu žodį, jie įsitempė mane vidun, nuvilko man striukę, davė minkštas veltinio šlepetes, nuvedė prie stalo, norėjo pasodinti ant kėdės, bet aš pasipriešinau – paklausiau, argi jie nežino, kad svetimas žmogus prie stalo užtraukia šeimai nelaimę ar nesantaiką, ar dar kažką. Jie iš manęs tik pasijuokė.

Namelio gyventojai pavaišino mane virtomis bulvėmis, raugintu pienu ir sūriu, nuprausė mane, sušukavo man plaukus, įtrynė kūną kvapniais aliejais ir paguldė į lovą. Patalas buvo minkštas ir šiltas – vienas iš jų, matyt, užleido savo guolį.

– Liksi čia, pas mus. Labanakt, – kažkas pasakė užgesus šviesai.

– Labanakt, – atsakiau ir užmigau.

– INDRĖ MOTIEJŪNAITĖ –

Pasaulis yra dėžė

Pasaulis nėra apvalus, pasaulis yra dėžės formos. Ką tik gimusius mus įdeda į dėžę, mirę irgi patenkame į dėžes. Pati dimensija yra viena didžiulė dėžė. Gyvename dėžėse, važiuojame dėžėse į darbą, kur dėžėse gaminame dėžes. Visata prasidėjo nuo dėžės ir turbūt baigsis kažkieno dėžutėje. Šis dėžių motyvas neišvengiamai užvaldo mūsų kasdienybę ir sąmonę, bet kūrybinės asociacijos „Žuvies akis“ judesio ir garso spektaklis „Out of the Box“ (režisierė Karina Novikova, dramaturgija ir prodiusavimas – Goda Giedraitytė), parodytas gegužės 16 d. tarptautinio teatro festivalio „TheATRIUM“ Lietuvos teatro vitrinoje, kviečia pažvelgti į šią įprastą struktūrą nauju žvilgsniu ir ieškoti prasmių už jos ribų. Auksinį scenos kryžių pelniusio spektaklio kūrėjai ir atlikėjai tyrinėja, kaip gali atrodyti gyvenimas, kai drąsiai žengiame už to, kas saugu ir žinoma, ribų.

Dėžė kaip universalus, bet kartu ribojantis simbolis tampa metafora varžančioms socialinėms, kultūrinėms ir psichologinėms struktūroms, kurios formuoja mūsų tapatybę ir elgseną. Atlikėjų judesiai, kartais staigūs ir laisvi, kartais kontroliuojami ir mechanizuoti, atspindi mūsų pastangas peržengti ribas, kurias mes patys sau sukūrėme ar kurios mums buvo sukurtos. Spektaklis, kuriame susitinka trys skirtingų kartų atstovai: brandus mimas Aleksas Mažonas, instrumentalistas ir garso koncepcijos autorius Donatas Bielkauskas ir jaunasis gatvės šokio atlikėjas Marius Eidrigevičius, yra kvietimas permąstyti ir iš naujo įvertinti, ką reiškia „išeiti iš dėžės“ mūsų pačių gyvenimuose, nusimesti suvaržymus ir atsiskleisti nepažįstamame, bet galbūt autentiškesniame amžinybės lauke.

Kūrinio garsinę estetiką formuoja D. Bielkausko sukurti instrumentai, sudaryti iš medinės plokštumos, prie kurios pritvirtinti įvairūs smulkūs daiktai, tokie kaip kompiuterių ir laikrodžių dalys. Dažnai nepastebimi, šie objektai turi unikalius, tačiau tylius garsus. Naudojant kontaktinius mikrofonus, šie garsai sustiprinami ir paryškinami, suteikiant jiems specifinį skambesį. Ši technika atskleidžia naujas garsines dimensijas kasdieniuose objektuose, transformuodama juos į neįprastą garsinį peizažą, skatinantį permąstyti garsų vaidmenį ir pastebėti tai, kas įprastai lieka nepastebėta.

„Out of the Box“ iškelia svarbią diskusiją apie vyriškumo įvaizdžius ir kaip jie atsiskleidžia skirtingose kartose. Spektaklis perteikia vyriškumo tematiką ne tik per tradicinius stereotipus, bet ir per gilesnę perspektyvą, kurioje svarstoma apie vyrų vaidmenis, jų emocinę išraišką ir kūrybinę energiją. M. Eidrigevičius, jauniausias šokėjas, yra energijos ir judesio įsikūnijimas. Jo gatvės šokio elementai (breikas, lokingas, popingas) – tai iššūkis tradicijoms ir įprastai scenos estetikai. Jo judesiai yra ne tik fiziniai, bet ir emociniai iššūkiai visuomenės lūkesčiams – šokdamas jis priešinasi ne tik gravitacijai, bet ir nusistovėjusioms vyriškumo doktrinoms. Šis aspektas suteikia spektakliui šiuolaikišką kontekstą, kur vyriškumas yra dinamiškas ir daugiasluoksnis. A. Mažono, daug patirties turinčio mimo, pasirodymas lėtas, apmąstytas ir emociškai prisotintas. Jo judesiai, nors ir rutiniški, yra kupini gilios simbolikos: nuovargis ir trapumas čia tampa ne silpnumo, o gyvenimo patirties ir brandos ženklais. A. Mažonas per savo performansą nagrinėja vyriškumo aspektus, kurie dažnai lieka nepastebėti, – pažeidžiamumą ir intymumą.

Šio spektaklio tema man pasirodė glaudžiai susijusi su japonų rašytojo Kobo Abės romanu „Žmogus-dėžė“, kuriame taip pat nagrinėjamas žmogaus gyvenimas ribotose erdvėse – tiek fiziniu, tiek psichologiniu aspektu. K. Abės kūrinyje dėžė yra metafora izoliacijai ir ribotumui, kuris kartu suteikia saugumo, bet ir sukelia klaustrofobiją. Panašiai spektaklyje „Out of the Box“ dėžė tampa simboliniu objektu, per kurį atskleidžiamas vidinis žmogaus konfliktas tarp laisvės troškimo ir baimės prarasti saugumą. Scenoje šis kontrastas įgyvendinamas per judesio ir garso sintezę, sukuriančią galingą vaizdo ir garso naratyvą, leidžiantį giliau pažvelgti į asmeninės ir kolektyvinės patirties lūžius, – atlikėjai yra labai priklausomi vienas nuo kito, nes judesiai sukuria muziką, o čia pat kuriami garsai įkvepia šokėjus. Taip sukuriama nuolatinė įtampa tarp veikėjų. Kiekvienas atlikėjo žingsnis ar gestas rezonuoja su aplinkinių judesiais, formuodamas savotišką ritualą, kuris simbolizuoja žmogaus vidinę kelionę per izoliaciją ir norą būti kažko didesnio dalimi. Spektaklis taip pat kelia klausimus apie šiuolaikinės visuomenės santykius ir individų vietą joje. Ar esame pasiruošę atsisakyti komforto ir susidurti su pasauliu, kuriame kiekvienas mūsų žingsnis atveria naujas galimybes ir rizikas? Ar galime atrasti pusiausvyrą tarp asmeninės erdvės saugumo ir kolektyvinės atsakomybės?

Bene jautriausias spektaklio momentas įvyksta, kai A. Mažonas peršliaužia per dėžės portalą inscenizuodamas gimimą (arba mirtį). Nenoromis atsiranda vizualinė paralelė su amerikiečių tapytojo Francio Bacono paveiksluose dažnu kubu – matome intriguojantį dviejų skirtingų medijų bendrumą ir kontrastą. F. Bacono kubai dažniausiai veikia kaip metaforiniai narvai, uždarantys figūras ir išreiškiantys jų izoliaciją bei psichologinį diskomfortą. Šie kubai apriboja veikėjų judėjimą, simbolizuodami jų vidinius ir išorinius konfliktus bei egzistencinius suvaržymus. O „Out of the Box“ spektaklyje kubas tampa fizine ir konceptualia erdve, kurioje gali vykti transformacija – perėjimo momentas iš vieno būvio į kitą, iš vienos sąmonės būsenos į kitą. Taip scenoje atsispindi žmogaus gebėjimas keistis, augti ir peržengti savo vidines ribas.

Spektaklis nagrinėja žmogaus egzistencijos paradoksus, išryškindamas, kaip tam tikri apribojimai gali tapti tiek kalėjimu, tiek išlaisvinimo priemone, priklausomai nuo konteksto ir asmeninio požiūrio. Per įvairius amžiaus tarpsnius žmogaus suvokimas apie laisvę ir apribojimus keičiasi, todėl spektaklis subtiliai atskleidžia, kaip šie pojūčiai evoliucionuoja kartu su gyvenimo patirtimi. Vaikystėje ir jaunystėje ribos gali atrodyti kaip kliūtys, trukdančios pažinti pasaulį, o brandos amžiuje jos gali suteikti struktūros ir saugumo jausmą. Spektaklis kviečia kiekvieną iš mūsų atidžiau pažvelgti į savo gyvenimo apribojimus ir laisves, suvokti jų sąveiką ir ieškoti autentiškų būdų patirti pasaulį, nepasiduodant suvaržymų siūlomai iliuzinei realybei.

– ROSANA LUKAUSKAITĖ –

Kristijono Lučinsko nuotraukos

Ar dirbtinis intelektas sunaikins žmoniją?

► Atkelta iš p. 4

bus pernelyg įkyriai reguliuojamas (šį grasinimą jis gan greit atsiėmė). Generalinių direktorių diskusijoje San Fransiske, likus vos kelioms dienoms iki atleidimo, Altmanas teigė, kad „viskas gerai su dabartiniais modeliais. Nereikia mums čia jokių griežtų taisyklių. Tikriausiai dar net porai kitų [DI] kartų jų nereikės.“

Prezidento Joe Bideno neseniai išleistame „plataus masto“ dekrete dėl DI, atrodo, su tuo sutinkama: jame nurodyti dalinimosi saugos bandymų informacija reikalavimai galioja tik modeliams, didesniems nei bet kuris iki šiol sukurtas. Myers West tokius „dydžio slenksčius“ pavadino „milžiniška išimtimi“. Anderljungas man rašė, kad ribojimai turėtų plėstis kartu su sistemų gebėjimais ir panaudojimu, bei pridūrė, kad „norėtų tam tikrų taisyklių jau šiandienos galingiausiems ir plačiausiai naudojamiems modeliams“, bet mano, kad „politiškai daug paprasčiau nustatyti reikalavimus sistemoms, kurios dar tik bus sukurtos ateityje“.

Inioluwa Deborah Raji svarstė, kad jei technologijų milžinės „žino, kad tam tikroje dimensijoje teks būti blogiukais, [...] tai norėtų, kad tai nutiktų kada nors toli ateityje“. Man tai skamba kur kas įtikimiau nei mintis, kad didžiosios technologijų korporacijos iš tiesų nori reklamuotis, neva jų produktai turi visai neblogas galimybes *mus visus pražudyti tikrąja šio žodžio prasme.*

Laišką dėl išnykimo grėsmės pasirašė beveik 700 žmonių, didžioji jų dalis – mokslininkai. Tik vienas iš signatarų vadovauja akcijų biržoje kotiruojamai įmonei: „Open Philanthropy“ įkūrėjas Moskovitzas, kuris dar yra ir vienas produktyvumo kėlimo programėlės „Asana“ kūrėjų bei generalinis direktorius. Laiško nepasirašė nė vienas „Amazon“, „Apple“, IBM ar pirmaujančių DI įrangos įmonių darbuotojas. Nematyti ir „Meta“ vadovų parašų.

Jei technomilžinių vadovai taip jau nori skleisti gandus apie išnykimo grėsmę, kodėl nė vienas nepanūdo įsirašyti į šį sąrašą?

Kam kurti „pasaulio pabaigos mašiną“?

Jei DI iš tikrųjų išgelbės pasaulį, jo kūrėjas galės tikėtis, kad jį garbins it šių laikų Julijų Cezarį. O jei ir neišgelbės – tas, kuris pirmasis išras „išradimą, po kurio žmonijai nebereikės nieko išradinėti“, galės nesirūpinti, kad istorija jį užmirš; nebent, žinoma, po tokio išradimo pati istorija ims ir staiga pasibaigs.

Connoro Leahy nuomone, jei toliau žingsniuosime kaip žingsniavę, istorija pasibaigs netrukus po DBI atsiradimo. Jo ilgi plaukai ir nešukuota barzdelė puikiai tiktų gatvės pranašui, vaikštinėjančiam su plakatu „Pasaulio pabaiga artėja!“ – bet tai nesutrukdė jam pasisakyti prieš Britanijos Lordų Rūmus bei rodytis CNN eteryje. 28-erių „Conjecture“ generalinis direktorius ir vienas iš įtakingo atviro kodo kolektyvo „EleutherAI“ kūrėjų man papasakojo, iš kur kyla didžioji motyvacijos kurti DI dalis:

„O, tu kuri pasaulio pabaigos mašiną, kuri tau sukraus milijardus bei pavers tave pasaulio imperatoriumi arba visus pražudys?“ Jo, čia visiškai vyriokiška svajonė. Atsakai: „Tikrai taip, po velnių. Aš – pražūties karalius.“ Ta prasme, aš suprantu. Čia visiškai Silicio slėnio estetika.

Leahy taip pat atskleidė kai ką, kas visiškai nenustebins žmonių, pakankamai laiko praleidusių San Fransisko įlankos regione arba tam tikruose interneto kampeliuose:

Egzistuoja tikri, visiškai niekam neatskaitingi, niekieno nerinkti, daugiausia San Fransiske gyvenantys verslininkai ir technologai technoutopistai, kuriems nieko nereiškia rizikuoti tavo, tavo vaikų ir anūkų bei visos žmonijos gyvybėmis, jei tik bus nors menkiausias šansas, kad jie patys galėtų gyventi amžinai.

Aną kovą „MIT Technology Review“ pranešė, kad Altmanas „teigia visiškai ištuštinęs savo banko sąskaitą dviem [...] tikslams finansuoti: beribei energijai ir ilgesnei gyvenimo trukmei“.

Turint tai omenyje, būtų galima tikėtis, kad DI etikos bendruomenė laikys DI saugos bendruomenę akivaizdžiais sąjungininkais bendroje kovoje prieš niekam neatskaitingą technoelitą, kuris vienašališkai kuria pavojingus ir žalingus produktus. Ir iš tiesų, kaip jau sužinojome, nemažai saugos šalininkų viešai giria DI „etikus“. Be to, „x-risk“ bendruomenė „etikus“ irgi viešai puola retai (atvirkštiniai puolimai, beje, nėra tokie jau reti), tačiau tikrovėje daugiausiai irzulio visiems kelia būtent DI saugos bendruomenė.

DI „etikai“ bei jų remiami žmonės dažnai skundžiasi esą marginalizuojami ir atkertami nuo tikrosios galios – jie jaučiasi kovojantys pasmerktą mūšį prieš technologijų įmones, kurioms etika tėra patogus būdas išnešti kailį iš nepatogių situacijų, o ne svarbiausias dalykas. Kodėl jie taip jaučiasi, galima suprasti pažvelgus, kiek didžiųjų technologijų korporacijų pastaraisiais metais (ar net dienomis) atsikratė DI etikos padalinių arba juos smarkiai apkarpė. Esama gausybės atvejų, kai etika susirūpinę pranešėjai ir profsąjungų organizatoriai sulaukė ir skaudaus šių kompanijų atkirčio.

Tai nebūtinai reiškia, kad tokios įmonės labai jaudinasi dėl „x-risk“, t. y. išnykimo grėsmės. „Google DeepMind“ etikos taryba, kurioje buvo ir Larry Page'as bei žymus DI grėsmių tyrėjas Toby Ordas, pirmą sykį susirinko dar 2015 m. – bet antro susirinkimo taip ir nebuvo. Vienas „Google“ DI tyrėjas man rašė, kad „biure [...] apie ilgalaikes grėsmes nekalbama. „Google“ labiau rūpi tobulinti technologijas, o saugumas apsiriboja legalumu ir geru tonu.“

Programinės įrangos inžinierė Timnit Gebru buvo viena iš „Google“ „etiško DI“ komandos vadovių, kol 2020 m. pabaigoje buvo iš kompanijos išstumta, nes išleido neva netinkamą mokslinį straipsnį – dabar jis laikomas vienu žymiausių visų laikų straipsnių apie mašininį mokymąsi. Straipsnyje *On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big?* („Apie stochastinių papūgų grėsmes: ar gali kalbos modeliai būti per dideli?“) Gebru ir bendraautorės tvirtina, kad DKM kenkia aplinkai, prisideda prie socialinės diskriminacijos ir naudoja statistiką „bet kaip“ klijuoti kalbos dalims „be jokio panašumo į prasmę“.

Gebru, kuri nėra didelė DI saugos bendruomenės gerbėja, viešai reikalavo daugiau apsaugos DI tyrėjams, pranešantiems apie nusižengimus ir pavojus, – tai taip pat yra ir viena iš pagrindinių rekomendacijų „GovAI“ išleistoje baltojoje knygoje. Po Gebru išstūmimo iš „Google“ ją palaikantį solidarumo laišką pasirašė beveik 2 700 įmonės darbuotojų, tačiau tuo metu „Google“ dirbusio Geoffo Hintono parašo ten nerasime. CNN paklaustas, kodėl nepalaikė kolegės pranešėjos, Hintonas atsakė, kad Gebru DI kritikavo „dėl gerokai kitokių priežasčių nei aš“, jos „nėra tokios egzistenciškai svarbios kaip mintis, kad šitie dalykai gali tapti už mus protingesni ir užvaldyti pasaulį“.

Raji man teigė, kad „nemažai irzulio ir priešiškumo“ tarp „etikų“ ir „saugumiečių“ kyla todėl, kad „viena pusė tiesiog turi kur kas daugiau pinigų ir galios nei kita“, o tai „leidžia pirmiesiems kur kas tiesiogiau stumti savąją darbotvarkę“.

Pasak vieno pranešimo, pinigų suma, per 2022 m. skirta DI saugos startuoliams ir ne pelno siekiančioms organizacijoms, siekė 144 milijonus JAV dolerių – keturiskart daugiau nei 2020 m. Išsiaiškinti, kiek pinigų per metus skiriama DI etikos bendruomenei, būtų sunkiau. Kad ir kiek jų būtų, abi pilietinės visuomenės stovyklos – tiesiog nykštukės šalia pačios DI pramonės. Kaip praneša portalas „OpenSecrets“, vien per pirmą 2023 m. ketvirtį DI lobizmui JAV buvo išleisti maždaug 94 milijonai dolerių. Vokietijos NVO „LobbyControl“ vertinimu, pernai technologijų įmonės lobizmui ES išleido 113 milijonų eurų, o, kaip minėta anksčiau, į pačią DI pramonę šiuo metu, kol jūs skaitote straipsnį, nesustodami plaukia šimtai milijardų dolerių investicijų.

Priešiškumą dar labiau skatina tai, kad galios ir lėšų nelygybė, atrodo, toliau augs. Visuomenės dėmesį ir palaikymą DI etikos stovyklai toliau augina tokios garsios knygos kaip 2016 m. išleista duomenų mokslininkės Cathy O'Neil *Weapons of Math Destruction* („Matematinio naikinimo ginklai“) bei skambios naujienos apie šališkus algoritmus, pvz., 2018 m. Buolamwini ir Gebru straipsnis *Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification* („Lyties atspalviai: intersekcionalaus tikslumo neatitikimai komercinėje lyčių klasifikacijoje“).

2014 m. „x-risk“ taip pat sulaukė netikėto bestselerio – filosofo Nicko Bostromo *Superintelligence* („Superproto“), kuriame tvirtinama, kad už žmogų protingesnis DI gali privesti prie žmonijos išnykimo; knygą gyrė ir Elonas Muskas, ir Billas Gatesas. Vis dėlto Eliezeris Yudkowsky man sakė, kad kol nebuvo „ChatGPT“, bet kur, išskyrus tam tikrus Silicio slėnio rajonus, rimtai kalbėdamas apie šią knygą būtum buvęs palaikytas nevisprotiu. Ankstyvųjų DI saugumo pranašų, įskaitant Yudkowsky, pozicija šiuo metu keistoka – viena vertus, jiems palankūs turtingi ir įtakingi San Fransisko įlankos regiono technologijų guru, kita vertus, jie tebėra plačiojo diskurso paraštėse.

Pasaulyje, kuriame jau egzistuoja „ChatGPT“, Turingo ir Nobelio premijų laureatai vis dažniau išlenda iš DI saugos spintos ir ima viešai palaikyti Yudkowsky išpopuliarintus argumentus – bet paties Yudkowsky žymiausias veikalas tebėra neoficialus 660 tūkst. žodžių ilgumo „Hario Poterio“ tęsinys.

Bene netikėčiausia šio naujojo pasaulio pranašystė eteryje pasigirdo lapkritį, kai „New York Times“ technologijų tinklalaidės „Hard Fork“ vedėjai Federalinės prekybos komisijos pirmininkės paklausė: „Koks būtų jūsų pražūties procentas, Lina Khan? Kokią jūs duotumėt tikimybę, kad DI mus visus pražudys?“ Kasdieniai efektyviųjų altruistų pokalbiai pasiekė didžiąją žiniasklaidą. (Khan atsakė, kad ji „optimistė“, ir davė „nedidelę“ *15 procentų* tikimybę.)

Remiantis visais viešais laiškais ir žiniasklaidos pranešimais, nesunku būtų pamanyti, kad didžioji dalis DI tyrėjų aktyviai ruošiasi atremti žmonijos išnykimo grėsmę. Tačiau kai Bengio paklausiau, kaip į „x-risk“ dabar žvelgia mašininio mokymosi bendruomenė, jis atsakė: „O, požiūris tikrai labai pasikeitė. Anksčiau būdavo, kad maždaug 0,1 procento žmonių kreipia dėmesį į šią problemą. O dabar – jau gal kokie 5 procentai.“

Tikimybės

Kaip ir daug kitų dėl DI grėsmės žmonijai nerimaujančiųjų, žymus sąmonės filosofas Davidas Chalmersas per mūsų pokalbį iškėlė tikimybinį argumentą: „Čia nėra situacija, kai turime būti 100 procentų tikri, jog kada nors bus žmogaus protingumo DI, kad tuo susirūpintume. Jei tikimybė – nors 5 procentai, jau dėl jos turime susirūpinti.“

Toks statistinis mąstymas populiarus ir efektyviųjų altruistų bendruomenėje – būtent dėl jo šios bendruomenės nariai didžiąja dalimi ir kreipia dėmesį į DI. Ėmęsis nagrinėti ekspertų argumentus, gali tik dar labiau susipainioti. Tačiau jei pamėgintum išvesti ekspertų susirūpinimo šia problema vidurkį keliolikoje tyrimų, išeitų, kad esama bent poros procentų tikimybės, jog DI prives žmoniją prie išnykimo, – tokios tikimybės galėtų užtekti, kad ši problema taptų svarbiausia pasaulyje. O jei ateities kartas laikome vertingomis, tai žmonijos išnykimas yra aiškiai blogesnis scenarijus nei katastrofos, kurias įmanoma išgyventi.

Vis dėlto diskusijose apie DI gausu kaltinimų arogancija. Skeptikai, tokie kaip Melanie Mitchell ir Orenas Etzioni, man teigė, kad „x-risk“ scenarijui paremti nėra jokių įrodymų, o tikintieji, tokie kaip Bengio ir Leahy, pirštu bedė į įstabiai greitai tobulėjančius DI ir klausė: o jei šis progresas nesustos? Vienas draugas mokslininkas, tiriantis DI, DBI atsiradimą palygino su plakikliu, į kurį sumesta visa pasaulio ekonomika ir politika – belieka tik paspausti mygtuką.

Net jei DBI dėl kokių nors priežasčių nepralenks žmogaus proto ir gebės tik jam prilygti, ateitis, kurioje Žemę teks dalintis su bemaž neribotu skaičiumi žmogaus protingumo skaitmeninių būtybių, kelia siaubą – ypač žinant, kad tos būtybės tikriausiai visaip stengsis kokiam nors šeimininkui uždirbti daug pinigų.

Idėjų, kaip politinėmis priemonėmis sumažinti DI grėsmę žmonijai, esama tiek daug, kad visoms joms aptarti čia neužtektų vietos. Tačiau viena aiškesnių, kurią propaguoja DI saugos bendruomenė, – mintis, kad mums reiktų „prilėtinti tempą“. Prilėtinimo šalininkai tikisi, kad politikams ir plačiajai visuomenei jis duotų galimybę prisivyti DI progresą bei imtis aktyviai spręsti, kaip reiktų vystyti ir taikyti pasaulį keičiančias technologijas.

Tarptautinis bendradarbiavimas

Viena dažniausių reakcijų į bet kokius bandymus reguliuoti DI: „O kaip Kinija?“ Altmanas, pvz., aną gegužę JAV Senato komitetui teigė, jog „mes norime, kad Amerika pirmautų“, ir pridūrė, kad prilėtinimo pavojus – „Kinija ar dar kas nors progresuos dar greičiau“.

Anderljungas man rašė, kad tai „nėra pakankamai gera priežastis nereguliuoti DI“.

Praeitą birželį žurnale „Foreign Affairs“ pasirodžiusiame straipsnyje Helen Toner ir du politologai teigė, kad, jų kalbintų Kinijos DI tyrėjų nuomone, vietiniai DKM nuo naujausių amerikietiškų modelių atsilieka bent dvejais trejais metais. Be to, straipsnio autoriai tvirtina, kad Kinijos laimėjimai DI srityje „smarkiai remiasi užsieninių tyrimų kopijavimu ir modifikavimu“, tad vienašališkas prilėtinimas „tikriausiai pristabdytų“ ir Kinijos progresą. Taip pat, kaip pažymi Jackas Clarkas iš „Anthropic“, Kinija pirmiau nei bet kuri kita šalis žengė reikšmingus žingsnius DI reguliavimo link.

„Kinijos interesas tikrai nėra nusižudyti kartu su likusia žmonija“, – pakomentavo Yudkowsky.

Jei pažengęs DI tikrai kelia pavojų visam pasauliui, vietinių įstatymų jam sureguliuoti nepakaks. Tačiau tvirtos kurios nors vienos šalies nuostatos likusiam pasauliui gali pademonstruoti, koks tai iš tikrųjų rimtas reikalas. Žymi DI etikė Rumman Chowdhury kalba apie DI priežiūrą pasauliniu mastu. Bengio atsako, kad „reikia užsiimti ir tuo, ir tuo“.

Yudkowsky, kaip jam būdinga, išliko maksimalistas: „Teisingas sprendimas būtų daugmaž toks: visą DI kompiuterinę įrangą laikyti keliuose duomenų centruose, kuriuos valdytų tarptautinės organizacijos, ir pasirašyti daugiašalę sutartį, pagal kurią niekas – įskaitant kariuomenes, vyriausybes, Kiniją ir CŽV – negalėtų užsiimti bjauriais žaidimėliais, įskaitant superintelektų kūrimą.“

Aną kovą Yudkowsky išleido kontroversišką straipsnį „Time“, kuriame ragino „viską uždaryti“ ir paskelbti tarptautinį moratoriumą „naujiems plataus masto mašinų mokymams“, už kurio sulaužymą grėstų karinė invazija. Tokia radikali pozicija atrodo visai suprantama, turint omenyje, kad Yudkowsky pažengusį DI laiko pavojingesniu nei bet koks branduolinis ar biologinis ginklas.

Visos 28 šalys, dalyvavusios pernykščiame Vadovų susitikime dėl DI saugos, įskaitant JAV ir Kiniją, pasirašė Blečlio deklaraciją, kuria pripažino dabartines DI keliamas grėsmes bei faktą, kad „ženklios grėsmės gali kilti iš galimo piktavališko [DI] panaudojimo ar nenumatytų kontrolės problemų“.

Susitikimo svečius priėmusi Jungtinės Karalystės vyriausybė Bengio paskyrė vadovauti pirmojo „Mokslo padėties“[3] pranešimo apie „naujausio DI gebėjimus ir keliamus pavo-

jus“ rengimui – taip buvo žengtas rimtas žingsnis link nuolatinės ekspertinės organizacijos, panašios į Tarpvyriausybinę klimato kaitos komisiją, įsteigimo.

JAV ir Kinijos bendradarbiavimas – tarptautinio DI progreso koordinavimo kertinis akmuo. Vis dėlto šiuo metu šios šalys dėl DI, švelniai tariant, nesutaria. Įvesdamos eksporto apribojimus 2022 m. Lustų aktu, JAV mėgino pakirsti Kinijos galimybes DI srityje – vienas analitikas tokį žingsnį pavadino „kariniu išpuoliu“. Kaip aną gegužę rašė „Jacobin“, gali būti, kad prie griežtų eksporto ribojimų prisidėjo ir kai kurie dėl išnykimo grėsmės susirūpinę mokslininkai. Spalį JAV dar labiau sugriežtino Lustų akto ribojimus, kad Kinijai neliktų būdų juos apeiti.

Vis dėlto šiek tiek vilties pasauliui suteikė lapkritį įvykusi Bideno ir Si Dzinpingo diskusija apie DI saugumą ir draudimą DI naudoti mirtinų ginklų sistemose. Baltieji rūmai tada pranešime spaudai rašė: „Šalių vadovai pabrėžė poreikį vyriausybiniu lygmeniu tartis, kaip užkirsti kelią grėsmėms, kurias gali kelti pažengusios DI sistemos, ir užtikrinti DI saugumą.“

Dėl mirtinų autonominių ginklų DI diskusijose taip pat daugiau mažiau sutariama. Naujoje knygoje *Unmasking AI: My Mission to Protect What Is Human in a World of Machines* („Už DI kaukės: mano misija saugant žmogiškumą mašinų pasaulyje“) Joy Buolamwini reklamuoja kampaniją *Stop Killer Robots* („Stop robotams žudikams“), taip pritardama ilgamečiam DI saugos šalininkų rūpesčiui. „X-risk“ organizacija *The Future of Life Institute* 2016 m. sugebėjo suvienyti net ir ideologinius oponentus, kad šie pasirašytų viešą laišką, reikalaujantį uždrausti puolant naudoti MAG, – tarp signatarų buvo Bengio, Hintonas, Suttonas, Etzioni, LeCunas, Muskas, Hawkingas ir Noamas Chomsky.

Vieta prie stalo

Po metų metus trukusios apatijos pasaulio vyriausybės pagaliau ima kreipti dėmesį į DI. O socialistai, atsisakantys rimtai svarstyti, ką šios sistemos gali nuveikti ateityje, praranda vietą prie derybų stalo.

Nemaža dalimi dėl to, kad DI traukia tam tikro tipo žmones, gausybė ankstyvųjų „x-risk“ idėjos propaguotojų pradėjo arba nuo itin teorinių tyrimų, kaip sukontroliuoti pažengusį DI, arba patys įkurdami DI įmones. O kitokio tipo žmonės į galimybę, kad DI gali privesti prie pasaulio pabaigos, atsakytų – *mums reikia pasiekti, kad žmonės jo apskritai nekurtų*.

Spartuoliai vis kartoja, kad DI plėtra neišvengiama – pakankamai žmonių tuo patikėjus, ši frazė tampa tiesa. Tačiau, kaip rašo *AI Now Institute*, „nėra nieko, susijusio su DI, kas būtų neišvengiama“. Vykdomoji direktorė Myers West tam pritarė bei paminėjo veido atpažinimo technologijas – 2018 m. jos irgi atrodė neišvengiamos, bet gausybėje šalių bei miestų buvo uždraustos. Pasak „x-risk“ tyrėjos Katjos Grace, tai, kad galime sukurti kokią nors technologiją, nebūtinai reiškia, kad mums *reikia* ją kurti.

Be to, nemažai politikų žvelgia į pastaruosius DI proveržius ir šiurpsta. JAV senatorius Mittas Romney teigė esąs „labiau apimtas siaubo nei optimizmo dėl DI“, o jo kolega Chrisas Murphy yra sakęs: „Tai, kad tiek daug užduočių, kurias dabar atlieka žmonės, pereis į DI rankas, gali privesti prie katastrofos.“ Kongresmenai Tedas Lieu ir Mike’as Johnsonas taip pat sakė dėl DI „apimti siaubo“ tikrąja šių žodžių prasme. Jei vieninteliai žmonės, pripažinsiantys, kad DI gebėjimai tobulėja dramatiškai greitai ir gali ateityje kelti pavojų visai žmonių rūšiai, bus technologijų entuziastai – būtent jų politikai labiausiai ir klausys. Aną gegužę DI etikė profesorė Kristian Lum tviteryje rašė: „Esama vienos egzistencinės DKM grėsmės, dėl kurios esu tikra, – tai grėsmė FAccT[4] ir etiško DI egzistencijai, kuri tikrai kils, jei apie šias technologijas toliau kalbėsime kaip gyvačių aliejaus pardavėjai.“

Net jei mintis, kad DI gali privesti žmoniją prie susinaikinimo, jums primena mokslinę fantastiką, vis tiek tikriausiai galite sutikti, kad įtakoti, kaip bus kuriama visa keičianti technologija ir kokiomis vertybėmis ji vadovausis, yra žiauriai svarbu. Tarkim, kad galėsime DBI, jei toks atsiras, priversti daryti tai, ko norime, – iš karto kyla tikriausiai svarbiausias klausimas žmonijos istorijoje: ko mes iš jo norėsime?

Paklaustas šio klausimo, Chalmersas atsakė: „Anksčiau ar vėliau vis tiek tenka grįžti prie politinės filosofijos – kokios visuomenės mes iš tikrųjų trokštame, kokią visuomenę mes iš tikrųjų vertiname?“

Vienas iš būdų galvoti apie žmogaus protingumo DI atsiradimą – tai prilyginti šį procesą naujos valstybės konstitucijos kūrimui („Anthropic“ priėmė šią idėją už gryną pinigą ir sukūrė „konstitucinio DI“ metodą bei neseniai eksperimento tvarka demokratinį procesą įrašė į vieno DI modelio pamatinį dokumentą). Vyriausybė – tai sudėtinga sistema, kuriai patikima milžiniška galia. Pamatai, ant kurių statoma tokia valdžia, įtakoja ir įtakos milijonų žmonių gyvenimus. Amerikiečiai, pvz., tebegyvena šešėlyje mirusių vyriokų, kurie taip bijojo liaudies, kad į politinę sistemą įtraukė gausybę nedemokratinių procesų, tebekamuojančių šalį net ir po dviejų šimtmečių.

DI gali tapti revoliucingiausia inovacija žmonijos istorijoje. Taip pat DI – unikaliai normatyvi technologija, mat jį kuriame būtent taip, kad jis atkartotų mūsų įsitikinimus. Jackas Clarkas interviu „Vox“ teigė: „Iš tikrųjų keista, kad tai – ne valstybinis projektas.“ Chalmersas man sakė: „Kai technologijų įmonėms bus patikėta diegti tikslus į DI sistemas, turėsime būti tikri, kad be išlygų pasitikime šių kompanijų gebėjimu teisingai suprasti labai gilias socialines ir politines problemas. Aš nesu tuo tikras. Šitam reikale reikia ne tik technologinio, bet ir socialinio bei politinio mąstymo.“

Netikri pasirinkimai

Gali būti, kad mums nereikia laukti superprotingų sistemų, kurių pirmasis tikslas nėra gėris žmonijai. Antžmogiški veikėjai jau dabar be skrupulų viską optimizuoja, kad gautų tai, ko nori, o mes prarandame viską, kas mums rūpi. Kuo gabesnis toks veikėjas ir su kuo mažiau skrupulų jis optimizuoja, tuo įspūdingesni jo rezultatai.

Skamba pažįstamai? Jei atsakėte „taip“, jūs ne vieni. Organizacija *AI Objectives Institute* (AOI) tiek kapitalizmą, tiek DI laiko neteisingos optimizacijos pavyzdžiais. Ši tyrimų laboratorija, kurią įkūrė buvusi radijo laidų vedėja Brittney Gallagher ir „kovotojas už privatumą“ Peteris Eckersley nedaug likus iki jo netikėtos mirties, tiria erdvę tarp susinaikinimo ir utopijos, „tebesitęsiančią – ir tobulėjančio DI spartinamą – tendenciją galiai koncentruotis išrinktųjų rankose, o ne toli nuo dabarties nutolusius scenarijus“. AOI prezidentas Degeris Turanas man sakė: „Pagrindinis pavojus žmonijai – tai negebėjimas koordinuoti veiksmų, susidūrus su pavojais.“ Jo nuomone, „mums reikia tiesti tiltus“ tarp DI saugos ir DI etikos.

Viena įtakingesnių idėjų „x-risk“ ratuose yra vadinamasis „asmeninės iniciatyvos prakeiksmas“ – taip vadinamos situacijos, kuriose užtenka vieno žmogaus veiksmų, kad visiems baigtųsi blogai. Pvz., jei grupė biologų atrastų, kaip kokią nors ligą padaryti mirtinesnę, užtektų vieno iš jų, kad ši informacija pasirodytų mokslo žurnaluose. Per pastaruosius kelis dešimtmečius nemažai žmonių įsitikino, kad DI gali nušluoti žmoniją nuo Žemės paviršiaus, bet tik patys ambicingiausi ir mažiausiai besibaidantys rizikos iš jų sugalvojo įkurti įmones, kurios dabar plečia DI gebėjimų ribas, arba, kaip sakė Samas Altmanas, „po truputį nutraukia nežinojimo skraistę“. Generalinis direktorius čia turi omenyje, kad mes niekaip negalime žinoti, kas slypi už dabartinių technologijų gebėjimų ribų.

Kai kada galima ir iki galo suprasti pavojus, ir toliau arti tą pačią vagą. 1977 m. naftos kompanija „ExxonMobil“, pasitelkusi geriausius mokslininkus, išsiaiškino, kad jų produktas lemia klimato šiltėjimą. Visuomenei įmonė to neatskleidė – tik statė vis didesnes naftos platformas.

Hipotezė, kad degindami iškastinį kurą šildome planetos klimatą, pirmą kartą buvo iškelta dar XIX a. pabaigoje, bet dėl to pasiekti mokslinį konsensusą užtruko beveik šimtą metų. Hipotezė, kad mašinos gali ištraukti vadžias iš mūsų rankų, tikrai senesnė nei kompiuteriai, tačiau iki mokslinio konsensuso jai dar labai toli. O jei DI toliau progresuos taip greitai kaip dabar, dešimtmečių tokiam konsensusui siekti mes galime ir neturėti – reikės imtis ryžtingų veiksmų.

Klausantis viešuomenėje vykstančių diskusijų, galima pamanyti, kad turime rinktis – spręsti jau egzistuojančias DI problemas arba susitaikyti su jo galbūt ateityje kelsima grėsme žmonių rūšiai. Ir taip, imdamiesi vienos problemos, galime apleisti kitą, tad situaciją įvertinti reikia atidžiai.

Tačiau, pažvelgus materialistiškiau, pasirodo kitoks mūšio vaizdas: vienoje pusėje – trilijoninės korporacijos, nuolat kuriančios vis galingesnius ir pelningesnius DI modelius; kitoje – pilietinės visuomenės organizacijos, raginančios diegti DI vertybes, kurios neišvengiamai kirsis su pelno maržos didinimu.

Trumpai tariant – ir vėl kapitalizmas prieš žmoniją.

„Jacobin“, 2024 m. žiema
Vertė Tomas Marcinkevičius

[3] „State of the Science“ – žodžių žaismas su kasmetine JAV prezidento „Sąjungos padėties“ („State of the Union“) kalba.
[4] *Fairness, Accountability, and Transparency* – Teisingumas, atskaitomybė ir skaidrumas. Santrumpa kilo iš vienos didžiausių kompiuterijos etikos konferencijų pavadinimo.

Aukštesnės kvalifikacijos darbuotojai – geresnės kultūros paslaugos

Seimui pateiktame Kultūros politikos pagrindų įstatymo projekte nemažai dėmesio skiriama kultūros darbuotojų kvalifikacijai tobulinti, o vienas iš Kultūros ministerijos planavimo dokumentuose numatytų tikslų – pasiekti, kad iki 2030 m. ne mažiau kaip 65 proc. visų kultūros sektoriaus darbuotojų patobulintų kvalifikaciją. Apie tai kalbamės su kultūros viceministre DAINA URBANAVIČIENE.

– Kaip ir kodėl kilo toks poreikis?

– 2011 m. likvidavus Lietuvos kultūros darbuotojų tobulinimosi centrą, kultūros sektoriaus darbuotojų kvalifikacijos tobulinimas ir kompetencijų ugdymas buvo perduoti pačioms kultūros srities įstaigoms. Jos, kiek tam galėjo skirti dėmesio, rengė programas, projektus, finansuojamus įvairių fondų lėšomis ir skirtus kvalifikacijai tobulinti. Vėliau prie to prisidėjo Lietuvos kultūros taryba. Tačiau toks fragmentuotas kultūros darbuotojų kvalifikacijos tobulinimo organizavimas neužtikrino sistemingo, kryptingo ir ilgalaikį poveikį turinčio kultūros sektoriaus darbuotojų kompetencijų ugdymo ir tobulinimo, darnaus ir strateginio kultūros sektoriaus vystymosi.

Išsikėlusi ambicingą tikslą, kad iki 2030 m. ne mažiau kaip 65 proc. visų kultūros sektoriaus darbuotojų patobulintų kvalifikaciją, Kultūros ministerija pernai pradėjo koordinuoti sisteminio kultūros darbuotojų kvalifikacijos tobulinimo modelio įgyvendinimą.

– Trumpai pristatykite pasirinktą modelį.

– Pagal šį modelį bendrosiomis kompetencijomis rūpinasi vienas kompetencijų centras – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Ji atsakinga už kultūros sektoriaus darbuotojų bendrųjų ir vadybinių kompetencijų ugdymą, taip pat bibliotekų darbuotojų profesinių kompetencijų tobulinimą. Pagal įgyvendinamą modelį profesinėmis kitų kultūros sričių kompetencijomis rūpinasi numatytos atskiros įstaigos – kompetencijų centrai pagal sektorius: muziejų (ir Šiuolaikinio meno centro) – Lietuvos nacionalinis muziejus, kultūros centrų – Lietuvos nacionalinis kultūros centras, valstybės archyvų – Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba.

Atskirai paminėčiau, kad profesionaliojo scenos meno įstaigų darbuotojų atliekamų funkcijų specifiškumas reikalauja kitokio profesinių kompetencijų tobulinimo organizavimo. Visoms profesionaliojo scenos meno įstaigoms vienodų kvalifikacijos tobulinimo prioritetų neįmanoma nustatyti, nes jie individualūs kiekvienai įstaigai ar net skirtingoms toje pačioje įstaigoje dirbančių kūrybinių darbuotojų grupėms. Todėl šių darbuotojų profesinių kompetencijų tobulinimas organizuojamas finansavimą skiriant konkurso būdu pagal individualius atskirų įstaigų poreikius, atrenkant aktualiausias tobulintinas sritis ir būdus, taip pat skatinant įstaigas sistemiškai bendradarbiauti tarpusavyje.

– Gal jau sulaukta pirmųjų rezultatų, numatyti tolesni etapai?

– Siekiant efektyviai organizuoti ir koordinuoti mokymų procesą, jau įdiegta ugdymo valdymo platforma ir sukurta mokymosi aplinka – Kompetencijų biblioteka, kuria 2023 m. naudojosi 265 įstaigų darbuotojai. Lietuvos nacionalinis muziejus pradėjo įgyvendinti centralizuotą nacionalinių ir valstybinių muziejų profesionalams skirtą muziejinių kompetencijų ugdymo programą „Marta“.

Naujasis modelis įgyvendinamas palaipsniui. Pirmajame, dabar jau vykstančiame, etape kultūros darbuotojų kvalifikacijos tobulinimas orientuotas į valstybės kultūros įstaigas, savivaldybių kultūros centrus ir, priklausomai nuo kompetencijų centrų galimybių, – kitas savivaldybių kultūros įstaigas.

Seimui priėmus Kultūros politikos pagrindų įstatymą, kvalifikacijos tobulinimo modelis išsiplės ir nuo 2026 m. bus taikomas visiems kultūros sektoriaus darbuotojams: dirbantiems tiek viešose, tiek privačiose kultūros įstaigose, taip pat kultūros srityje veikiantiesiems individualiai.

Esame išsikėlę tikslą, kad iki 2030 m. ne mažiau kaip 65 proc. valstybės, savivaldybių kultūros įstaigų ir privataus kultūros sektoriaus darbuotojų būtų patobulinę savo kvalifikaciją – bendrąsias ir (ar) profesines kompetencijas.

– Turbūt galime kalbėti ne tik apie procentus, bet ir apie bendresnes naudas visuomenei?

– Be abejonės, aukštesnės kvalifikacijos kultūros darbuotojai gali suteikti daugiau naudos visuomenei. Juk teikiamų kultūros paslaugų kokybė tiesiogiai priklauso nuo kultūros sektoriaus darbuotojų kvalifikacijos ir motyvacijos.

Geriau apmokyti ir motyvuoti darbuotojai gali kurti įdomesnes ir įtraukesnes veiklas, renginius ir programas, atitinkančias įvairių visuomenės grupių poreikius. Kompetentingi darbuotojai gali geriau rūpintis kultūros paveldu, muziejiniais eksponatais ir kitomis kultūros vertybėmis, taip pat efektyviau apie jas skleisti informaciją. Aukštesnės kvalifikacijos darbuotojai gali kurti ir įgyvendinti novatoriškus projektus, kurie praturtina kultūrinį gyvenimą ir skatina socialinę įtrauktį, apskritai stiprina kultūros vaidmenį visuomenės gyvenime.

LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA

Du Andrijai

► Atkelta iš p. 1

– Tu jau užknisai su savo „MacCoffee“! Kliauki tą chemiją! – įsiterpė vairuotojas.

– Viskas šitam gyvenime yra chemija, – atšovė juodbruvys. – Tai kaip? Varom?

Gana greitai ir nepastebimai šie atsitiktiniai susitikimai virto draugyste. Andrijai ne tik pamėtėdavo Nadią iki metro ar namų, bet net išmokė vairuoti troleibusą.

– Nėra ko čia mokyti, – kalbėjo pirmasis Andrijus. – Va, čia greitis, čia stabdžiai – pneumatika.

– O čia dar vieni stabdžiai – elektriniai, – pridūrė kitas.

– Kai sankryžoje reikia pravažiuoti iešmą, spaudžiam greitį, nes jis be įtampos. Jei neprašoksi ir sustosi po iešmu, viskas – teks stumti.

Iš pradžių Nadia prie vairo nerimavo, ypač kai salone būdavo keleivių.

– Kai prisimenu tą babytę, katra nuo mano stabdymo stotelėje nusileido ant „penktojo taško“, net nupurto.

– O tu manai, kad tik tau šitaip nutinka? – nuramino raudonplaukis Andrijus.

– Man sykį atsikabinęs ūsas taip vožė į šviesoforą, kad anas nulūžo ir trenkėsi į žemę, – pridūrė juodbruvys.

Būdavo vakarų, kai po abiejų pamainų jie trise gurkšnodavo vyną ar alų atkampyje, prie depo. Kartais ir naminukę. Viskas kaip giedroj jaunystėj. O paskiau Nadia baigė institutą, gavo darbo pasiūlymą kitame mieste, ir visa troleibusinė istorija liko prisiminimuose kaip šviesus, malonus puslapis.

•

Andrijus nusišluostė nuo kaktos lietaus lašus ir įsidėjo cukraus į kavą.

– Ne „MacCoffee“, žinia, bet gerti galima.

Nadia nusišypsojusi gurkštelėjo savosios latės.

Kavinėje beveik nebeliko žmonių, viena drąsi mergaitė paskutinė išlėkė į lauką ir ištirpo liūtyje. Sustingo baristė, įsispitrijusi į telefoną, tyliai grojo kažkas seno ir pažįstamo, bet taip tyliai, kad melodiją slopino lietaus šniokštimas, ir ji buvo vos girdima.

– Na, pasakok, – Andrijus nugėrė gurkšnį. – Kur buvai visus tuos metus, ką matei?

– Aš? Gyvenau sau. Dirbau. Tekėjau.

– Sėkmingai?

– Taip. Dukart. Ir abu kartus sėkmingai. Va, taip. Gerai, kad vaikų neprisidarėm, kankinčiaus dabar.

– Aišku, – Andrijus maigė cukraus pakelį. – O juk mes buvom tave ligi ausų įsimylėję. Taip. Kartą vos nesusipešėm.

– Eik jau.

– Rimtai. Bet paskiau nusprendėm, kad veikiausiai mūsų nemyli, o mes dėl to draugystę išardysim. Ir tau neprasitarėme.

– Stebuklai... Dabar nebežinau, kaip būčiau sureagavusi, jei būtų tekę vieną iš judviejų pasirinkti.

Nadia nutilo, rausėsi atmintyje. Andrijus jai netrukdė, gėrė kavą ir žvelgė čia į ją, čia į lietų už lango.

– Sakyk jau, – galiausiai ji pakėlė akis į vyrą. – Juk suprantu, kad ne šiaip sau man dantis užkalbinėji... Pasakok.

Andrijus nusuko žvilgsnį, pasukiojo rankose kavos puodelį, sunkiai atsiduso.

– Jis žuvo gelbėdamas sužeistuosius. Mes užklupome jų apkasus, užvirė kova. Susišaudymas tranšėjose. O jie, šunys, visą poziciją kulkosvaidžiu apšaudė. Ir mus, ir saviškius.

– Dieve...

– Mėsmalė ten buvo. Daug sužeistųjų. Ir lengvai, ir sunkiai. O pati pozicija apačioje. Iš mūsų pusės reikia nuo kalvos leistis. Mažne visas kelias kaip ant delno, iki pat apačios, kur jau suvarpyta ir ta pozicija, ir tranšėjos. „Andriucha, laikykis! Tuoj nusileisiu“, – sukrenkštė racija.

Nadia užsidengė veidą rankomis. Klausydama pasakojimo, liovėsi kvėpavusi.

– „Aš jus ištrauksiu, vaikinai! – išgirdau. – Ruoškitės, tuoj prigriebsiu. Ne pirmas kartas.“

Andrijus garsiai atsiduso, įkvėpė pilnus plaučius oro ir tęsė:

– Mačiau jo šarvuotį, kaip jis pajudėjo į mus. Jis išnėrė iš už kalvos ir greitėdamas ėmė leistis žemyn. Mačiau, kaip į priekinį jo bortą pataikė sviedinys. Girdėjau jį: „Degu, ištrūkti nepavyks!“

Andrijus gurkštelėjo kavos ir pažvelgė į Nadią – ji tebesėdėjo nejudėdama, tarsi bijotų krustelėti.

– Kalbėk, – tyliai iškvėpė, kad nesudrebėtų balsas.

– O tada atskriejo dar vienas sviedinys. Detonavo šaudmenys.

Šitai išgirdusi, liūtis nustėro ir atsitraukė. Nadia stebėjo, kaip už lango mainosi oras, bet lietus lijo čia, viduje. Ašaros nevaldomai sruvo skruostais, krito į kavos puodelį ir tiško ant stalo. Prieš akis ji matė ugniaplaukį Andrijų. Nuo kontaktinio tinklo jis traukė žemyn ūsus ir kabino juos prie troleibuso.

– Nesijaudink, Nadia. Na, jeigu bijai, eik į salono galą ir ten kaifuok.

Užvažiavęs įkalne į patį viršų ir pastebėjęs, kad troleibuso salone neliko nė vieno keleivio, Andrijus sustojo stotelėje ir ėmė ruoštis eksperimentui.

– Visados buvo smalsu, kokį didžiausią greitį gali pasiekti laisvai riedantis troleibusas.

– Velnias, juk čia posūkis aukštyn.

– Viskas gerai. Nestaigus. Išlaikysiu! Užtat su vėjeliu!

Nadia užėmė vietą iškart už vairuotojo ir įsitvėrė turėklo. Troleibusas švelniai ėmė riedėti žemyn, bet netrukus kaip paukštis, didindamas greitį, šovė priekin. Pro šalį lėkė pastatai, didžiulis skardis, degalinė, tramvajų depas. Troleibusas nėrė po tilto sankryža ir užskriejo ant estakados, o kabinoje vis smarkiau suposi minkštas oranžinis vienakojis vištukas, pririštas prie salono apžvalgos veidrodėlio, kuris ligi šiol seno mamos buto indaujoje baikščiai dirsčioja pro taures.

– Uchūūū! – aidėjo kabinoje. – Nadia, ar jauti varžą?! Gyvenimas vienas! Kaip čia išbūsi ko nors neišbandęs, kai turi galimybę?

Skolos

Ivanko pakirdo anksti, nuėjo į cerkvę. Paskui, kaip pridera, su kaimynu atsigavėjo. Nedaug, bet po tris čėrkas net ir netikusioj troboj įpila.

Tada Ivanko paskambino motinai. Pasveikino, viskas žmoniškai, kaip turi būti.

O čia – ir pietų metas. Ivanko priraikė Velykų bobos, šmotą lašinių atpjovė, paėmė net tris kiaušinius, ūkiškai išrinko skilusius pakeliui iš cerkvės. Dirstelėjo indaujon, o ten – pyst! – degtinės nebėr. Nė čėrkelės.

– Ką darysi, teks pas Horpyną eiti, – burbtelėjo Ivanko. – Sausai nepašvęsi.

Atsistojo, dirstelėjo į triumo, suglostė nepaklusnų kuokštą, išėjo į kiemą.

Horpyna gyveno kitam galukaimy. Paprastai jis būtų nusipirkęs puslitrį kaimo krautuvėje, bet per šventes ši nedirbo.

Po pusvalandžio Ivanko jau buvo prie Horpynos sodybos. Sutartinai pabeldęs į langą, mindžikavo.

– Sveikas, Ivanko! – Horpyna pravėrė langą. – Ko tau namuos nesisėdi?

– Man puslitrio reik.

– Tu, Ivanko, geras vyrukas, bet skolon tau nebeduosiu. Už du litru man jau esi skolingas. Taigi, nors ir Velykos, bet arba pinigai, arba drožk sau.

Horpyna ketino uždaryti langą, bet Ivanko ją sulaikė.

– Neskubėk, atsirokuosiu, – iš kelnių kišenės Ivanko išsitraukė senutėlę odinę piniginę ir, šiek tiek ją praskleidęs, pakišo Horpynai.

– Žiūrėk!

– Kas ten? – Horpyna persisvėrė per langą ir žvilgtelėjo į piniginės gelmes. Jau kitą akimirką Horpynos akys prasiplėtė kaip du kubilai. Išsigandusi ranka prisidengė burną. – Nejaugi?

– Taip ir yra, – iškilmingai tarė, – Jarošo* vizitkė!

* Dmytro Jarošas – kraštutinių dešiniųjų judėjimo „Pravyj sektor“ lyderis, vienas iš Maidano protestų lyderių.

Leninas

– Užkniso tie vaikėzai! Ot, kam jis trukdė, a? – Vasylis ir Ivanas sėdėjo prie vartelių ir aptarinėjo pastarųjų savaičių įvykius.

Radikalūs pokyčiai Chersono sritį užklupo kartu su Leninu. Tiksliau, su jo griūtimi. Jaunuoliai iš regioninio centro su geltonos ir mėlynos spalvų simbolika apipuolė jį tarsi pesliai. Trūkt! – ir marmurinis Iljičius žemyn galva jau lekia nuo postamento.

Vadas plojosi taip smarkiai, kad net nuaidėjo. Neatlaikiusi smūgio į asfaltą, šonan nuriedėjo plika galva.

– Vladimiras Iljičius atsisakė komunikuoti su bendruomene, nes smarkiai susitrenkė galvą, – pajuokavo vienas berniokų.

– Vandalai, – sumurmėjo Vasylis, bet nepuolė ginčytis su jaunuoliais.

Vasylis tą vakarą iš sielvarto prisigėrė. Ne dėl to, kad labai mėgo tą marmurinį Leniną, bet, pirma, jis buvo prie jo pripratęs, o antra – turi juk būti tvarka. Kaip čia dabar? Stovėjo sau paminklas kelis dešimtmečius, o čia atėjo ir nugriovė! Vėliau jis pasidalijo sielvartu su priešais gyvenančiu Ivanu, buvusiu klubo vedėju. Po drauge išgerto butelaičio Ivanas sąmoksliškai mirktelėjo ir nusitempė Vasylį į daržinę.

– Tik tsss! – prie lūpų pridėjo pirštą Ivanas. – Kad man niekam!

– Aš – kapas, – kažin ko persižegnojo Vasylis.

Daržinėje Ivanas spustelėjo jungiklį, ir kažkur viršuje, vargiai apšviesdama viską aplinkui, įsižiebė lemputė.

– Tadaaam! – kinematografiškai uždainavo Ivanas, nuplėšdamas paklodę nuo kažkokios krūvos daržinės kertėje.

Vasyliui atvipo žandikaulis. Ant šiaudų, tarsi apšviesdamas viską savo spindesiu, stovėjo didžiulis gipsinis Iljičiaus biustas.

– Seniai, dar devyniasdešimtaisiais, iš klubo pasiėmiau. Stovėjo niekam nereikalingas.

– Vania, tu malačius, – Vasylio akys sudrėko. – Gal, sakau, einam, kol naktis, į seną vietą jį pastatysim?

– Be problemų. Statai litrą, ir sutarta.

Po kelių minučių vyrai jau traukė prie postamento. Vasylis ėjo įlindęs iki pusės į didžiulį tuščiavidurį vado biustą. Iš šalies atrodė, kad biustui pritaisė sportines kelnes, kerzinius aulinius ir privertė eiti, kur akys mato. Ivanas kulniavo šalia, viena ranka prilaikydamas ir kreipdamas Vasylį, kuris per Leniną nieko nematė. Kitoje rankoje jis laikė sulankstomas kopėčias.

– O jeigu jie ir šitą nuvers? – vyrai, užkėlę biustą ant postamento, žiūrėjo į savo darbą.

– Nenuvers. Suvirinsime grotas, panašias į tas, kurios naudojamos arbūzams laikyti, ir užkelsime jas iš viršaus.

– Paistalai, – sudvejojo Vasylis. – Kaipgi Leninas narve?

– O ką daryti? Tada siūlau kol kas lenciūgu už kaklo prie postamento privynioti.

– Lenciūgu? Galima ir lenciūgu, – pritarė bičiulis.

– Tu stovėk čia, Vasia, sergėk, o aš einu lenciūgo ieškot.

Netrukus Ivano figūra išnyko tamsoje. Vasylis prisėdo šalia postamento. Užsirūkė. Paskiau kyšt ranką į aulinį, buteliuką išsitraukė. Išgėrė. Užsimerkė ir įsivaizdavo, kaip ryte jiedu su Ivanu surinks kaimiečius ir parodys jiems savo tvarinį. Esą sugrąžinome jums, žmonės, vadą. O tie nutrūktgalviai ratuoti maidaniečiai iš Chersono kaip sau nori, bet tarybiniai žmonės gyvenimą baigs taip, kaip pradėjo. Kartu su vadu!

– Dėde, pasisaugok, – staiga išgirdo palei ausį Vasylis.

Iš netikėtumo šis pargriuvo nė neatsimerkęs. Kitą akimirką dešinėje kažin kas trenkėsi į asfaltą. Vasylis prasimerkė ir išvydo jaunuolius, tolstančius į naktį. Ant asfalto bolavo biusto šipuliai.

Vasylis atsistojo, priėjo prie duženų krūvos ir pakėlė Iljičiaus nosį.

– Nelemta tau, Vova, – burbtelėjo po nosim. – Reikėjo iškart už grotų kišti.

Iš: Руслан Горовий. Скабки. Маленькі трісочки під шкірою. Київ: ТаТиШо, 2024; Казки на ніч. Київ: Видавництво РМ, 2024
Vertė Donata Rinkevičienė

Redaktorė – Giedrė Kazlauskaitė
(*gkazlauskaite@gmail.com*, 8 698 78 771).
Vertimai, „Skaitykla Nr. 5“ – Andrius Patiomkinas.
Kalbos redaktorė – Audrė Kubiliūtė.
Maketuotoja – Zita Remeikienė.
Finansininkė – Danuta Churtasenko (8 652 87 978).
Redakcijos adresas Maironio g. 10, LT-01124 Vilnius.
El. paštas *satenai@gmail.com;* tinklalapis *www.satenai.lt.*
Dvisavaitinis laikraštis išeina penktadieniais.
Leidžiamas nuo 1990 m. vasario 7 d.
Leidžia VšĮ „Šiaurės Atėnų fondas“. ISSN 1392-7760.

4 spaudos lankai. Indeksas 0109. Tiražas 950 egz.
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa.
VšĮ „Šiaurės Atėnų fondas“ sąskaita banke
LT36 7300 0100 0000 7071, AB „Swedbank“.
Spausdino UAB „Respublikos“ spaustuvė,
M. Sleževičiaus g. 7, LT-06326 Vilnius.
Medijų rėmimo fondas 2024 m. suteikė 53 970 Eur paramą laikraščio leidybai; Lietuvos kultūros taryba – 16 000 Eur paramą projektui „Pasaulio literatūros vertimai“, 7 900 Eur projektui „Skaitykla Nr. 5: literatūros kritika, refleksija, analizė“.

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS
LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA
KPLA NARYS
LIETUVOS KULTŪROS TARYBA
9 771392 776033